هەرێمی کوردستانی عیراق
وەزارەتی پەروەردە

رەوانبێژی

بۆ
پۆلی دووەمی پەیمانگاکانی مەڵبەندی مامۆستایان
پۆلی پێنجەمی پەیمانگاکانی پێگەیاندنی مامۆستایان

دانانی

عەزیز گەردی

محمد کرم عبدالله
٢٠٢٧

هەرێمی کوردستان/ عێراق
وەزارەتی پەروەردە

بەلاغەتێکی هەیە هیچ زمانێ نایگاتێ
لەبێ تەعەسسوبی کوردانە بێ ڕەواج و بەها
(حاجی)

ڕەوانبێژی

((ڕوونبێژی ، جوانکاری ، واتاناسی))

بۆ
- پۆلی دووەمی پەیمانگەکانی مەڵبەندی مامۆستایان
- پۆلی پێنجەمی پەیمانگەکانی پێگەیاندنی مامۆستایان

دانانی
عەزیز گەردی

چاپی یەکەم
٢٧٠٢ کوردی - ٢٠٠٢ زایینی - ١٤٢٣ کۆچی

چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە / هەولێر

- **ناوی کتێب** : **ڕەوانبێژی**
- **نووسینی**: **عەزیز گەردی**
- **چاپی یەکەم - چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە - هەولێر**
- **تیراژ**: (٥٥٠)
- **ژمارەی سپاردن** (٣٤٤ / ٢٠٠٢).
- **سەرپەرشتی چاپ**: **عەزیز گەردی**

پێشەکی

ئەم کتێبە (ڕەوانبێژی: ڕوونبێژی، جوانکاری، واتا ناسی)، کە لەبارەی زانستی ڕەوانبێژییە، بەپێی پرۆگرامێکی تایبەتی بۆ قوتابیانی پۆلی دووەمی بەشی کوردیی پەیمانگای مەڵبەندیی مامۆستایانو پۆلی پێنجەمی بەشی کوردیی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایان داندراوە. لەبەر ئەوەی مەبەست لە ئامادەکردنی ئەم کتێبە فێر کردنی قوتابییانە، نەك هەر تەنیا لێکدانەوەو ڕاڤەکردنی زانستەکە، بۆیە بە پێویستمان زانی ڕێبازی (استقرائی) تێدا پەیڕەو بکەین، کە ڕێبازێکی پەروەردەیی لەباروسەرکەوتووەو بەئاسانی بابەتی زانستی بە قوتابی دەگەیەنێ. بەپێی ئەم ڕێبازە، لە کاتی پێشکەش کردنی هەر هونەرێکی ڕەوانبێژیدا، یەکەم جار کۆمەڵە نموونەیەکی ڕوونو ئاسان دراوە کە هەموو لایەنێکی هونەرەکەیان تێدایە، پاشان نموونەکان ڕاڤەکراون و شیکراونەتەوەو هونەرەکەیان تێدا ڕوون کراوەتەوە، ئینجا دەستوورو پێناسەی پێویست لە نموونەکانو لەشیکردنەوە وەرگیراوەو بەکورتی و ڕەوانی داڕێژراوە. دواتر هەندێ نموونەی دی دراونو هونەرەکەیان تێدا خراوەتە بەرچاو، واتە شیکار کراون، بۆ ئەوەی قوتابی بابەتەکەی باشتر لە مێشکدا بچەسپێ. واتە: لە نموونەو شیکردنەوە بۆ دەستوورو پێناسەو لە دەستوورو پێناسەوە دووبارە بۆ نموونەو شیکردنەوە. لە کۆتایی هەر هونەرێکیشدا کۆمەڵێ پرسیار دراوە لە بارەی هونەرەکە بۆ ئەوەی قوتابی، بەیارمەتی مامۆستا، هونەرەکەیان لێدەربێنێو ڕاڤەیان بکات.

لەم کتێبەدا هەوڵدراوە هەرسێ بەشەکەی ڕەوانبێژی پێشکەش بکرێن، بەڵام لەهەر بەشێکیان هونەرە هەرە باوو دیارەکان وەرگیراونو ئەو هونەرەی وەریش گیراوە تەنیا لایەنی گشتی باس کراوەو بایەخ بە وردەکاری زۆرو قووڵبوونەوە نەدراوە، چونکە کتێبەکە بۆ قوتابییانەو هەر درێژەپێدانێك دەبێ بە بارگرانییەکی زیادەکی بەسەریانەوە.

بۆ نموونەکان، هەوڵدراوە نموونەی شیعری لە زۆربەی شاعیرە کلاسیزمەکانی کورد وەربگیرێو بەپێی توانا هەموو شێوەزارەکانی زمانی کوردی بگرێتەوە، چونکە کتێبەکە لەبارەی ڕەوانبێژی وشیعری کوردییە بەگشتی، نەك شیعری یەك شێوە زار و بۆ قوتابییانی هەموو ناوچەکانی کوردستانی عێراقە، نەك بۆ تاکە ناوچەیەك. بۆ زمانی نووسینەوەی کتێبەکەش هەوڵدراوە بەپێی توانا سادەو پاراوو بێگرێو گۆل بێ بۆ ئەوەی قوتابییان بە ڕوونی لە لێکدانەوەی شیعرەکانو چەمکی هونەرو پێناسەکان بگەنو تووشی گیروگرفت نەبن. لەبەرئەوەی شیعری هەموو شێوە زارەکان بە نموونە دراون، پێویستمان بە لێکدانەوەی وشە گرانەکان دەبێ، ئەویش نەمانخستە ژێر هەر دێرە شیعرێکەوە؛ چونکە بەمەوە تووشی دووبارەکردنەوە دەبین، وامان پێباش بوو لە کۆتایی کتێبەکە فەرهەنگۆکێك بۆ هەموو وشە گرانەکانی ناو دێرە شیعرەکان بکەین بۆ ئەوەی مامۆستا و قوتابی بگەڕێنەوە سەریو سوودیو لێوەربگرن.

هیوادارین ئەم کتێبە سوودی خۆی ببێ بۆ قوتابییانو ببێ بە هاندەرێك بۆ ئەوەی قوتابییان هەر بەوەندە هونەرەی ناو ئەم کتێبە وازنەهێنن، بەڵکو بۆخۆیان بگەڕینەوە سەر سەرچاوەی فراوانترو باشتر خۆیان فێربکەنو چاکتر لەو زانستە بگەن کە یاریدەرێکی چاکە بۆ ئەوەی باشتر لە ئەدەب بگەنو زیاتر چێژی لێوەربگرن.

تکا لە مامۆستایانی بابەتی ڕەوانبێژی دەکەین لە هەردوو جۆرە پەیمانگاکە، کە ئەرکی گوتنەوەی ڕەوانبێژی دەگرنە ئەستۆ، چیکەموکورتییان کەوتە پێش، چاوی لێ نەپۆشن، بە زۆرترین کات بۆمان بنێرن بۆ ئەوەی لە چاپەکانی دادێ سوودیان لێوەربگرینو کتێبەکە بەسەرنجو تێبیی وردیان پوختەترو باشتر بکەین.

هەر سەرکەوتووبن

عەزیز گەردی

٢٠٠٢/٧/١٥

ڕەوانبێژی

چەمکی زانستی ڕەوانبێژی:

ڕەوانبێژی چییە؟ زۆر بۆ چوونی جۆراوجۆر لەم بارەیەوە هەن، گرنگترینیان ئەوەیەکە ڕەوانبێژی بەوە دەبێ کە قسەڕەوان و کاریگەرو جوان بێو لەگەڵ بارودۆخی گوێگرو هەڵوێستی ئاخاوتن بگونجێ؛ بۆ ئەوەی هەستو سۆزی خوێنەر بڕووژێنێو قەناعەتی پێ بەناوەرۆکی ئاخاوتنەکە بێنێ، ئەمەش بە هۆی هەڵبژاردنی وشەی لەبارو داڕشتنی پتەوی ڕستەو ڕێکخستنی ژێربێژیی ئاخاوتنەکە دێتەدی. زانستی ڕەوانبێژیش لەو یاساو دەستوورانە دەکۆڵێتەوە کە بۆ قسەی ڕەوانو کاریگەرو جوان داندراون. ڕەوانبێژی سێ بەشەو هەربەشێك ئەرکی لێکۆڵینەوەی لایەنێکی ئەم زانستە دەگرێتە ئەستۆ.

ڕوونبێژی: ئەم زانستە لەوە دەکۆڵێتەوە چۆن دەکرێ یەك مانا بەزۆر ڕێگای جیاجیا دەربڕێ کە لە ڕووی ڕوونیو وردی گەیاندنی ماناکە جیان. مەبەست ئەوەیە یەك مانا (وەکو: سەخاوەت ، پیاوەتی ....) دەشێ بە زۆر ڕێگاو شێوازی جۆراوجۆر باس بکرێ، کە نووسەر، یان قسەکەر کامەی بەلاوە لە هەموویان باشتربێ ئەوە هەڵدەبژێرێ بۆ ئەوەی لەو هەڵوێستەدا ئەو مانایە بەوپەڕی ڕوونیو بەهێزیو کاریگەری دەربڕێ کە دەیەوێ بیگەیەنێ. دەتوانێ بە لێکچواندن، یان خواستن، یان خوازە، یان درکە باس لەو سیفەتانە بکات.

جوانكاري: ئـەم زانسـتە لەلايـەنی خـەملاندنو ڕازاندنـەوەی ئاخـاوتن دەدوێ. قسەی جوان لە قسەی ئاسایی جیا دەکاتـەوەو پێشانی دەدا جوانییەکە لە چیدایەو لە کوێدایـەو بـەهۆی چییـەوە ئاخاوتنەکـە جـوان بووە. ئەمەیان بە گشتی دوو جۆرە: جۆرێکیان بایەخ بە جوانیـی وشـەو شێواز دەدا و جۆرەکەی دی لە جوانیی واتا دەکۆڵێتەوە.

واتا ناسی: بایـەخ بـە گونجـانی ئاخـاوتن دەدا لەگـەڵ هەڵوێسـتو بـارودۆخی ئاخاوتنەکـە، واتـە ئـەو کەسـەی قسـەی بـۆ دەکرێو کـاتو شـوێنو هەلومـەرجی ئاخاوتنەکـە چ دەخـوازێ، قسـەکەر دەبـێ ئـەوە پێشکەش بکا.

زۆر لە تۆژەرەوان قسـەکەریان وەکـو پزیشـك دانـاوە. پزیشـك دەبـێ یەکەم جار نەخۆشیی نەخۆشەکەی دەست نیشان بکـا ئینجـا بـەو پێیـە دەرمـانی بداتـێ، نووسـەر، یـان قسـەکەریش دەبـێ لـە بـارودۆخیی دەروونیو پلەی زانستیو باری کۆمەڵایەتی خوێنـەرو گوێگر بکۆڵێتـەوە بۆ ئـەوەی بـەو پێیـە وشـەکانی هـەڵبژێرێ و ڕسـتەکانی دابڕێـژێ. هـەر هەڵوێستێك جۆرە شێوازێکی دەوێ دەبێ ڕەچاوی بکا. شوێنێك جەختی بوێ دەبێ جەختی لەسەر بکا، شوێنێك جەختی نەوێ نابێ جـەختی بـۆ بـەکاربێنێ. یـان شـوێنێك درێژبـڕی بـوێ نابـێ لـە کورتـی بیبڕێنـەوە. جێگەیێك کوتبڕی گەرەك بێ نابێ درێژەی پێبدا. دەبێ بزانـێ لـە کـوێ وشەو ڕستەکان بەیەکـەوە بلکێنـێو لـەکوێ لەیـەکیان دابـڕێنی. دەبـێ ئاگاداربێ کام شێواز بۆ کام هەڵوێست لە بارە. لێرەدا، زانستی واتاناسی

نووسەر، یان قسەکەر دەدا بۆ ئەوەی نەخلیسکێو تووشی هەڵە نەبێ. هەڵەی ڕێزمانی نا، بەڵکو هەڵەی گونجان؛ گونجانی وشەو ڕستە لەگەڵ باری خوێنەرو گوێگرو لەگەڵ هەڵوێستی گشتی ئاخاوتن.

بە کورتی: زانستی ڕوونبێژی لە ڕوونیو ئاشکرایی ئاخاوتن دەکۆڵێتەوە، زانستی جوانکاری چەمکی جوانی بە هەردوولایەوە (وشەو مانا)شی دەکاتەوەو زانستی واتاناسی لایەنی ڕاست و دروستی بەکارهێنانی وشەو ڕستە، واتە گونجانی لەگەڵ بارودۆخەکە، دەگرێتە ئەستۆ.

هەندێ سیمای زانستی ڕەوانبێژی:

زانستی ڕەوانبێژی لە ڕەوتی دوورو درێژی مێژوویی خۆیدا هەندێ سیمای گشتی گرتووە، گرنگترینیان ئەمانەن:

- وەکو هەر زانستێکیتر، بەکارهێنانی هونەرەکانی ڕەوانبێژی بەپێی پێویست، پێش گەلاڵە بوونی زانستی ڕەوانبێژی کەوتووە. هونەرەکان هەبوون و نووسەرو قسەکەران بەکاریان هێناون ئینجا وردە وردە زاناکان هونەرەکانیان دەست نیشان کردووەو دەستووریان بۆ داناونو پۆلێنیان کردوون. ئەمەش سیمای هەموو زانستێکی مرۆڤایەتییە.
- ڕەوانبێژی زانستێکی پێوانەییە، کۆمەڵە پێوانەیەکی چەسپاو هەن زانایان دایانڕشتوونو تۆژەرەوەکان بەگوێرەی ئەو پێوانانە مامەڵەی ڕەوانبێژییانە لەگەڵ بەرهەمی ئەدەبی دەکەن.

- ڕەوانبێژی، وەکو هۆیەکی پەروەردەیی، یارمەتی نووسەر، یان قسەکەر دەدا بۆ ئەوەی لەکاتی بەرهەم هێناندا سوودیان لێوەربگرێ‌و نەکەوێتە هەڵەو هەوڵ بدات شتی بەهێزو پێز بەرهەم بێنێ، واتە ڕەوانبێژی دەوری ڕێنیشاندەری هەیە بۆ نووسەری تازەپێگەیشتوو.
- لەبەر ئەوەی هونەرەکانی ڕەوانبێژی زادەی ئەندێشەی ئەدەبین‌و لایەنی بنچینەیین لە ڕەگەزەکانی ئەدەبدا، دەوری سەرەکییان لە پەروەردەکردنی چەشەی ئەدەبی خوێنەرو گوێگر هەیەو یارمەتییان دەدەن بۆ ئەوەی زیاتر تاموچێژ لە بەرهەمی ئەدەبی وەربگرن‌و بەرەو دونیای ئەدەب بکشێن.
- ڕەوانبێژی یەکێکە لەو زانستە ئەدەبی‌و مرۆییانەی توێژینەوەی وردی لەسەرکراوە و چوارچێوەکەی دیارکراوە. ئەمەش زاڵبوونی توێژەرەوەو خوێنەریش ئاسانتر دەکا بەسەر لایەنەکانی ئەم زانستە.

- ڕەوانبێژی‌و ڕەخنەی ئەدەبی:

ڕەوانبێژی‌و ڕەخنەی ئەدەبی هەردووکیان لەسەر بەرهەمی ئەدەبی کار دەکەن. یەکەم جار بەرهەمی ئەدەبی هەیە ئینجا بەرەو ڕووی ڕەخنەی ئەدەبی دەبێتەوە وڕەوانبێژی هونەرەکانی شی‌دەکاتەوە. لەگەڵ ئەوەشدا، مەیدان‌و ئەرکی هەریەکە لەم دووانە جیایە، بۆیە توێژەرەوان هەندێ جیاوازییان لە نێوان ئەم دوو زانستە دەست نیشان کردووە، گرنگترینیان ئەمانەن:

- ڕەوانبێژی، لە نواندنی ئەرکدا، پێش ڕەخنەی ئەدەبی دەکەوێ چونکە ڕەوانبێژی دەستوور بۆ نووسەر دادەنێو یارمەتی دەدا بۆ ئەوەی چی دەیەوێ بیڵێ بەڕێکو ڕەوانی دەری ببڕێو بەرهەمەکەی بێگرێو گۆل بێو ئەو جوانییە هەستبزوێنەی تێدابێ کە بۆ بەرهەمی ئەدەبی پێویستە؛ کەچی لە ڕەخنەی ئەدەبیدا دەبێ پێشتر بەرهەمەکە هەبێ وتەواوبووبێ ئەوسا ڕەخنەی ئەدەبی دەستوورو ڕێبازەکانی خۆی دەخاتە کارو بەرهەمەکە هەڵدەسەنگێنێو لایەنی چاکیو خراپی، یان جوانیو ناشیرینی پێشان دەدا. بۆیە ئەرکی ڕەخنە دوای ڕەوانبێژی دەکەوێ.
- ڕەوانبێژی زیاتر بایەخ بە شێواز دەدا؛ چونکە وا دادەنێ نووسەر بابەتی هەیەو دەیەوێ مامەڵەی لەتەکدا بکا، جا ئەو بابەتە هەر چۆنیبێ، دەمێنێتەوە سەر ئەوە چۆن باسی بکا؛ واتە چۆن وشەکان هەڵبژێرێو بە چ جۆرێك ڕستەکان دابرێژێو چ جۆرە ڕستەیەك بەکاربێنێ، ئەمەش هەمووی دەکەوێتە چوارچێوەی ئەرکی شێوازناسی، بۆیە زۆرجار ئەرکی ڕەوانبێژیو ئەرکی شێوازناسی بەڕادەیەك بەناویەکدا دەچێ، هەردووکیان دەبن بەیەك شتو هەندێ زانای شێوازناسی، دەرکەوتنی شێوازناسی نوێ بە جێگرەوەی ڕەوانبێژی دادەنێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕەوانبێژی تایبەتێتی خۆی هەر دەپارێزێ؛ کەچی ڕەخنەی ئەدەبی بایەخ بە بابەتو بەشێواز دەدا، واتە ڕەخنەی ئەدەبی مەودای لە ڕەوانبێژی فراوانترە.

- ڕەوانبێژی بایەخ بە وشەو ئەوپەڕی بەڕستەدەدا، لە سنووری ڕستەدا، بە دەگمەن نەبێ، تێناپەڕێ. لەڕەوانی وشەو مانای دروستو خوازەیی وشە دەدوێ، باسی چۆنیەتی ڕێزبوونی وشەی ڕستەو پەیوەندی نێوان وشەو مانا دەکا؛ کەچی ڕەخنەی ئەدەبی بایەخ بە تەواوی دەقی ئەدەبی دەدا وەکو هۆنراوە، چیرۆك، شانۆگەری، ڕۆمان.... باسی هۆکارەکانی نووسینی بەرهەمەکەو جۆری بەرهەمەکەو مەرجەکانی سەرکەوتنی بەرهەمەکە دەکا.....پەیوەندی بەرهەمەکە بەنووسەرو خوێنەرەوە ڕوون دەکاتەوە. ڕەگەزەکانی بەرهەمەکە شیدەکاتەوەو هەڵیاندەسەنگێنێ، ناوەرۆکەکە شرووڤە دەکا وبایەخی بابەتەکە لە ڕووی ئەدەبی وفیکریو فەلسەفیو کۆمەڵایەتییەوە دەردەخا.....
- ڕەوانبێژی و ڕەچاوکردنی هونەرەکانی، لەبنچینەدا، پەیوەندی بە خوێنەرو گوێگرەوە هەیە. نووسەر دەبێ پێویستی ڕۆشنبیریو ئاستی تێگەیشتنو باری کۆمەڵایەتیو هەلومەرجی ئەو پەیوەندییە ڕەچاو بکا ئەوسا بەرهەمێکی وا بەدەستەوەبدا کە لەگەڵ ئەم لایانە بگونجێ؛ کەچی ڕەخنەی ئەدەبی لە هەرسێ ئاستەوە بەرهەمەکە هەڵدەسەنگێنێ: نووسەرو خوێنەرو بەرهەمی ئەدەبی: نووسەرەکە لە چ ئاستێکدایەو هاندەری نووسینی ئەو بەرهەمەی چ بووە؟ خوێنەر چۆن سوود لەبەرهەمەکە وەردەگرێ و تا چ ڕادەیەك بەرهەمەکە کاری تێدەکا؟ بەرهەمەکە خۆی لە چ ئاستێکی ئەدەبیدایە؟ ئایا ئەو ئەرکەی بەجێ هێناوە کە نووسەرەکەی ویستوویەتی، یان نا؟

کورتە مێژوویەکی نووسینەوەی ڕەوانبێژی:

نووسینەوەی ڕەوانبێژی زۆر کۆنە، بۆ سەردەمی یۆنانەکان دەچێتەوە. ئەرەستۆ لە هەردوو کتێبە بەرناوبانگەکەیدا (پۆیەتیکاو ڕیتۆریکا) باسی زۆر هونەرو بابەتی ڕەوانبێژی کردووەو نموونەی لە ئەدەبی شانۆیی وخوتبەکانی یۆنان هێناوەتەوە. ڕۆمانەکان، کە دوای یۆنانەکان هاتن، بەردەوامییان بەو زانستەدا. هۆراس لە کتێبی (هونەری شیعر)دا هەندێ هونەری ڕەوانبێژی بەسەرەڕۆیی‌و بە شێوەی لایەلا باس کردووە. لۆنجینوس لە کتێبی (لەبارەی ئەدەبی شکۆمەندەوە) باسی مەرجەکانی ئەدەبی بەرزوشکۆمەند دەکاتو پەیڕەوکردنی هونەرەکانی ڕەوانبێژی بەڕەگەزێکی گرنگی ئەدەبی شکۆمەند دادەنێ.

لە عەرەبیدا، کۆنترین کتێب باسی ڕەوانبێژی کردبێ (معانی القرآن)ی (فراء) و (مجاز القرآن)ی (ئەبو عوبدیدەی کوڕی موسەننایە). (جاحظ) لە کتێبی (البیان و التبیین)دا باسی هەندێ هونەری ڕەوانبێژی کردووە، (ابن المعتز) یەکەم کەسە کتێبی تایبەتی بەڕەوانبێژی نووسیوە و کتێبەکەی بەناوی (البدیع)ە. (عەبدولقاهیری گورگانی) لە (دلائل الاعجاز) و (اسرار البلاغە)دا لە ڕەوانبێژی دواوە. (سکاکی) لەکتێبی (مفتاح العلوم)دا هەر سێ زانستی ڕەوانبێژی لەیەك جیاکردۆتەوە. پاشان (خەتیبی قەزوینی) بەشی ڕەوانبێژی لە (مفتاح العلوم) کورت کردۆتەوەو (الایضاح)ی لەبسەر نووسیوە. لەسەردەمی نوێشدا زۆر کتێبی نوێی قوتابخانەیی‌و زانستی لە بارەی ڕەوانبێژییەوە بڵاوکراونەتەوە.

لە نووسینەوەی ڕەوانبێژی عەرەبیدا، دو ڕێباز زۆر زاڵ بوونە: ڕێبازی کەلامی و ڕێبازی ئەدەبی.

ڕێبازی کەلامی لە نووسینەوەی ڕەوانبێژی کەوتبوە ژێر کاریگەری فەلسەفەو ژیربێژیو زانستی کەلام. کاریگەرەکە لەم شتانەدا خۆی دەنوێنێ: بەکارهێنانی زاراوەی فەلسەفیو کەلامی لە بواری ڕەوانبێژیدا، پۆلێن کردنو دابەش کردنی وردی بابەتو هونەرەکان، هێنانەوەی نموونەی کەم، بایەخدان بە دروستی نموونەکان نەک بە جوانییان، قووڵبوونەوەی فەلسەفی لەشیکردنەوەی بابەتەکان. ئەم ڕێبازە لە ڕۆژهەڵاتی وڵاتی ئیسلام گەشەی سەند کەنەتەوەی نا عەرەبی وەکو کوردو فارسو تورکو تەتەری تێدایە. خوارزەم بە مەڵبەندی ئەم ڕێبازە دادەندرێ. ڕەوانبێژە نووسە بەناوبانگەکانی سەربەم ڕێبازە ئەمانەبوون: خەتیبی قەزوینی ، سەکاکی ، ڕازی ، تەفتازانی......

ڕێبازی ئەدەبی لە نووسینەوەی ڕەوانبێژی بۆ کاریگەری قورئانی پیرۆز دەچێتەوە. شاعیرو نووسەران دەوری زۆریان لە چەسپاندنی ئەم ڕێبازە هەبوو. سیما سەرەکییەکانی ئەم ڕێبازە ئەمانەن: بایەخدانی کەم بە پۆلێن کردنو دابەش کردنی هونەرو بابەتەکان، بەکارهێنانی پێوانەو چێژی ئەدەبی بۆ شیکردنەوەی هونەرەکانی ڕەوانبێژی و هەڵسەنگاندنی ئەدەبی، بایەخدانی زۆر بە چێژی ئەدەبیو هونەری، بەکارهێنانی شێوازی سووکو سادە لە نووسیندا، هێنانەوەی نموونەی زۆرو لێکدانەوەیان، گرنگیدان بە نموونەی ناسکو جوانو بژاردە. ئەم ڕێبازە لەبەشەکانی تری جیهانی ئیسلامی پەرەی سەند وەکو: عێراقو

شام‌و میسرو باکووری ئەفەریقیا. ڕەوانبێژ ینووسە بەناوبانگەکانی سەربەم ڕێبازە ئەمانەبوون: ئیبن موعتەز، ئەبوهیلالی عەسکەری، ئیبن ڕەشیق، ئوسامەی کوڕی مونقیز.....

هەرچەندە ئەم دوو ڕێبازە جیان‌و هەریەکە خەسیەت‌و نیشانەی خۆی هەیە، لەگەڵ ئەوەشدا، زۆرجار تێکەڵ دەکرێن‌و بەناویەکدا دەچڕژێن. لەوانەی هەردوو ڕێبازیان پەیڕەوکردووە: جاحیزو عەبدولقاهیری گورگانی و یەحیای کوڕی هەمزەی عەولەوی......

لە کوردیدا:

یەکەم کەس باسی هەندێ هونەری ڕەوانبێژی کردبێ، با زۆر بەڕوون‌و ئاشکراییش نەبێ، شێخ نووری شێخ سالحە. شێخ نووری لە زنجیرە وتاری (ادبیات کردی)دا، کە ساڵی ٩٢٦ و ٩٢٧ لە ڕۆژنامەی ژیاندا بڵاوی کردۆتەوە، ئەلقەکانی (١٨ - ٢٥)ی بۆ هەندێ بابەتی ڕەوانبێژی تەرخان کردووە، وەکو: (وضع - تعقید ، منقحیت - ایجاز ، اکثار ، اطناب حسن، تشبیه استعارة، مبالغة). شێخ نووری بێ ئەوەی ناوی ڕەوانبێژی بێنێ ئەم هونەرانەی باس کردووە و نموونەی بۆ هەندێکیان هێناوە.

عەلائەددین سەجادی، ساڵی ١٩٦٨، کتێبی (ئەدەبی کوردی‌و لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی) دەرکرد. بەشێکی (هونەرە قسەییە ئاشکراکان) بۆ هەندێ هونەری ڕەوانبێژی تەرخان کردووەو بە نموونەوە پێشکەشی کردوون، وەکو: (ڕەگەزدۆزی ، لێکچواندن ، خواستن ، خوازە ، درکە ، گرێ لێدان ، تێهەڵکێش ، تێل نیشان ، توانج پۆشی ،

جوانی بایس). مامۆستا سەجادی، بە پێچەوانەی شێخ نووری، هەموو زاراوەکانی کردووە بە کوردی. بۆ ساڵی ١٩٧٨ و لە سەر داخوازی زانکۆی سلێمانی، مامۆستا سەجادی کتێبێکی ڕەوانبێژی بۆ قوتابییانی بەشی کوردی نووسی بە ناوی (خۆشخوانی). نووسەر لەم کتێبەدا هەرسێ بەشی ڕەوانبێژی بە جیاجیا باس کردووە.

ساڵی ١٩٧٢، نووسەری ئەم کتێبە (عەزیز گەردی) بەرگی یەکەمی کتێبی (رەوانبێژی) بڵاوکردەوە کە تایبەتە بە (ڕوونبێژی) و ساڵی ١٩٧٥ بەرگی دووەمی چاپ کرد کە بۆ (جوانکاری) تەرخان کراوەو ساڵی ١٩٧٩، بەرگی سێیەمی دەرکرد کە باسی (واتاناسی) دەکات.

د. کامیل بەسیر ساڵی ١٩٨١ کتێبی (ئاوەڵواتا)ی بە چاپ گەیاند. مەبەستی لە زاراوەی ئاوەڵواتا (خوازە - مجاز)یە. باسی خوازە دەکا لای یۆنانو عەرەبو لە ئەوروپا و ئینجا کە دەگاتە (خوازە لە ڕەخنەسازی کوردیدا) ڕای نووسەرانی پێش خۆی هەڵدەسەنگێنێو ئەوسا کارەکەی خۆی پێشکەش دەکا.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس ساڵی ١٩٩١ کتێبی (بەدیع و عەرووزی نامی) بڵاوکردەوە. بەشی یەکەمی بۆ (بدیع - جوانکاری) تەرخان کردووە بە هەردوو جۆرەکەی وشەییو واتایی.

جگە لەم هەوڵانەی سەرەوە، لە ساڵی (١٩٧١)ەوە، کە (زمان و ئەدەبی کوردی) کەوتەناو پرۆگرامی خوێندنی ئامادەییەکانی کوردستان، چەند لاپەڕەیەکی کتێبی پۆلی پێنجەم و هەندێ جار کتێبی

پۆلی شەشەم و هەندێ جاریش هەردووکیان بۆ چەند هونەرێکی ڕەوانبێژی تەرخان کراوە.

ساڵی ١٩٨٥، محەمەد سەعید ئیبراهیم محەمەدی کتێبی (گەشتی لە عیلمی بەلاغە)ی بڵاوکردەوە. (٨٨) لاپەڕەی بۆ هەرسێ بەشی ڕەوانبێژی (معانی ، بیان ، بدیع) تەرخان کردووە. لە ساڵی ١٩٨٦ بەدواوە دەرگای خوێندنی باڵای کوردی لە زانکۆی سەلاحەدینو ئینجا لە زانکۆکانی تری کوردستان و عێراق کرایەوە، لەو ساوە تا ئێستا هەندێ نامەی زانستی (دکتۆراو ماستەر) بە تەواوی یان چەند بەشێکیان بۆ زانستی ڕەوانبێژی تەرخان کراوە.

* * *

بەشی یەکەم

ڕوونبێژی

- لێکچواندن
- خواستن
- خوازەی ڕەها
- درکە

ڕوونبێژی

پێناسەی: ڕوونبێژی لەوە دەکۆڵێتەوە چۆن دەشێ یەک مانا بەڕێگای جۆراوجۆر دەربڕێ، بە مەرجێ دەربڕینەکە بە ئەندێشەیەکی داهێنەرانە بێو ماناکە بەڕوونی بگەیەنێ. هەروەکوو لە چۆنیەتی مانادا دەکۆڵێتەوە.

بابەتی: بابەتی ڕوونبێژی بەشێوەیەکی گشتی خوازەو درکەیە، لێکچواندنیش بۆیە بۆتە بابەتی ئەو زانستە چونکە بنەمایەکە بۆ خواستن، لێکچواندن نەبێ خواستن دروست نابێ.

سوودی: ڕوونبێژی سوودی زۆرە، هەرە دیارەکانی ئەمانەن:

- بە زانستی ڕوونبێژی ئاشنای ڕێگا جیاوازەکانی دەربڕینی مانا دەبینو فێر دەبین چۆن لە وشەو دەستەواژەی خوازەیی بگەین.
- زانستی ڕوونبێژی ئەرکی دۆزینەوەی مانای خوازەیی و لێکدانەوەی ئەندێشەی داهێنەرانە دەبینێ لە ئەدەبدا؛ بەمەوەش دەبێتە هۆیەک بۆ ڕاڤەکردنی ڕەمزی ئەدەبیو بەمەوە دەتوانین قووڵتر لە ئەدەب بگەینو زیاتر چێژی لێ وەربگرین.
- زانستی ڕوونبێژی یارمەتی پەروەردەکردنی چەشەی ئەدەبی خوێنەری تازە پێگەیشتوو دەدا، چونکە ئەو ئەندێشەیەی لە هونەرەکانی ڕەوانبێژیدا هەیە، کە بۆ خوێنەری تازەپێگەیشتوو ڕوون دەکرێتەوە، هێزێکی ڕاکێشانی وای تێدایە خوێنەر شەیدای سیحری ئەدەبو چێژی ئەدەبی دەکا.

لێکچواندن

١- پێناسەو بنەڕەتەکانی

نموونە :

١- دمروونم خاڵییە وەك نەی دەناڵێ
هەوارێکی چ پڕ هاوارە بێ تۆ (نالی:٩١)

٢- ئاشێ ئەجەلێ وسا بگێڕین
تەشبیهی حەبان سەران بهێڕین (مەم و زینی خانی:١٥٦)

٣- سۆزیام هەی سۆزیام وێنەی شوعلەی نوور
بیم سورمەی سوبحان ئاومردەی کۆی توور (مەولەوی: ٢)

ڕاڤەکردن:

له نموونەی یەکەمدا نالی دەیەوێ باسی دەروونی خۆی بکا کە هەم چۆڵو بەتاڵەو هەم ناڵەیشی لێوە دێ، جا بۆ ئەوەی ئەم بارەی دەروونی خۆی باشتر ڕوون بکاتەوە، بە دوای شتێکدا گەڕاوە کە هەم خاڵیبێو هەم ناڵەی لێوەبێو لای هەموو خەڵکیش ناسراوبێ، (نەی) دۆزیتەوە کە ئەم سیفەتەی بەزەقی پێوە دیارە. ئیتر دەروونی خۆی لەگەڵ (نەی) بەرامبەر کردووە، واتە وەکو ئەوی داناوە. دەڵێ: چۆن (نەی) هەناوی کلۆرەو ناڵەیەکی غەمگینی لێوەدێ، دەروونی منیش ئاوها بەتاڵەو لەگەڵ ئەو بەتاڵییە ناڵەیەکی غەمگینی لێوەدێ. ئەمە پێی دەگوترێ لێکچواندن....ناڵی دەروونی خۆی بە نەی چواندووە. ئەوەی بابەتی باسەکەیە دەروونی شاعیرە! ئەمە بنەڕەتی سەرەکییەو پێی دەگوترێ

(لێچوو). نەی، کە بۆ ڕوون کردنەوەی باری دەروونی شاعیر هاتووە. بنەڕەتی دووەمە وپێی دەگوترێ (لەوچوو). ئەم دووە: (دەروونی شاعیر) و (نەی) لایەنێکی هاوبەشیان هەیە بەیەکەوە کۆیان دەکاتەوە کە هەردووکیان بەتاڵنو دەنگێکی غەمگینیان لێوە دێ. مەبەستی شاعیریش ئەوەیە ئەو لایەنە هاوبەشە بخاتە ڕوو کە لە (نەی) زۆر زەقترە تا لە دەروون. ئەم لایەنە هاوبەشە پێی دەگوترێ (ڕووی لێکچوون). لە هەمان کاتدا وشەیەك هاتووە ئەرکی لە ڕستەکەدا بەیەکەوە گرێدانی لێچوو ولەو چووە، ئەویش وشەی (وەك)ە. ئەمە پێی دەگوترێ (ئەوزار).

لە نموونەی دووەمدا، خانی دەیەوێ باسی وردو خاش کردنی سەران بکا. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەو وردو خاش کردنە، بیری لە هاڕینی دانەوێلە کردۆتەوە، هاتووە سەری لەگەڵ دانەوێڵە بەرامبەر کردووە، واتە بەوی چواندووە. باس باسی سەرە، بۆیە سەر دەبێ بە بنەڕەتی سەرەکی، کە لێکچووە.دانەوێلەش کە بۆ ڕوون کردنەوەی سەر هاتووە دەبێ بە بنەڕەتی دووەم، کە لەوچووە. لایەنی هاوبەشی نێوان سەرو دانەوێڵە وردو خاش بوونە. ئەمە ڕووی لێکچوونە. ئەو وشەیەش کە ئەرکی بەیەکەوە بەستنەوەی هەردوو لای لێکچواندن (سەرو دانەوێڵە) دەبینێ ولێرە وشەی (وسا)یە پێی دەگوترێ ئەوزار.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی باسی سووتانی خۆی دەکا. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەو سووتانە بە سۆزە، خۆی لەگەڵ (شوعلەی نوور) بەراورد دەکا، ئەمە لێکچواندنە. بابەتی سەرەکی سووتان خۆیەتی، ئەمە دەبێ

بە لێچوو. (شوعلەی نوور) کە بۆ ڕوون کردنەوەی سووتانی شاعیر هاتووە دەبێ بە (لەوچوو). لایەنی هاوبەشی نێوان ئەم دووە ئەوەیە هەردووکیان بوونەتە خۆڵەمێش (سورمەی سوبحانی کێوی توور)، ئەم بە خۆڵەمێش بوونەی هەردوولا ڕووی لێکچوونە. وشەی (وێنەی) کە ئەرکی پێکەوە بەستنەوەی هەردوولایە، ئەوزارە.

پێناسەی لێکچواندن: لێکچواندن بریتییە لە: وەکوو یەك لێ کردنی دووشت یان زیاتر لە سیفەتێکی هاوبەش یان زیاتر، بۆ ڕوون کردنەوەی ئەو سیفەتە لەو شتەی کە بابەتی باسەکەیە.

بنەڕەتەکانی لێکچواندن: لێکچواندنی ئاسایی چوار بنەڕەتی هەیە:

١- لێچوو: ئەو شتەیە باسی دەکرێ و لەگەڵ شتێکی تردا بەراورد دەکرێ بۆ ئەوەی بەو بەراوردە سیفەتێکی تێدا ڕوون بکرێتەوە کە جێی مەبەستە. ئەمە گرنگترین بنەڕەتی لێکچواندنە. بۆ خاتری ئەمەیە لێکچواندن دروست دەکرێ.

٢- لەوچوو: ئەو شتەیەکە خۆی بابەتی سەرەکی باسەکە نییە، تەنیا بۆ ڕوون کردنەوەی لایەنێکی بابەتی سەرەکی باسەکە هاتووە؛ چونکە سیفەتە مەبەستەکەی تێدا زۆر زەقەو هێزی سیفەتەکەی دەچێتە بەر لێچوو، کە مەبەستی سەرەکی باسەکەیە.

ئەم دوو بنەڕەتە: (لێچوو) و (لەوچوو) بنەڕەتی سەرەکیو پێویستن بۆ دروست بوونی لێکچواندن. ئەمانە یەکێکیان کەم بێ لێکچواندن دروست نابێ، یان دەکەوێتە خانەی بابەتێکی تری ڕوونبێژی (خواستن)، یان هەر نامێنێ. ئەمانە پێیان دەگوترێ (دوولای لێکچواندن).

٣- رووی لێکچوون: سیفەتی هاوبەشی نێوان هەردوولایە، کە لە لەو چوودا بەهێزترە تا لە لێچوو.

٤- ئەو زار: ئەو وشەیە یە کە ئەرکی بەیەکەوە گرێدانی لێچوو و لەو چوو دەبینێ. ئەو زار لە کوردیدا گەلێ زۆرە، هەندێکیان وشەی کوردین، هەندێکیان لە زمانە دراوسێکان وەرگیراون. نموونەی ئەو زاری لێکچوندن: وەکو ، وێنە ، چەشنی ، تەرز ، مینا ، نۆلا ، دەڵێی ، لەو دەکا ، لەودەچێ ، چون ، مانەند ، وەش ، ئاسا ، گون ، شبهەت ، میسال ، ئەزیر ، ......

چەند نموونەیەك بۆ لێك کردنەوەی بنەڕەتەکانی لێکچواندن

١- خاڵی کۆڵمەت هەروەکوو فلفل ئەسووتێنێ دڵم
کەس نییە دەردم دەوا کا تۆ بە هاوارم وەرە (تاهیربەگ: ١٠)

٢- دڵم هەروەك سەماوەر پڕ لە جۆشە
خەریکی سۆزو گریانو خرۆشە (ناری : ٨٩)

٣- شبهەتێ چەنگی دنالم هێژ ژ دەست داغا قەدیم
هەروەکی مەشعەل د سۆژم دوست نزام ئاگەه هەیە (جزیری : ٤٢٨)

٤- یار هاتە نیڤا مە جلیسی ب خەف هات کەس پێ ناحەسی
جان بو میسالا قەقنەسی غوطەك ت بەحرا شوعلەدا

(هەکاری : ٨٥)

٥-مەگەر دەردەدار چون ئەوان مەبۆ
دایم ڕەنگ زەبوون ناتەوان مەبۆ (بیسارانی: ٦٣)

٦- ڕەنگم سفیدبی چون ڕەنگی کافوور
شەوق جەمینم دیاربی جەدوور (سەیدی: ١٢٣)

بنەڕەتەکانی لێکچواندنەکان

زنجیرە	لێچوو	لەوچوو	ئەوزار	ڕووی لێکچوون
١	خاڵ	فلفل	هەروەکوو	سووتاندن
٢	دڵ	سەماوەر	هەروەك	پڕ ئاگری.
٣	من (شاعیر)	چەنگ	شبهەت	ناڵێن
٤	جان	قەقنەس	میسالا	نقووم بوون لەدەریای گڕ
٥	دەردەدار	ئەوان	چون	ڕەنگ پەڕیوی وبێ تاقەتی
٦	ڕەنگی شاعیر	ڕەنگی نوور	چون	سپی

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا لێکچواندنەکان دەربێنەو بنەڕەتەکانیان دیار بکە:

١–منیش ئارەزووی ئەوسام نەماوە عەشقم گۆڕاوە
دڵم هەروەکوو گوڵی بێ باران سیس وژاکاوە (بێکەس : ١٢٨)

٢–سینە کون کون بووم وەکو نەی من لەبەر هیجرانی تۆ
سەر وەکوو سەمتوورە، دڵ هەر ناڵەیێتی وەك ڕوباب
(ئەحمەد موختار : ٦١)

٣–دادەگیرسێ کوڵمی وەك ئاگر بە نووری ئابی مەی
قوڕ بەسەر من ناعیلاجم چۆن نەسووتێم وەك کەباب
(حەمدی : ١٨٣).

٤–تەشبیهی نەیی بکەم تەرەننوم
تووتی سیفەت ئەزبکەم تەکەللوم (مەم و زینی خانی : ٣٠)

٥–خون کو ژ دل ب مەوج بت ئەشکی ڕەوان مەتێنە خەت
نیل ژ دیدەیان دزێت کەفتمە ناڤی شوبهی بەت
(جزیری : ٢٩٣)

٦–دل پڕی دەردە ژ خون بویە وەکی نا فەئی مسك
(پڕتەوی) شبهەتی زولفاتە ببادایە حەیا (هەکاری : ٨٧)

٧-حەیفەن وێنەی تۆ جەواهیر بارێ
نەکەرۆ پەی وێش ڕەنگین بازاڕێ (خانا : ١٦)

٨-چون شەماڵەی نوور گڕ گڕانمە
پەی پاس ماران زەنگ زڕانمە (مەولەوی : ١٨٧)

٩-من وێنەی غەواس غەرقی خەمیدە
گێج بیم نەگێجاو تۆفان دیدە (بێسارانی : ١٤١)

(٢)

لەم سێ دێرە شیعردا لێکچواندنەکان دەربێنەو بنەڕەتەکانیان دیار بکەو دێرەکان بەوردی شی بکەوە:

١- دەورانییە وەك هێڵەگی سەودا سەری گێژم
بۆیە بە دەقیقی مەسەلە هەرچی دەبێژم (نالی : ٧٦)

٢-فیراقا دلبەرێ ڕندە بەهیتم ئەز وەکی فندە
مسلمانەك درێ مندە خەبەربت بالی سولتانی (جزیری : ٤٧٤)

٣-دڵ (موزمە حیللی) دەردە وەکو دیدە لە نەمدا
حەیران و پەرێشانە وەکوو قەترە لە یەمدا (نالی : ٤٧)

لێکچواندن

٢- ژمارەی بنەڕەتەکان لە لێکچواندندا

نموونە :

١- دڵم زنجیر ئەکەم ئەمما لە یاری دڵڕوبا چ بکەم؟
ڕەگم وشکە وەکوو پووشە، لە قووەی کارەبا چ بکەم؟ (قانیع : ١١٧)

٢- (أ) شوعاع وپرتەویدا هەفت ئیقلیم
ژ شەمس و ئافتابا ڕوویی زیبا (هەکاری : ٨٦)

(ب) بالآت چون تیربێ، فەرقت وێنەی قیڕ
تیرت بی کەمان، فەرقت بی وەشیر (سەیدی : ٨٢)

٣- لەبت میم وقەدت ئەلف و زولف چیم
دەزانی بەم سییانە تالیبی چیم (نالی : ٧٥)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەی یەکەمدا، قانیع باسی خۆی دەکا چۆن ڕەگی وەکوو پووشی وشکەوە بووە. کە یەکێ ڕەگی وەکوو پووشی لێهات چۆن پووشەکە خۆی لەبەر کارەبا ڕاناگرێ، ئەویش ئاوها هەر چەندە دڵی زنجیر بکا ئەو دڵە بەرامبەر یاری دڵکێش هیچی پێناکرێ. لێرەدا ڕەگی شاعیر بە پووش چوێندراوە. (ڕەگ) لێچووە، (پووش) لەو چووە، (وشکی) ڕووی لێکچوونەو (وەکوو) ئەوزارە. لەم لێکچواندنەدا هەر چوار بنەڕەت هاتوون.

لە نموونەی دووەم، لە (أ) و لە (ب)دا، هەریەکە لێکچواندنەکەی تەنیا سێ بنەڕەتی باس کراوە.

لە (أ)دا: هەکاری ڕووی یاری بە ڕۆژو هەتاو چواندووە، ڕووی یار وەکو ڕۆژو هەتاو تیشکو ڕووناکی بە حەفت هەرێمدا بڵاوکردۆتەوە. لێکچواندنەکە تەنیا سێ بنەڕەتی تێدایە: (ڕوو) لێچووە، (ڕۆژو هەتاو) لەو چووە، (تیشکدانو بریقانەوە) ڕووی لێکچوونە؛ بەڵام هیچ ئەو زار بەکارنەهاتووە.

هەر لە دووەم، بەڵام لە نموونەی (ب)دا: سەیدی لەنیوەی یەکەمدا دوو لێکچواندنی هێناوە: باڵای یاری بەتیرو سەری بەقیر چواندووە. لە نیوەی دووەمیش تیرەکەی بەکەمان چواندووەو سەرەکەی بەشیر چواندووە. لێرەدا لێکچواندنەکانی نیوەی یەکەم مەبەستە. لە لێکچواندنی یەکەمدا، (باڵا) لێچووە، (تیر) لەو چووە، (چون) ئەوزارە، ڕووی لێکچوون نەهاتووە؛ بەڵام خوێنەر خۆی هەستی پێ دەکا کە ڕووی لێکچوون ڕاستی ولووسی وڕێك وپێکییە. لە لێکچواندنی دووەمدا، (سەر) لێچووە، (قیر) لەو چووە، (وێنەی) ئەو زارە. دیسان ڕووی لێکچوون نەگوتراوە کە بریتییە لە ڕەشی، واتە قژی سەری وەکو قیر ڕەشە.

لە هەر دوولێکچواندنەکەی ئەم نموونەیەدا، تەنیا سێ بنەڕەت هاتوونو بنەڕەتێکیان نەگوتراوە کە ڕووی لێکچوونە، بەڵام نەگوتنەکەی مانای ئەوە نییە، وجوودی نییە، تەنیا ئەوەندەیە بۆ خوێنەر جێ هێشتراوە.

لە نموونەی سێیەم، لە نیوەی یەکەمی دێرە شیعرەکەدا، نالی سێ لێکچواندنی پێشکەش کردووە. هەر سێکی لە کۆتاییدا بەیەکەوە لە ماچێکی لێوی یاردا بەیەك گەیاندووە. یەکەم: لێوی بە شکڵی تیپی میم

چواندووە: (لێو) لێچووە، (میم) لەو چووە، نە ئەوزار هاتووەو نەڕووی لێکچوون. دووەم: بالآی بەشکلی تیپی ئەلف چواندووە: (بالآ) لێچووە، (ئەلف) لەو چووە، نە ئەوزار باس کراوەو نەڕووی لێکچوون. سێیەم: زولفی بە شکلی تیپی چیم چواندووە. (زولف) لێچووە، (چیم) لەوچووە. ئەوزارو ڕووی لێکچوون نەهاتوون.

لە هەریەکە لەم سێ لێکچواندنانەدا تەنیا دوو جەمسەری سەرەکی لێکچواندن هاتوون کە لێچوو و لەوچووە. ئەو زارو لێکچوون نەگوتراون. ئەمەش لێکچواندنەکە بەهێزترو ڕەوانتر دەکا، چونکە دوولایەکەی لێکچواندن تەواو لەیەک نزیک دەکاتەوەو لەناو یەکیان دەچرژێنێ. مەتەلی ئاسانی ناو ئەم نیوە دێرە ئەوەیە کە نالی دەڵێ من لێو و بالآو زولفی تۆم دەوێ، کە ئەگەر لەو چووی ئەمانە بخەیتە پاڵ یەک (م ، ا ، چ) وشەی ماچی لێ دەردەچێ.

پوختە: لێکچواندن بە گوێرەی ژمارەی بنەڕەتە باس کراوەکانی، دەکرێتە سێ جۆر:

١- دەشێ هەر چوار بنەڕەت باس کرابن: لێچوو ، لەو چوو ، ئەوزار ، ڕووی لێکچوون. ئەمە لێکچواندنێکی هەرە سادەو ئاشکرایە.

٢- دەشێ تەنیا سێ بنەڕەتی لێکچواندنەکە باس کرابێ، بنەڕەتێکی فڕێ درابێ. بە پێی بنەڕەتە فڕێدراوەکە ئەم دوو جۆرە لێکچواندنە هەن:

أ- بۆی هەیە تەنیا لێچووو لەوچوو و ڕووی لێچوون هەبێ، ئەو زار نەبێ.

ب- دەشێ تەنیا لێچووو لەو چوو و ئەو زار باس کرابێ، ڕووی لێکچوون ناوی نەهاتبێ.

ئەم جۆرە لێکچواندنە سێ بنەڕەتییە لە یەکەمیان بەهێزترە، چونکە هەنگاوێك لە یەکگرتنی هەردوولای لێکچواندنەکە نزیك دەبێتەوە.

٣- لەوانەیە تەنیا دوولا سەرەکی و بنچینەییەکەی لێکچواندن ناویان هاتبێ و دوو بنەڕەتە ناسەرەکییەکە (ئەو زار ، ڕووی لێکچوون) باس نەکرابن. ئەم جۆرە لێکچواندنە دوو بنەڕەتییە لە جۆرەکانی دی بەهێزو پێزترە چونکە دوو لا سەرەکییەکە بە تەواوی لەیەك نزیك دەبنەوە. لەم جۆرەیاندا زۆرجار لەو چوو دەبێتە موزاف بۆلێچوو، وەکو: (کەشتی ژیان)، ژیان بەکەشتی چوێندراوە: ژیان لێچووە، کەشتی لەو چووە، لەو چوو (کەشتی) بۆتە موزاف بۆ لێچوو (ژیان). ئەم جۆرە لێکچواندنە پێی دەگوترێ: لێکچواندنی ئیزافی.

چەند نموونەیەك بۆ دیارکردنی
ژمارەی بنەڕەتەکانی لێکچواندن

١– ئەژدیهای زولفت لە دەوری گەنجی حوسنت حاریسە
حەلقە حەلقە چین بە چین سەرتابە خواری گرتووە (نالی : ١٠٦)

٢– زاهیر دبێژم پەند گیر، دا دل نەدی زولفا حەریر
شوبهێ (مەلێ) مێنی ئەسیر، گوهدێرە قەولی موعتەبەر (جزیری : ٢٣٤)

٣– پەی تۆ بێ ئارام سەرسام و لێوەن
تەن زام خەدەنگ موژەی تۆش پێوەن (سەیدی : ١٤٠)

٤– زەورەقە دڵ، دیدەیە دەریاوو، مەردم ناخودا
جۆشی خاتر وەك شەپۆڵو غەم نەهەنگ، لەنگەرجەفا (سالم : ٣٩)

٥– لە نەزاکەت کەمەری وەك خەتی ئەهلی حیکەمە
لە نەبووندا دەهەنی بێ قسە عەینی عەدەمە

(حاجی:١٤٢)

٦– زولفێن بتی شیرین لەبان ژەهرینە شوبهەت عەقرەبان
لێ مـن ژ بسکا پڕ گری، ئیرۆ تنێ گرتن دو تا (جزیری : ٣٥)

شیکار

زنجیرە	لێچوو	لەوچوو	ئەو زار	رووی لێکچوون	ژمارەی بنەڕەتەکان
١	زولف	ئەژدیها	×	پاسەوانی	٣
	حوسن (جوانی)	گەنج (گەنجینە)	×	×	٢
٢	زولف	حەریر	×	×	٢
	تۆ	مەلێ (مەلا)	شوبهێ	دیلی	٤
٣	موژە	خەدەنگ	×	بریندارکردن	٣
٤	دڵ	زەورەق	×	×	٢
	دیدە	دەریا	×	×	٢
	مەردم	ناخودا	×	×	٢
	جۆشی خاتر	شەپۆل	وەك	×	٣
	غەم	نەهەنگ	×	×	٢
	جەفا	لەنگەر	×	×	٢
٥	کەمەر	خەتی ئەهلی حیکەم	وەك	نەزاکەتی	٤
	دەهەن (دەم)	عەدەم (نەبوون)	عەینی	نەبوونی	٤
٦	زولف	عەقرەب	شوبهەت	ژەهراوی	٤

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا، چی لێكچواندن هەیە دەریانبێنەو بنەڕەتەكانیان لەیەك جودا بكەوەو ژمارەی بنەڕەتە باسكراوەكانی هەریەكێكیان بنووسە:

١-لە كوشتن چۆن ئەترسم ڕۆژی سەدجار؟
كە لێوی تۆیە چەشمەی ئاوی حەیوان. (قانیع : ١٣٩)

٢-فەیزا تەشبهی نیلە، ئەم دەجلە ووفوراتین
گەر شێخ وەر ئیمامە ڤیرایە من كە شاكەش (جزیری: ٢٧١)

٣-پای شادیم شكیا، سوپای خەم جەم بی
بەیداخ دەماخ شێوەی ماتەم بێ (مەولەوی : ٢٨٤)

٤-قەسەم بەو شەربەتی دیداری پاكت
شەرابم عەینی زەهری مارە بێ تۆ (نالی: ٩١)

٥-وەك زەرڕەئی شەمسا تەمە، پەروانەئی شەمعا تەمە
ئاوارەئی بەزما تەمە، لەو ئەبتەرم دیتم تەلەس (هەكاری: ١٣٠)

٦-خۆت وەكوو سوڵتانو چاوت حاكم و برۆت شمشیر
تیری مۆژگانت وەزیرە مەشقی خونخواری دەكا (حەریق: ٩)

٧-تاكەی چون مەجنوون وێڵی هەردان بم؟
تاكەی خەمزەدەی بار هیجران بم؟ (مەولەوی : ٢٦)

(٢)

لەم سێ دێرە شیعرانەدا، چی لێکچواندن هەیە دەریان بێنەو بنەڕەتەکانیان بنووسەو ژمارەی بنەڕەتی هەر یەکێکیان دیار بکە، پاشان بەوردی دێرە شیعرەکان ڕاڤەبکە.

١- ئەی سەروی بڵند قەددو برۆ تاقو مەمك جووت
کێ دەستی دەگاتە بەیو ناری نەگەیشتووت (نالی: ٦٠)

٢-ب نارێ فرقەتێ سوهتم ژ فەرتی سەرحەتا پێدا
خەدەنگا غەفلەتێ نوهتم ژ بەرقا لامیعا تێدا (جزیری: ٣٨)

٣-ئازیز جە دووریت تەن بی کڵافە
ڕۆح بی وەتەنوین حاڵ ئیزافە (مەولەوی: ٥٩)

(٣)

لە خوارەوە دوو ستوون دراون (أ ، ب). لە هەر ستوونێك وشەیەك وەربگرەو لێکچواندنێکیان لێ دابڕێژە، ئەو زارو ڕووی لێکچوون هەبێ یان نەبێ:

ستوونی أ (لێچوو)	ستوونی ب (لەوچوو)
ڕووی یار	لەیلا
باڵای	ڕۆژ
زولفی	مەجنوون
عاشق	شەو
یار	نەونەمام

٣- لێكچواندنی تاك و لێكچواندنی وێنە

نموونە :

(أ)

١- سونبولی زولفت پەرێشانە، قەدی سەروت بلند
دڵ پەرێشانی پەسەندە، نالەباری لائیقە (حاجی : ١٢٢)
٢- لەب لەعل و سەمەن عوزارو گوڵ ڕوخ
ڕەونەق شكەنێ بتانی خوللوخ (مەم و زینی خانی : ٣٦.)
٣- شریخەو گرمەی هەور دووری دۆس
وەفەنا بەردەن مەغزو ڕەگ و پۆس (مەولەوی : ٤٤)

(ب)

١- ڕاحەتی هەلگرت لە عالەم وا لە مەهدی سینەكەم
تیفلی دڵ بۆ دایەیی وەسلت وەها ڕۆڕۆ دەكا (سافی : ١٩)
٢- جانی خوە مەكر دانەیی داڤا كوڤەدایی
ئاهو سیفەت ئەو پێ حەسیا ڕاهی خەتا گرت (جزیری : ١١٧)
٣- یاران وێنەی ساف مەی وە كامەوە
و یەردەن چون دورد هەرمن مامەوە (مەولەوی : ٣٠٢)

ڕاڤەكردن:

لە دێڕەكانی بەشی (أ)دا، لێكچواندنەكان هەموو تاكن، یەك شت بەیەك شت چوێنراوەو ڕووی لێكچوون لە نێوان ئەم دووتاكەدایەو وێنەیەكی فراوانتر لەخۆی وەرنەگرتووە.

لە دێڕی یەکەمدا، حاجی دوو لێکچواندنی هێناوە: زولفی بە سونبول‌و قەدی بە سەروو چواندووە.

لە یەکەمیاندا: (زولف) لێچووە، (سونبول) لەو چووەو (پەریشان وبڵاوی) ڕووی لێکچوونەو ئەوزار نەهاتووە. لەم لێکچواندنەدا زولف تاکەو سونبول تاکەو ڕووی لێکچوونیش کە پەریشانییە هەرتاکە.

لە دووەمدا: (قەد) لێچووە، (سەروو) لەو چووە، (بڵندی) ڕووی لێکچوونەو ئەو زار باس نەکراوە. هەریەکە لە لێچوو (قەد)و لەوچوو (سەروو) تاکن‌و ڕووی لێکچوونیش هەرتاکە کە بڵندییە.

لە دێڕی دووەمدا، خانی سێ لێکچواندنی تاك تاکی هێناوە: (لێوی) بە لەعل‌و (عوزار - دەم و چاو)ی بە سەمەن‌و (ڕوخ - ڕوو)ی بە گوڵ چواندووە.

لەیەکەمدا: (لێو) لێچووە، (لەعل) لەو چووە، (سووری) لێکچوو و ئەو زار باس نەکراون.

لە دووەمدا: (دەم و چاو) لێچووە، (سەمەن) لەو چووە،ڕووی لێکچوون‌و ئەو زار نەهاتوون.

لە سێیەمدا: (ڕوو) لێچووە، (گوڵ) لەوچووە، ڕووی لێکچوون‌و ئەوزار نەگوتران. ئەمانە هەموویان لێکچواندنی تاکن.

لە دێڕی سێیەمدا، (مەولەوی) دووری دۆستی خۆی بە هەور چواندووە. (دووری) لێچووە، (هەور) لەو چووە..... لەوچوو (هەور) بۆتە موزاف بۆ لێچوو (دووری). ئەمە لێکچواندنی ئیزافییە. ڕووی لێکچواندن (شریخەو لەناوبردنە)، ئەو زار نەهاتووە.

له دێره‌كانی به‌شی (ب)دا، لێكچواندنه‌كان به‌ناو یه‌كدا چوون‌و وێنه‌یان دروست كردووه. له هه‌ر دێرێكدا چه‌ند لێكچواندنێك هه‌ن، هه‌موویان یه‌كتر ته‌واو ده‌كه‌ن‌و وێنه‌یه‌كی به‌رچاو دروست ده‌كه‌ن‌و مه‌به‌ستی شاعیریش زیاتر ئه‌و وێنه‌یه‌یه نه‌ك تاكه تاكی لێكچواندنه‌كان.

له دێری یه‌كه‌مدا، سافی ده‌یه‌وێ باسی كاریگه‌ری دووركه‌وتنه‌وه‌ی یاربكا، چۆن دڵ ئازار ده‌داو له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا دڵ ناتوانێ له‌ناو سنگ بێته ده‌ره‌وه‌و دوای یار بكه‌وێ. ئیدی به‌ده‌م ئازاره‌وه ده‌ناڵێنێ‌و ڕاحه‌ت له خه‌ڵك هه‌ڵده‌گرێ. بۆ ڕوون كردنه‌وه‌ی ئه‌م حاڵه‌ته سه‌خته‌و ئه‌م دیمه‌نه ناخۆشه، هاتووه دڵی خۆی له‌گه‌ڵ حاڵی كۆرپه‌یه‌كی ساوا به‌راورد كردووه كه له‌ناو بێشكه شه‌ته‌ك درابێ‌و دایكی لێی دووركه‌وتبێته‌وه‌و به‌ده‌م ئازاره‌وه بقیژێنێ ونه‌توانێ خوێشی له ده‌سرازه‌ی بێشكه ڕابپسكێنێ وئیدی خه‌ڵك سه‌خڵه‌ت‌و ناڕه‌حه‌ت بكا.

له شی‌كردنه‌وه‌ی ئه‌م دیمه‌نه‌دا ده‌بینین سافی دڵی خۆی به منداڵی ساواو سنگی خۆی به بێشكه‌و وه‌سلی به دایه چواندووه. به‌ڵام له‌م لێكچواندنانه مه‌به‌ستی تاكه تاكی لێكچواندنه‌كان نه‌بووه، به‌ڵكو مه‌به‌ستی ئه‌و دیمه‌نه بووه كه له ڕه‌گه‌زه‌كانی ئه‌م لێكچواندنانه پێك هاتووه. له‌لایه‌ك دڵی له ناو سینگه‌و یاری لێ دووركه‌وتۆته‌وه‌و بۆی ده‌ناڵێنێ، له‌لایه‌كی تریشه‌وه منداڵی ساوایه‌و له‌ناو بێشكه پێچڕاوه‌و بۆ دایكی دووركه‌وتووه‌وه‌ی ده‌زریكێنێ......

له دێری دووه‌مدا: جزیری ده‌یه‌وێ به‌گیانی خۆی بێته به‌رێ‌و یاره‌كه‌ی پێ ده‌سته‌مۆ بكاو بیگرێ، كه‌چی یاره‌كه‌ی پێ ده‌حه‌سێ فیلی

لێ دەرکرێ، خۆی نادا بە دەستەوەو دەگەڕێتەوە وڵاتی خۆی. بۆ ڕوون کردنەوەی ئەم حاڵەتە، بیری بۆ ڕاوە ئاهوو چووە. بۆ داو دانا نەوەو دانە ڕۆکردن چووە...... داو دادەنرێتەوەو دانەی بەسەروەردەکرێ بۆ ئەوەی نێچیر بۆ خۆی ڕابکێشێو بیخاتە داوەوە، کەچی نێچیرەکە (کە ئاهووە) هوشیارەو پێ دەحەسێ داوی فێلبازی بۆ دانراوەتەوە، دەڕەوێتەوەو بەرەو وڵاتی خەتاو خوتەن ڕێگا دەگرێتە بەر کە زێدو وڵاتی ڕاستەقینەی خۆیەتی.

لەشی کردنەوەی ئەم دیمەنەدا دەبینین جزیری دڵی خۆی بەدانەی داو چواندووەو یاری بە ئاهوو چواندووە. بەڵام جزیری مەبەستی تاکەتاکی لێکچواندنەکان نییە، بەڵکو مەبەستی وێنەکەیە کەلەم ڕەگەزانە دروست دەبێ. یار دەزانێ شاعیر بۆیە گیانی خۆی دەقەبەر دەکا تا بە فێل بیگرێ، ئیدی ڕادەکاو خۆی نادا بەدەستەوە، وەکو مامزێك وایە کە دەزانێ بۆیە دانەی بۆ دانراوەتا بە داوەوە بکرێ ئیدی ئاوڕ لە دانەکە ناداتەوەو ڕەم دەکاو دەگەڕێتەوە وڵاتی خۆی. ڕەنگەیەك تێبینی لەم لێکچواندنەی جزیری بگیرێ ئەویش ئەوەیە دانەوداو بۆ باڵندە یەنەك ئاهوو، ئاهوو بە تەلەوچەش دەگیرێ.

لە دێری سێیەمدا، مەولەوی باسی مردنی برادەرانی خۆی دەکا، چۆن هەموو وەکو مرۆی چاك و لێوە شاوە ڕۆیشتن و هەر ئەو بەتەنها لەم دونیایە ماوەتەوە. ڕۆیشتنی برادەرە چاکەکانو مانەوەی خۆی وەکو خورانەوەی شەرابی سافو مانەوەی خڵتەکە دیوە. ڕۆیشتنی شتی چاكو مانەوەی شتی بێ کەلك، وەك لەم دیمەنەدا خۆی دەنوێنێ لە

حاڵەتی مەولەوی‌و برادەرانی لەلایەك‌و شەرابی ساف و خڵتەی بن بادە لەلایەکی ترەوە، دەردەکەوێ.

مەولەوی خۆی بەخڵتەی شەراب‌و برادەرەکانی بە شەرابە سافەکە دەچوێنی. بەڵام مەبەستی تاکەتاکی لێکچواندنەکان نییە، بەڵکو مەبەستی وێنەکەیە. وێنەی ڕۆیشتنی شتی چاك‌و مانەوەی شتی ناپەسند.

لەم سێ دێرەدا بۆمان خوویا دەبێت کە مەبەستی شاعیر لەو لێکچواندنانەی هێناویە وێنەکەیە، نەك تاکەتاکی لێکچواندنەکان.

پوختە

لێکچواندن لە ڕووی پێکهاتنەوە دوو جۆرە:

١- لێکچواندنی تاك: ئەوەیە کە یەك شت بەیەك شت بچوێنرێ، ئەگەر زۆر لێکچواندنیش لەیەك دێرە شیعردا بێن هەربە جیاجیاو تاك تاك بمێننەوەو پەیوەندی ئۆرگانییان لە نێواندا نەبێ کە بەیەکەوە بیانبەستێتەوە، بەڵکو هەریەکە سەربەخۆبێ لێکچواندنەکان هەر تاکن.

٢- لێکچواندنی وێنە: ئەوەیە هەریەکە لە لێچوو لەوچوو لە چەند ڕەگەزێك پێك هاتبێ‌و لەهەر لایەکەوە وێنەیەك دروست بووبێ‌و وێنە بە وێنە چوێنرابێ‌و تاکەتاکی لێکچواندنەکان لەهەر لایەکەوە پەیوەندی ئۆرگانیان لە نێواندابێ‌و جەستەیەکی بەرچاویان پێکەوە نابێ.

چەند نموونەیەك بۆ

لێك كردنەوەی لێكچواندنی تاك‌و لێكچواندنی وێنە

١- وەكوو چۆن نەو نەمامێ گەردەلوول ئەیبات‌و ئەیهێنێ

لەشم مووچڕكی دڵداری وەها ناخی ئەبزوێنێ (هەردی: ٧٧)

٢- ب داما موحبەتێ بەندم خەدەنگێ فرقەتێ دل نوهت

بەشبهی مورغی نیم بەسمەل دهەڤ دەرتێم د خوونێدا (جزیری: ٤١)

٣- غەبغەب وو خاڵ‌و لەبوو توڕڕەیی یار

سونبول‌وو سیب‌و بنەفشەو گوڵڵەنار (سالم: ٥٧)

٤- هەر چەندە ستی وەكی قەمەر بوو

زین میهر سیفەت زیادەتەر بوو (مەم و زینی خانی: ٣٨)

٥- قاوەچی بەزمی ئەتۆ دنیایە، سینی ئاسمان

ئافتابی زەرفە، فنجانی مەهە، قاوەی شەوە (حاجی: ١١٨)

٦- هەر ماهێ نەو بۆ حاڵم پەشێوەن

چون هیلال شێوەی ئەبرۆی تۆش پێوەن (مەولەوی: ٢٣٥)

شیکار

زنجیره	لێچوو	لەوچوو	جۆری	ئەوزار	رووی لێکچوون
١	حاڵی لەشی شاعیر کە دەکەوێتە بەر موچرکی دڵداری	ئەو ئەمامێکی ناسک کە دەکەوێتە بەر گەردەلوول	وێنە	وەکوو	هەژانەوەی شتێکی نازك لەبەر تەوژمێکی بەهێزدا
٢	گیرۆدەیی شاعیر بە دەردی دووریو لە خوێن گەوزینی	تەیری بە داوەوەبووی بەتیرپێکراوی نیوە مردووی لە خوێن گەوزاو	وێنە	شبهی	گیرودەو پێکرانو لە خوێن گەوزانی بوونەوەرێك
٣	غەبغەب	سیب	تاك	×	×
	خاڵ	بنەفشە	تاك	×	×
	توورە	سونبول	تاك	×	×
	لەب	گوڵلەنار	تاك	×	×
٤	ستی	قەمەر	تاك	وەکی	×
	زین	میهر	تاك	سیفەت	×

٥	قاوەچی سینی بە دەستە، زەرف‌وفنجانی لە سەرەو قاوەتێ دەکا	دنیا ئاسمانی ڕاگرتووە کە ڕۆژو مانگی تێدایەو شەوی لێدادێ	وێنە	×	گێڕان‌و تێ کردنی خواردنەوەیەک بۆ خەڵک.
٦	ئەبرۆ	هیلال	تاک	×	شێوەی کەوانەیی

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرانەی خوارەوەدا چی لێکچواندن هەیە دەریان بێنە. لێکچواندنی تاک‌و لێکچواندنی وێنە لەیەک جیا بکەوەو بنەڕەتەکانی هەموو لێکچواندنەکان دیار بکە:

١- بۆچی نەگریم سەد کەڕەتم دڵ دەشکێنی
مەی بۆ نەڕژێ شووشە لە سەدلاوە شکاوە (نالی: ١٠٥)

٢- بەندە چ ب ترسی ژ پەرتو ئارەزوویا دل ب بێژ
زەهرەنۆشی فیرقەتێ تریاکی دیدارەک دڤێت (هەکاری: ١٠٤)

٣- گۆشەی سیامال هۆرداو دیاوە
چون مانگ نە گۆشەی هەورسیاوە (مەولەوی: ٣٦٩)

٤- ئەبێ بەخشندە مل کەچ کا لە ڕاستی مووچە خۆری خۆی
سوراحی سەرفرۆ دێنێ لە بۆ پیاڵە کە تێکا بۆی
(پیرەمێرد: ٧٢)

٥- خانی بە قەلەمەکەی دەڵێ:
فەححاشی تەکر ب ڕەنگێ خانی
نەققاشی تەکر میسالی مانی (مەم و زینی خانی: ٢١٤)

٦- خاڵ نە حاشیەی زەنەخو دەمدا
چون هندی نەدەور چاهی زەمزەمدا (مەلای جەباری: ٦٢)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، لێکچواندنی وێنە دەربێنە، تاکەتاکی لێکچواندنەکان دیار بکەو وێنەکە ڕوون بکەوەو لە ڕوانگەی وێنەی ڕەوانبێژییەوە دێرەکە شرۆڤە بکە:

١- گەیاندی بۆم، سەبا، بۆی عەتری گیسوو
وەکوو پیرا هەنی یووسف بە یەعقووب (سالم: ٤٤)

٢- دیدەم، چون میقراز بێ شەرتیت تیژ کەرد
دات جەتانتەی وەسل جەو پەڕش ویەرد (مەولەوی: ٧٩)

٣-تا لە جێی پەیکانی تیرت حسنی دڵ پەرویزەنە
شەوقی میهری ڕووت بە ڕەوزەندا کە دێ جێی ڕەوشەنە (سالم: ١٣٠)

٤-گەلۆ دیسا ببینم ئەز چرایی وەسلەتێ هل بت
بسوژم شبهی پەروانێ د بەروێ نوورو شەوقێدا (جزیری: ٤٣)

٥-عالەم هەموو وەك تەیرو تەمەع دانە، ئەمەل داو
سەییاد ئەجەل، ساحەتی دونیا قەفەسێکە (تاهیر بەگ: ١٨)

خواستن

١- پێناسەو بنەماکانی

نموونە :

١- دەبینێ هەر نەزەر سالم لە ڕووتا
هیلال‌و ئافتاب‌و لەیلی دەیجوور (سالم : ٦٣)

٢- گەستیمە خەلقۆ عەقرەبێ مەستم ژ شەوقا غەبغەبێ
تالع تنێ مەدکەوکەبێ ئیرۆ عەقاریب تێنە دەر (جزیری : ٢٣٣)

٣- دڵە تەب خاڵەت وەلێو مەوینوون
حاڵاتت یەکجار پەشێو مەوینوون (مەولەوی : ٢٢٨)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەی یەکەمدا، سالم دەڵێ لە هەر تەماشایەکی ڕووت سێ شت دەبینم: هیلال‌و ئافتاب‌و شەو. بێگومان مەبەستی لەم وشانە مانای دروستی وشەکان نییە: هیلال‌و ئافتاب‌و شەو، بەڵکو مەبەستی لە هیلال برۆ و لە ئافتاب ڕوخسارو لەشەو زولفە .لێرەدا شاعیر برۆی بە هیلال‌و ڕوخساری بە ئافتاب‌و زولفی بەشەو چواندووە. لە لێکچواندنی یەکەمدا (برۆ بەهیلال)، تەنیا یەکێ لە دوولای پێویستی لێکچواندن هاتووەکە لەو چووە (هیلال)، لێچوو (برۆ) نەهاتووە. لە لێکچواندنی دووەمیشدا (ڕوخسار بە ئافتاب)، تەنیا یەکێ لە دوو لای پێویستی لێکچواندن هاتووەکە لەو چووە (ئافتاب)، لێچوو (ڕوخسار) نەهاتووە. لە لێکچواندنی سێیەمیش هەمان شتە. تەنیا لەو چوو (شەو) هاتووەو لێچوو (زولف) نەهاتووە. بەمەوە لێکچواندنەکان تواونەتەوە، چونکە

هەر دوو لایان باس نەکراوە، تەنیا یەك لایان باس کراوە و بوون بە خواستن. کەواتە خواستن لەسەر بنەمای لێکچواندن هاتووە، دوای ئەوەی یەکێ لەلایە سەرەکیو پێویستییەکانی لێکچواندنەکە فڕێ دراوە و تەنیا یەك بنەڕەت ماوەتەوە ئەویش لێرەدا لەوچووەو دەشێ لێچووش بێ وەکو لە نموونەکانی دواوە دەردەکەوێ.

لە (هیلال) دا، هیلالی ڕاستەقینە (لێخواستراوە)، برۆ (بۆ خواستراوە)و وشەی هیلال (خواستراوە)و بینینی هیلال لە ڕوودا (نیشانەی خواستنە). لە (ئافتاب) دا، ئافتابی ڕاستەقینە (لێ خواستراوە)، ڕوخسار (بۆ خواستراو)ە، وشەی ئافتاب (خواستراو)ە، بینینی ئافتاب لە ڕوودا نیشانەی خواستنە. لە (شەوی تاریك) دا، شەوی ڕاستەقینە (لێخواستراو)ە، زولف (بۆ خواستراو)ە، وشەی شەو (خواستراو)ە بینینی شەو لە ڕوودا نیشانەی خواستنە.

لە نموونەی دووەمدا: جزیری دەڵێ ئەی خەلقینە، عەقرەب (دووپشك) پێیەوەداوم. بێگومان مەبەستی لە عەقرەب (دووپشك) دووپشکی ڕاستەقینە نییە، بەڵکو مەبەستی زولفی یارە کە وەکو دووپشکی ڕەشەو لوولو پێچەکەی وەکو کلکی دووپشك وایە. لێرەدا شاعیر زولفی بە دووپشك چواندووە. لەو دوولایە سەرەکییەی لێکچواندن تەنیا لەوچوو (دووپشك) وەرگیراوەو لێچوو (زولف) فڕێدراوە. دووپشك لەم شیعرەدا مانای زولف دەدا، نیشانەش بۆ ئەوەی کە مەبەس بە دووپشك زولفەو دووپشکی ڕاستەقینە نییە ئەوەیەکە دێتە سەرباسی غەبغەب و بە جوانی ڕووی گەشی یار هەڵدەڵێ. لێرەش. لەوچوو

(عەقرەب) هاتووە و مەبەست لێچووە (زولف). هەر چەندە بنەمای باسەکە لێکچواندنە، بەلام لەبەر ئەوەی لە دوولا سەرەکییەکە تەنیا یەکێکیان گوتراوە، لێکچواندنەکە تواوەتەوەو بووە بە خواستن. دووپشکی ڕاستەقینە (لێخواستراو)ە، زولف (بۆ خواستراو)ە، وشەی عەقرەب (خواستراو)ەو، نیشانەی خواستن باس کردنی ڕووی یارە.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی ڕووی قسە دەکاتە دڵی خۆیو وەکو مرۆڤ مامەڵەی لەگەڵدا دەکات. وای دادەنێ کە ئەو دڵە مرۆڤەو تای گرتووەو تامیسکەی لەلالێوی هاتووە. دڵ، لەڕاستیدا، نەگیانی لەبەرە قسەی لەگەڵ بکرێو نەلێوی هەیە تامیسکەی لێبێ، بەلام مەولەوی وای پێشان داوە. کەواتە لێرەدا دڵ بە مرۆڤ چوێندراوە. دڵ لێچووەو مرۆڤ لەو چووە. ئەمجارە لەوچوو (مرۆڤ) ڕاستەوخۆ ناوی نەهاتووە، ئەوەی لە دوولای لێکچواندنەکە باس کراوە لێچووە (دڵ)، بەلام ئەوەندە هەیە پەیوەستێکی لەو چوو (مرۆڤ) کە لێرەدا (لێو)ە دراوە بە دڵ. مرۆڤی ڕاستەقینە (لێخواستراو)ە، دڵ (بۆ خواستراو)ە لێو (خواستراو)ە نیشانەی خواستنیش هەر لێوەکەیە. ئەم خواستنە پێچەوانەی دوەکەی پێشووە. لەوان لەو چوو وەردەگیرا، لێچوو فڕێ دەدرا، لێرە لێچوو وەرگیراوە ولەوچوو فڕێدراوە، بەلام پەیوەستێکی دراوە بە لێچوو.

پێناسە : خواستن ئەوەیە وشەیەك لە ڕستەدا بۆ مانایەکی تری جگە لەمانای دروست وفەرهەنگی خۆی بەکاربێنی بەو مەرجەی پەیوەندی نێوان مانا دروستەکەو مانا خوازراوەکە لێکچواندن بێتو نیشانەیەك هەبێ کە مەبەست لەو ڕستەیەدا مانای خوازراوەیی وشەکەیە نەك مانای دروستی.

بنەماکانی: خواستن پێنج بنەمای هەیە :

١- لێخواستراو، بەرامبەر لەو چووە لە لێکچواندن.

٢- بۆ خواستراو، بەرامبەر لێچووە لە لێکچواندن.

٣- خواستراو خودی وشەکەیە کە دوومانا دەگەیەنێ (دروست و خوازەیی)

٤- نیشانە : ئەوەیە کە دەبێتە بەڵگە بۆ ئەوەی مەبەست لە وشەکە مانا خوازراوەکەیە. نیشانە دەشێ وشەیی بێو و دەشێ واتایی بێ.

٥- کۆکەرەوە : بەرامبەر ڕووی لێکچوونە لە لێکچواندن.

چەند نموونەیەك بۆ دەستنیشان کردنی خواستنو دیارکردنی بنەماکانی

١-لەجێ کەمەرە دەست لە کەمەردا
بەبۆی هەناسەم سنگ سێوی دەردا (پیرەمێرد: ٢٩٩)

٢-ئیلاهی نێرگزامەی مەستو نازك
ژ دەستی خوارو بەدخواهان بپارێز (جزیری: ٢٥٢)

٣-پای شادیم دیسان ماران گەستەوە
نە پیاڵەی چەم ژار تۆ بەستەوە (مەولەوی: ٩٤)

٤-وانەزانی دەستی غەم یادت لە دڵدا دەر ئەکا
ئەشکی خوێنینم دەلیلە بۆ کەسێ باوەڕ نەکا (هەردی: ٦٦)

٥-لە چەرخی حوسنتا هاتن موتابیق

شەو ڕۆژو هیلال وسوبحی سادیق (سالم: ٧٦)

شیکار

ژمارە	لێخواستراو	بۆ خواستراو	خواستراو	نیشانە	کۆکەرەوە
١	سێوی ڕاستەقینە	مەمك	وشەی سێو	کەمەرو سنگ	خڕی و هەڵداوی
٢	نێرگزی ڕاستەقینە	یار، یان چاوی یار	وشەی نێرگز	ڕەوتی ڕستەکە	مەستو نازك
٣	مرۆڤ	شادی	پا	پا	لە کارکەوتن
٤	مرۆڤ	غەم	دەست	دەست	دەرکردنی یاد لە دڵدا
٥	شەوی ڕاستەقینە	زولف	وشەی شەو	چەرخی حوسن	ڕەشی
	ڕۆژی ڕاستەقینە	ڕوو	وشەی ڕۆژ	چەرخی حوسن	گەشی
	هیلالی ڕاستەقینە	برۆ	وشەی هیلال	چەرخی حوسن	کەوانەیی
	سوبحی ڕاستەقینە	ئەنیە	وشەی سادق	چەرخی حوسن	سپێتی

ڕاهێنان

(١)

لەم دێڕە شیعرانەدا چی خواستن هەیە دەریان بێنەو بنەماکانیان دیار بکە:

١- تیری تۆ ڕەنگە لە سینەم بڕوێ
غەرقی پێکانە لەڕێشەی جگەرا (سالم: ٢٣)

٢- دلّدار نەزەریکن ژ بورجان
دوڕ دانە بدەرکەڤن ژ دورجان (مەم و زینی خانی: ١٥٧)

٣- هەر ڕۆ جەیحوونێ مەڕێزۆ نەچەم
سارای دل بیەن وەهووناوی چەم (مەولەوی: ٢٦٧)

٤- لە دوگمەی سینە دوێنێ نوێژی شێوان
بەیانیدا سپیدەی باغی سێوان (نالی: ٧٩)

٥- ئەڤ نەھ سەدەفێ د پڕ مراری
ڕوژی د سفید شەڤ د تاری (مەم و زینی خانی: ٦)

٦- ڕۆژتە ئەی بادی نەورۆزی لەبن بەفری گران
کانی پێی سڕبوو، چناریش دەستی چوو، پەنجەی تەزی (حاجی: ١٦٤)

٧- دا ژ میحرابا دو نوونان سەجدە بەت ئەسوەد حەجەر
دل ب میزان ماهی نەو ئەبرو نوماندن ڕاستو چەپ (جزیری: ٩١)

٨- ئەوەند گەوهەر لە دووچاوم ئەبارێنم لە هیجرانا
نیگار، داوێنی من ئەمڕۆ وەکوو دەریایی عوممانە (ئەحمەد موختار: ١٣٩)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەدا خواستن دەربڕینە وبنەماکانی لێک جیابکەوەو بە درێژی دێرەکە ڕاڤە بکە:

١- بەحری غەزەلم پڕ لە دوڕو گەوهەرە ئەمما
غەوواسی دەوێ، یەعنی بە تەعمیقی بزانە (نالی: ١٠٢)

٢- جلەوت با بەس بەدەس هەوەس بێ
بەگڕی سەودا دڵت قەقنەس بێ (پیرەمێرد: ١٠٢)

٣- نەبات و شەککەرا لێڤێ نەسیمێ وی گوڵ وسێڤێ
هلینت پەردەیا شێڤێ شیفایا هیندەکی دەردە (جزیری: ٤١٩)

٤- فەلەك بەتیروکەمانی لە ئێمە چوویتە کەمین
شکارگاهی زەمینە لە چنگی کێوە دەچین (حاجی: ٩٦)

٥- کێ دەستی دەگاتە بەی و ناری نەگەیشتووت
لەو تەختە کەوا ساحیبی مۆرن بە سەدارەت (نالی: ٥٩)

٦- تۆ بنێ ماهی نەو دەستێ قەزایێ هەی
نەلە زەرعێ فەلەکێ بەلکە ل عومرێ مە ب داس (جزیری: ٢٦٢)

(٣)

ئەم لێکچواندنانەی خوارەوە، وەکو ئەو دوو نموونەی کە شیکار کراون، بکە بە خواستن:

نموونەی یەکەم:

ڕووی وەکو مانگە (لێکچواندن).
کە زولفی لادا مانگێك کەوتە دەر (خواستن).

نموونەی دووەم:

مردن وەکو دڕندە چنگی لە گیانی گیرکرد (لێکچواندن).
مردن چنگی نایە گیانی (خواستن).

١- شادیم وەکو مرۆڤ پێی شکاوە.

٢-کە دەدوێ قسەی وەکو شەکر لەدەم دەبارێ.

٣-لە مرۆڤی خراپ نزیك مەکەوە، وەکو مار پێتەوەدەدا.

٤-کە پێدەکەنێ دانی وەك دوڕ لە زاردا دەبریسکێتەوە

٥-فەلەك وەکو مرۆڤ گوێی خۆی لە دادو هاواری ئێمە کەڕ کردووە.

٢- خواستنی ئاشکراو خواستنی درکاو

نموونە:

(أ)

١- تا لە مەکتەب ئەو مەهەم دی مەشقی ئەلفوبێ دەکا
چاوەکەم بوویتە دوێت و گریە سورخی تێ دەکا (حاجی : ٤٦)

٢- هەر ژ کەڤانی بوەش قەبزە زەری گوشە ڕەش
گەزمە بجوهت تینە دل کەس دمرت بێ ئەجەل؟ (جەزیری : ٣٤٩)

٣- چ شیرین زەڕگەر تۆف هەوای سەرد
گۆشوارە نەگۆش نەونەمامان کەرد (مەولەوی : ٢٧٨)

(ب)

١- کەی لەبەر توڕڕە دەگا دەستی خەیاڵم بە ڕوخت؟
تۆ نەبی کێ بکا دەستەیی سونبول بە قەڵا (ساڵم : ٣٤)

٢- زولفی سیاهی بێ وەفا قەت مەنەدی ژوی سەفا
کوشتمە ئەز ب سەد جەفا ئاە ژ دەست جەفایی زولف (جزیری : ٣١)

٣- تۆ ئیند نازکیت جە حەد ویەردەن
بینایی خەیاڵ ڕاگەش گوم کەردەن (مەولەوی : ٢٣٢)

ڕاڤەکردن:

نموونەکانی کۆمەڵەی (أ)، هەریەکە خواستنێك یان زیاتری تێدایەو هەموو خواستنەکانیش یەك جۆرن.

لە نموونەی یەکەمدا، حاجی دەڵی لەوساوە من ئەو مانگەم دیوە لە مەکتەب مەشقی ئەلفو بێ دەکا چاوی خۆم بۆ کردووە بە مەرەکبدانو بەگریان فرمێسکی سووری خوێنینی بۆتێ دەکەم بۆ ئەوەی لە جیاتی مەرەکەب پێی بنووسێ. خواستن لە وشەی ماە (مانگ)دایە. مانگ بۆ مانای ڕاستەقینەی خۆی بەکارنەهاتووە. مانگ لێرە بۆ یار بەکار هاتووە. خواستنەکە لەسەر بنەمای لێکچواندن هاتووە. یار بە مانگ چوێندراوە. (یار) لێچووە، (مانگ) لەو چووە. لەم دوولایەنەش کە سەرەکین بۆ لێکچواندن، لێچوو فڕێ دراوە، تەنیا لەو چوو (مانگ) وەرگیراوە، بەمەوە لێکچوانەکە نەماوەو بۆتە خواستن. ئەوەی تێبینی دەکرێ لەم جۆرە خواستنە ئەوەیە لەو چوو (مانگ) بە ئاشکرایی وەرگیراوە و لە باتی لێچوو بەکارهاتووە. ئەم جۆرە خواستنە کە لە چوو بەکاربێو لێچوو فڕێ بدرێ پێی دەگوترێ (خواستنی ئاشکرا).

لە نموونەی دووەمدا، جزیری دەڵێ: هەردەم لە برۆکانی، کە وەکو کەوانی لە کار، وانو دەسکیان زەردەو گۆشەیان ڕەشە، تیرجوت جوت بۆ دڵم دێن، ئەجەلم نەهاتووە نەوەك دەبوایە بەم تیرانە بمرم! لێرەدا دوو خواستن هەیە. یەکەمیان لەو شەی (کەڤان)دایەو دووەمیان لە وشەی (گەزمە تیر) دایە.

له یه‌که‌میاندا مه‌به‌ستی له (که‌ڤان – که‌وان)، که‌وانی ڕاسته‌قینه نییه، به‌ڵکو مه‌به‌ستی برۆیه که وه‌کو که‌وان وایه. (برۆ) لێچووه، (که‌وان) له‌و چووه. له‌م لێکچواندنه‌دا که‌وان وه‌رگیراوه که له‌وچووه‌و بۆ برۆ به‌کارهاتووه که لێچووه‌و له شیعره‌که‌دا ناوی نه‌هاتووه. به‌مه‌وه لێکچواندنه‌که بۆته خواستن. جا له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌و چوو که که‌ڤانه به ئاشکرا وه‌رگیراوه خواستنه‌که پێی ده‌گوترێ (خواستنی ئاشکرا). له دووه‌میشدا هه‌مان شته، گه‌زمه – تیر بۆ مانای ڕاسته‌قینه‌ی خۆی به‌کارنه‌هاتووه، به‌ڵکو بۆ برژانگ به‌کارهاتووه که وه‌کو تیر وایه. (برژانگ) لێچووه، (تیر) له‌وچووه. له‌م دوولایه سه‌ره‌کییه‌ی لێکچواندن، لێچوو (برژانگ) فڕێ دراوه‌و ته‌نیا له‌و چوو (گه‌زمه) وه‌رگیراوه‌و بۆ مانای برژانگ به‌کار هاتووه. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌وچوو (گه‌زمه) وه‌کو خۆی وه‌رگیراوه، خواستنه‌که (خواستنی ئاشکرایه).

له نموونه‌ی سێیه‌مدا، مه‌وله‌وی ده‌ڵێ: زریان وتۆفی هه‌وای سارد که وه‌کو زێڕنگه‌ر وایه، چه‌ند به جوانی گواره‌ی کردۆته گوێی نه‌مامه‌کان. گواره لێره‌دا بۆمانای ڕاسته‌قینه‌ی خۆی به‌کارنه‌هاتووه، به‌ڵکو بۆ گه‌ڵای زه‌ردی دره‌خته‌کان به‌کارهاتووه که وه‌کو گواره‌ی زه‌رد به چلی دره‌خته‌کاندا شۆڕبوونه‌ته‌وه. (گه‌ڵا) لێچووه، (گواره) له‌و چووه. لێره‌ش له‌و چوو (گواره) وه‌کو خۆی وه‌رگیراوه بۆ مانای لێچوو (گه‌ڵا) که فڕێدراوه. به‌مه‌وه (خواستنی ئاشکرا) دروست بووه. له‌م نموونه‌یه‌دا گوێی نه‌مامانیش جۆره خواستنێکی تری تێدایه که له نموونه‌کانی به‌شی (ب)دا وێنه‌ی شیکراوه‌ته‌وه.

لەم هەرسێ نموونەی سەرەوەدا، خواستنەکان لەوەدا وەکو یەک وان کە لە هەرسێکیاندا لێچوو فڕێدراوەو لەوچوو وەرگیراوە. کە لەوچوو وەربگیرێ خواستنەکە پێی دەگوترێ خواستنی ئاشکرا.

نموونەکانی کۆمەڵەی (ب) هەریەکە خواستنێکی تێدایەو هەموو خواستنەکان لە ڕووی پێك هاتنەوە یەك جۆرن و لە جۆرە خواستنی نموونەکانی کۆمەڵەی (أ)جیان.

لە نموونەی یەکەمدا، سالم دەڵێ خەیاڵم کە وەکو مرۆڤەو خاوەنی دەستە. لەبەر تووڕەت دەستی ناگاتە ڕووت..... لێرەدا دیارە خەیاڵ بە مرۆڤ چوێندراوە. (خەیاڵ) لێچووە، (مرۆڤ) لەو چووە. لەم دوولایە سەرەکییەی لێکچواندن، لەو چوو فڕێدراوە کە مرۆڤەو تەنیا لێچووە ماوە کە خەیاڵە، بەڵام پەیوەستێکی لەو چووە فڕێدراوەکە، کە (دەستە)، وەرگیراوە و دراوە بە خەیاڵ. بە هۆی ئەم دەستەوە ئێمە دەزانین خەیاڵ بە مرۆڤ چوێندراوە، ئەگەر ئەمە نەبێ بنەما کە هیچ دەوسی نامێنی......

هەر جۆرە خواستنێك بەو شێوەیە دروست بێ کە لێچوو وەربگیرێو لەو چوو فڕێ بدرێ بەڵام پەیوەستێکی لەو چوو بدرێ بە لێچوو، پێی دەگوترێ (خواستنی درکاو)؛ بۆیە درکاوە چونکە لەوچوو بە ئاشکرا نەگوتراوە بەڵکو تەنیا بەهۆی پەیوەستێکی باسکراوەوە درکاندراوە.

لە نمووونەی دووەمدا، جزیری دەڵێ ئێمە قەت خۆشیمان لە زولفی ڕەشی بێ وەفا نەدی. خواستن لە وشەی زولفی بێ وەفا دایە. لەبەر وشەی (بێ وەفا) دەزانین زولف بە مرۆڤ چوێندراوە. (زولف) لێچووە،

(مرۆڤ) لەوچووە. لەم دوو لایە بنچینەییەی لێکچواندن، لێچوو وەرگیراوە کە زولفە و لەوچوو فڕێدراوەکە مرۆڤە؛ بەڵام پەیوەستێکی مرۆڤەکە وەرگیراوە کە (بێ وەفاییە) و دراوەبە زولف. ئەم جۆرە خواستنە کە لەو چوو فڕێ بدرێ و تەنیا بە هۆی پەیوەستێکە بدرکێنرێ کە دەدرێتە لێچوو، پێی دەگوترێ (خواستنی درکاو).

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی بەیارەکەی دەڵێ: تۆ جوانیو نازکیت ئەوەندە زۆرەو لە مەودای چاو دەرچووە، کە بینایی خەیاڵیش ڕێگای لەبەر بزربووەو ناگاتە دەرك کردنی ئەو نازکییە. خواستن لە بینایی خەیاڵدایە. لەبەر وشەی (بینایی)، کە تایبەتە بە مرۆڤ، یەکسەر دەزانین مەولەوی خەیاڵی بە مرۆڤ چواندووە. (خەیاڵ) لێچووە، (مرۆڤ) لەوچووە. ئینجا لەم دوو لایە سەرەکییەی لێکچواندنەکە، لەو چووی وەلاناوە کە مرۆڤە وتەنیا لێچووی وەرگرتووە کە خەیاڵە؛ بەڵام دوای ئەوەی پەیوەستێکی لەوچووی بۆ وەرگرتووە کە بیناییە. ئەم خواستنەکە تەنیا لێچوو و پەیوەستێکی لەوچووی تێدا باس کرابێ پێی دەگوترێ (خواستنی درکاو).

لە هەرسێ نموونەی کۆمەڵەی (ب)دا خواستنەکان بەو شێوە دروست بوونە کە لەوچوو فڕێ دراوە، تەنیا لێچوو نووسراوە بەڵام پەیوەستێکی لەوچوو بۆ لێچوو وەرگیراوە، ئەم جۆرە خواستنە پێی دەگوترێ (خواستنی درکاو).

پوختە

: خواستن لەڕووی پێك هاتنەوە دەكرێ بە دوو جۆری سەرەكی:

١- خواستنی ئاشكرا: وشەیەكە مانایەكی فەرهەنگی و دروستی خۆی هەیەو لە ڕستەدا بۆ مانایەكی دی بەكاردێ، پەیوەندی نێوان مانای دروستو مانای خوازەیی وشەكە لێكچوونەو نیشایەك هەیە دەبێتە بەڵگەكە وشەكە بە مانای خوازەیی هاتووە. یاخود لێكچواندنێكە تەنیا لەو چووی ماوە و بۆ گەیاندنی لێچوو بەكارهاتووەو نیشانەیەكیش هەیە كە مەبەست لێچووەنەك مانای دروستی وشەكە.

٢- خواستنی دركاو: ئەوەیە كە پەیوەستی شتێك دەخوازرێتەوەو دەدرێتە شتێكی دی، پەیوەندی نێوان هەردوو شتەكەش لێكچوونە یان لێكچواندنێكە تەنیا لێچووی ماوە و پەیوەستێكی لەو چووی بۆ وەرگیراوە، ئەو پەیوەستە هەم لەوچوو دەدركێنێ و هەم نیشانەی خواستنەكەیە.

بۆ لەیەك جیاكردنەوەی ئەم دوو جۆرە خواستنە، بگەڕێوە سەر ئەو لێكچواندنەی خواستنەكەی لێ دروست كراوە، ئەگەر ناوی لەوچوو هاتبێ خواستنەكە ئاشكرایەو ئەگەر ناوی لێچوو هاتبێ بەلام پەیوەستێكی لەوچووی پێ درابێ خواستنەكە دركاوە.

چەند نموونەیەك بۆ
هەر دوو جۆرە خواستنی ئاشكراو دركاو

١- گوتم ئەی ماه دڵەكەی من بە دڵی خۆت بكڕە
گوتی بەردی بەقیمەت من بە كەبابی نادەم (نالی: ٧٢)

٢- تنێ ئەو سەجدەیا شوكرێ تەبر میحرابی قەوسەینان
كو دەلق و شەملو سەجادە بڤێ ئاڤێ قەسارەت كر (جەزیری: ٢٢٩)

٣- من خۆ پای خەمان سامان سام كەردەن
دەك بمرم، هانات بەمن ئاوەردەن (مەولەوی: ٢٣٨)

٤- پیرەمێرد لەکاتی گەڕانەوەی تەرمی دوو شەهید لە چوار شەهیدەکەی ١٩ی حوزیرانی ٩٤٧ بۆ سلێمانی، دەڵێ:

ئەم جووتە شێرە دلێرەی شەرزە
لەناو مێژوودا ناویان زۆر بەرزە (پیرەمێرد: ٣٣٤)

٥- لەبت بوو دارویی جێ نێشی ماری عەقرەبت، نەتدا
هەتا ئەمرم بە حەسرەت بابدەم دەستم بەزانوودا (سالم: ٢٠)

شیکار

زنجیرە	لێخواستراو	بۆ خۆاسترا	خواستراو	نیشانە	کۆکەرەوە	جۆر
١	مانگی راستەقینە	یار	وشەی (ماه)	گوتم، گوتی	جوانی	ئاشکرا
٢	قەوسەین (دووکەوانی) راستەقینە	دوو برۆ	وشەی قەوسەینان	مانای دێرەکە	کەوانەیی	ئاشکرا
٣	مرۆڤ	خەم	خەم	پا	پان کردنەوە	درکاو
٤	شێری ڕاستەقینە	شەهید	وشەی شێر	ناویان لە مێژوودا بەرزە	ئازایەتی	ئاشکرا
٥	دووپشکی ڕاستەقینە	زولف	وشەی (عەقرەب)	لێو	لوولی و ژەهراوی و ڕەشی	ئاشکرا

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرانەی خوارەوەدا خواستن دەربێنەو بنەماکانی دیار بکەو جۆرەکەی بنووسە:

١-نیگار سالاری مولکی نازکی حوسنە لە عالەمدا
لە زومرەی ماهڕوو یانا شوکر ئەو ماهە سەرخەیلە (ئەحمەد موختار: ١١٦

٢-ئەی داری مەمك پڕ لە شیلەی ئاڵ
کۆرپەی مێشکی برسی شیری تاڵ (دیلان: ٢٦٨)

٣-نموونەی چاوو ڕووتن مانگو پەروین
نەخۆشە دڵ، لە لێوت بێنە هەنگوین (ئەحمەد موختار: ١٠٨)

٤-سەماوەر سینە، چا خوێنی جگەرمە
کەلامم نەقلی نوقلی لە علی تۆیە (کامیلی ئیمامی: ٩٧)

٥-حاجیبت گەر بمکوژێ ناڕۆم بە زولفی تۆ قەسەم
لەم دەرە پێی خاترم ئەلبەتتە زنجیری هەیە (سالم: ١٣٥)

٦-ما (مەلایێ) ئەز لەبێ لە عل ئابی حەیوان بت نەسیب
قودسیان ڕاگرتیین دەستی دوعایێ ڕاستو چەپ (جەزیری: ٩٩)

(٢)

خواستنی درکاو لە دێرەکانی خوارەوە هێڵیان بەژێردا کێشراوە، ڕوونیان بکەوە (لە هەریەکەیان لێچوو وەرگیراوەو پەیوەستێکی لەوچووی دراوەتێ)

١- تا نەگریان ئاسمان‌و تەم وڵاتی دانەگرت
گوڵ چەمەن ئارا نەبوو، هەم لێوی غونچەوانەبوو (نالی: ٨٨)

٢- گول حەتا سورن بتێ ڤە بین تە بەسسوم پێڤە پێڤە
بولبولی سەرخوەش دنێڤە نەغمە وو ناڵ‌و نەوایە (جزیری: ٤٤٤)

٣- فەلەك جەرگش دەن وە مەودای چڵدا
کام خاتر ڕێشیش بی نەتۆی دڵدا (مەولەوی: ١٠١)

٤- پشتم بە باری میننەتی خەڵکی جدەو بووە
دەستێ قەزاش لەمن دەری ئومێدی بەستووە (کامیلی ئیمامی: ١٠٣)

٥- سەوائیم سەردا پای شکار باز
دڵ پەرێ ئەجەل ئاما وە پەرواز (ڕەنجووری: ١٧٦)

٦- دەستی چناری ڕووت و سەری شاخ‌و لێوی گوڵ
ڕازانەوە بە خەلعەتی دیباو و بەرگ وتووك (نالی م: ٢٥٧)

٧- پەروانەیی گۆ: تۆپاد شاهی
شەمعێ وە هە گۆ: توقیبلە گاهی (مەم و زینی خانی: ١٨٠)

(٣)

خواستنی ئاشکرا لەم دێرانەدا هێلیان بەژێردا هاتووە، بنەماکانیان بنووسە و دێرەکە شیبکەوە:

١- لادە دەسرۆکەیی هەوری لە جەبین
دەرکەوێ شەمس و قەمەر، نوور و زیا (نالی: ٥١)

٢- پەردەیا خەلوێ کوهلدا یەنگییەك من دی دملدا
گەزمەیا ژەهری لدلدا، قەت نەکۆ قەتلو خەتایە (جزیری: ٤٤٩)

٣- دەورێ دەرساقی وەلای مەحزووندا
لەیلاسا بویەر وەلای مەجنووندا (مەولەوی: ٢٣٣)

٤- گەه لە باخی سینەدا سەیری دو نارنجم دەکرد
گەه لە گوڵزاری جەماڵیدا تەماشای یاسەمین (ئەدەب: ٧٠)

٥- دڵ لە حەسرەت غەمزەکەی دوو نەرگسی پڕ خەوتەوە
وەك خەمی زولفت عەزیزم چوو بەڕوودا کەوتەوە (تامیربەگ: ١٤)

٦- کە دەرکەوت مانگی دوو حەفتە سەراپەردەی مونەووەر کرد
بە عینوانی سەفا دەستی جەفای لەو ناوەدا دەرکرد (سەجادی: ٨٩)

٧- هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین
ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین (گۆران: ١٦٤)

خوازەی ڕەها

پێناسەو پەیوەندییەکان

نموونە:

١- بێ هەوڵو تەقەلا پارە لە هەوا دەبارێ
گیرفانی هەموو چۆڵو چیا پڕ بو لە درهەم (سەجادی ل: ٩٧)
٢- میم مەتلەعی شەمسا ئەحەد ئایینە سیفەت کر
لامیع ژ عەرەب بەرق ل فەخخاری عەجەمدا (جزیری: ٩)
٣- منارە سەدای سەلاش سەد تەرزەن
مزگی جەشادی دەما خش بەرزەن (مەولەوی: ٣٩٣)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەی یەکەمدا، کە دەڵێ پارە لە هەوا دەبارێ، مەبەستی پارەی ڕاستەقینەنییە؛ بەڵکو مەبەستی بارانە. واتە پارە دوو مانای هەیە؛ یەکی دروست، کە دراوە، یەکی خوازەیی، کە لێرەدا بۆی بەکارهاتووە ئەویش بارانە. پەیوەندی نێوان بارانو پارە، هۆ و ئەنجامە، باران دەبێتە هۆی دەست کەوتنی پارە، کەواتە باران (هۆ)یە و پارە (ئەنجامە). جا لەو خوازەیەدا پەیوەندییەکە (هۆو ئەنجامییە) و لەبەرئەوەی ناوی ئەنجام (پارە) هاتووە و مەبەستی هۆیە (بارانە)، پەیوەندییەکە بە پەیوەندی ئەنجامی دادەندرێ. واتە خوازەکە لە وشەی (پارە) دایە، کە لێرەدا بۆ باران خوزراوەو پەیوەندییەکە ئەنجامییە.

هەر لەم نموونەیەو لە نیوەی دووەمدا، دەڵێ گیرفانی هەموو چۆڵو چیا پڕ بوو لە درهەم. درهەم بۆ مانای دروستی خۆی نەهاتووە کە

جۆره دراوێکه، بەڵکو بەمانای دەغڵو دانو میوەو سەوزەو بەروبوومی تر هاتووه. کەواته درهەم دوومانای هەیه: مانای دروستی خۆی که جۆره دراوێکەو مانای خوازەیی که بەرووبوومه. پەیوەندی نێوان درهەمو بەرووبووم هۆو ئەنجامه. درهەم ئەنجامەو بەروبووم هۆیه، بۆ پەیدا کردنی درهەم. کەواته پەیوەندی نێوانیان (هۆو ئەنجامه) ولەبەر ئەوەی وشەی درهەم هاتووه و درهەم ئەنجامه، پەیوەندییەکه دەبێ به پەیوەندی ئەنجامی. واته خوازه له وشەی درهەمدایەو پەیوەندییەکه ئەنجامییه.

له نموونەی دووەمدا، جزیری (میم)ی بەکارهێناوەو مەبەستی ناوی (محەمەد)ە. (میم) تیپێکه له کۆمەڵه تیپێك که بەهەموویان ناوی (محەمەد)یان پێك هێناوه. واته (میم) بەشێکه له (محەمەد). بەشێکی تیپەکانی ناوەکه گوتراوەو مەبەست هەموو تیپەکانی ناوەکەیه. پەیوەندی نێوان تیپی (م)و وشەی (محەمەد)، پەیوەندی پاژه (بەش)و هاماو (گشت)ە. تیپی (م) گوتراوه، که پاژەکەیه و مەبەستی پێ هاماوه، پەیوەندییەکه پەیوەندی پاژەییه.

له نموونەی سێیەمدا، مەولەوی دەڵێ مناره دەنگی سەلای، واته بانگدانی، سەد تەرزه، واته سەد جۆره. لێرەدا خوازه لەوشەی مناره دایه، چونکه مەبەست مانای دروستی مناره نییه، بەڵکو مەبەست ئەو مەلایەیه که له سەر منارەکه بانگ دەداو سەلاوات لێ دەدات. پەیوەندی نێوان (مناره)و (مەلا)، پەیوەندی (جێگەوجێگر)ە. مناره جێگەی مەلایەو مەلا جێگره له مناره. جێگه گوتراوه که منارەیەو مەبەست

جێگرەکە مەلایە؛ بۆیە پەیوەندییەکە پەیوەندی (جێگەو جێگرە)، جا لەبەر ئەوەی ناوی جێگە هاتووە و مەبەست جێگرە، پەیوەندییەکە (جێگەییە). ئەم سێ نموونەیە، سێ جۆرە پەیوەندی خوازەییان تێدایە، ئەنجامیو پاژەیی و جێگەیی..... پەیوەندی خوازەیی لە بەکارهێنانی وشەدا گەڵی زۆرە و لەناو ڕستەکەدا دەردەکەوێ.

پێناسە: خوازەی ڕەها بەکارهێنانی وشەیەکە لە ڕستەدا بۆ گەیاندنی مانایەکیتری جگە لە مانای دروستی خۆی بە هۆی پەیوەندییەکەوە کە لە نێوان هەردوومانای وشەکەدا هەیە، دەبێ نیشانەیەکی زمانی، یان واتاییش هەبێ کە مەبەست لە وشەکە مانا خوازەییەکەیە نەك مانا دروست و ڕاستەقینەکە.

- پەیوەندی خوازەیی وشە گەلی زۆرە، بە پێی بەکارهێنانی وشەکە دەگۆڕێو ئەو وشانەی بۆ مانای تر دەخوازرێنەوە هەر مانایەك بێ، پێیان دەگوترێ خوازەی ڕەها، یان خوازەی سەربەست، چونکە پەیوەندییەکە ڕەهایەو سنووری بۆ دانەندراوە، تەنیا ئەوەندە هەیە نابێ پەیوەندییە کە لێکچوون بێ، چونکە ئەگەر لێکچوون بێ دەبێ بە خواستن.
- پەیوەندی خوازەیی وشە وەکو: پاژەیی، هاماوی (پاژەییو هاماوی)، جێگەو جێگری (جێگەییو جێگری)، هۆیی، ئەنجامی (هۆییو ئەنجامی) لازمی، مەلزوومی (لازمی ولزوومی)، ئامێری، خزمایەتی، موزافی ، موزاف ئیلەیهی ، گشتی ، تایبەتی ، خاوەنیو مولکێتی......
- ئەگەر پەیوەندییەکە لێکچواندن بێ، خوازەکە دەبێ بە خواستن. بۆیە خوازەو خواستن پەیوەندی گشتیو تایبەتییان لە نێواندایە: هەموو خواستنێك خوازەیە، بەلام هەموو خوازەیەك خواستن نییە، تەنیا هەندێ خوازە خواستنن.

چەند نموونەیەك بۆ
خوازەی ڕەهاو پەیوەندییەکانی

١- میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ
جریوەو جووکەی دارستانی شاخ (گۆران: ٦٧)

٢- هوستایی عیشقێ دل هەڤۆت سەرتا قەدەم هنگی دسۆت
ڕەمزا (انا الحق) هەر دگۆت، باوەڕبکن مەنسوورە دل (جزیری: ٣٥٢)

٣- بەزمێمان جەم بۆ چون هەردە جاران
بنۆشین جامێ وەیاد جاران (مەولەوی: ١٠)

٤- جا بۆ هەر بۆ ئەوەی گەلەکەی بە چاکی ئابلووقە بدا، وەهەتا سەیری بکات، لەسەر هەریەکەی دووچاوی دانا بوون، جوولەو بزووتنەوەی خەڵکەکەیان ئەژمارد)

(مەم: ١٤٢-١٤٣)

٥- لە هەر خاکێك دۆلار بژی
بژێینمەوە سەد گیڤارا (پەشێو: ٤٩)

شیکار

ز	وشەی خوازە	مانای خوازەیی	جۆری پەیوەندی
١	باخ	درەختی باخ	جێگەیی (یان موزافی)
	دارستان	مەلی دارستان	جێگەیی (یان مورافی)
٢	مەنسوور	حەسەن	خزمایەتی (باوکایەتی)
٣	جام	شەراب	جێگەیی
٤	دووچاو	جاسووسێك	پاژەیی
٥	دۆلار	ئەمریکا	مولکایەتی

ڕاهێنان

(١)

له مانەی خوارەوەدا خوازە دەربێنەو پەیوەندییەکەی دیار بکە:

١- بۆ گەدایانیان بەجێ هێشت پادشاهان تاج وتەخت
ئاسمان بۆ پارە وەك سەحرا ئەکەن یەك پارە تەخت (حەمدی:١٨٦)

٢- منداڵەکە دوو ڕۆژە نەخۆشە، سکی دەچێ.

٣- خێزانی براکەم کوڕێکی بووە.

٤- ئۆتۆمۆبیلەکەمان لای سەهۆڵەکە پەنچەر بوو.

٥- پێویستی بە چوونە لای عەریزە نووس نییە، خۆی قەڵەمێکی باشی هەیە.

٦- لەبەر دەرگای (بەگ) چاوەڕێ وەستاو
هەندێك زین پۆشتە، هەندێك ناتەواو (گۆران: ١٣٦)

٧- تەبیعەت زەرد و ژاکاوە لە حاڵی گیان کەنیشتایە
نیشانەی ماتەمی پایز لە فرمێسکی درشتایە (گۆران: ١٦٦)

٨- من هەمیشە بە قەڵەم پەندان دەنووسم.

٩- لەم دوکانە بپرسە داخۆ جانتای چاك لە کوێ دەفرۆشرێ.

١٠- سوورەتی (الحمد)م خوێندەوە.

(٢)

لەم ڕستانەی خوارەوەدا خوازەی ڕەها دەربێنەو پەیوەندییەکەی بنووسە:

١- هەر دوانمان وەستاین لەبەر چەپەڕێ
پیاوێك دەرنەکەوت جلەومان بگرێ (گۆران: ١٤٢)

٢- قەومی بێ سەر نییە ئەمڕۆ لە هەموو عالەم
دەتەوێ تاجی سەری بی بە هەواگێژی نەکەی (شوکری فەزلی: ٣١)

٣- بەیانیان دەم وچاومان دەشۆینو خۆمان دەگۆڕین.

٤- دەساڵە پێی بەو ماڵە نەکەوتووە.

٥- بە غدا و تاران مەیتی کوژراوەکانێ هەشت ساڵەیان دایەوە یەك.

٦- حەوشە بە سۆندە دەشوا.

درکە

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە :

١- گڕی تێبەردەی بۆ سۆی لێنایە
زۆر پەشیمانم خۆزگە نەمدیایە (مەدهۆش : ١٩)
٢- تووتیی تۆ لە حیرسی دل بەندی تەمەع دەکاتە مل
بلبلی من لە عیشقی گوڵ تە غنییەو تەرەب دەکا (نالی : ٥٣)
٣- ڕاستش هەر ئێدەن ئیزهارم کەردەن
قەسەم بەوکەسە نەزاد نە مەرگەن (مەولەوی : ٢٣٥)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەی یەکەمدا، مەدهۆش باسی شاعیری کورد (قانیع) دەکا کە بێ بەرگ بووە، واتە جلوبەرگی خراپ بووە. لەباتی ئەوەی ڕاستەو ڕاست بڵێ قانیع ڕووتو قووت بوو، بەجۆرێکی هونەری تر ئەو مەبەستەی گەیاندووە، دەڵێ: (گڕی تێ بەردەی بۆ سۆی لێنایە) چونکە (بۆ سۆ) لە سووتانی قوماشەوە دێ، کە شاعیرەکە بە سووتان بۆ سۆی لێنەیە مانای ئەوەیە ئەوەی قوماشە لەبەری دانییە. واتە ئەم ڕستەیە ڕووتی شاعیرمان بۆ ڕوون دەکاتەوە، درکەیە لە ڕووتی. ڕووتیش سیفەتە، کەواتە ئەمە درکەیە لە سیفەت. وشەکانی ئەم ڕستەیە مانای خۆیان هەیە کە سووتاندنو بۆسۆییە، ئینجا لەم مانایەوە دەگەینە مانایەکیتر کە بێ بەرگییە، بۆیە درکە بە مانای مانا ناسراوە.

لە نموونەی دووەمدا نالی دەڵێ: (تووتیی دڵ بەندی تەمەع دەکاتە مل). لێرەدا (تەمەع) سیفەتەو ڕاستەوخۆ ناوی هاتووە، ئەوەی ڕاستەوخۆش بێ نابێ بە درکە، بەڵام لێرەدا ئەمە بۆ چی بۆتە درکە؟ چونکە ڕاستەوخۆ نەدراوەتە دڵ. بەڵکو کراوە بە (بەند)و بەندەکە لە ملی تووتیەك کراوە کە دڵە، واتە سیفەتەکە بە هۆی وەسیلەیەکەوە، کە (بەند)ە، دراوەتە دڵ. ئەم جۆرە درکەیە (درکە لە هاوگری)یە.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی سوێند بەو کەسە دەخوا کە نە لەدایك بووەونە دەمرێ. لێرەدا دوو سیفەت هاتوون: لە دایك نەبوون و نەمردن. هەردووکیان لە زاتێك کۆ دەبنەوەو جگە لەو لەکەس دانین، ئەویش خوای گەورەیە. ئەم جۆرە درکەیە، کە سیفەتێك یان چەند سیفەتێك دەگوترێ بۆ درکاندنی خاوەنی سیفەتەکان، پێی دەگوترێ درکە لە زات یان لە مەوسووف.

پێناسە: درکە ئەوەیە ڕاستەوخۆ ناوی سیفەت یان مەوسووف نەدرێ، بەلکو بەهۆی شتیترەوە بدرکێنرێ و لە ڕەوتی ڕستەکەدا دەربکەوێ. ئەمە مانای مانایشی پێ دەڵێن. لە درکەدا مەرج نییە نیشانە هەبێ بۆ ئەوەی کەمانا درکاوەکە مەبەستە، چونکە هەڵدەگرێ مانای ڕاستەقینەی وشەکانیش مەبەست بێ، هەر چەندە مەبەستی سەرەکی هەرمانا درکاوەکەیە.

جۆرەکانی درکە: درکە سێ جۆرە:

١- درکە لە سیفەت: ڕستەیەکە، یان دەستەواژەیەکە سیفەتێك دەگەیەنێ کە ڕاستەوخۆ نەگوتراوە، بەڵکو لە ڕستەکەوە هەڵدەهێنجرێ جا یان بەهۆیە، یان بە ئەنجامە، یان بە لێکچواندنێکی نا ڕاستەوخۆو دوورە......

٢- درکە لە هاوگری: ئەمەش هەر سیفەت دەگرێتەوە، بەڵام لێرەدا سیفەتەکە ڕاستەو ڕاست دەگوترێ ئەوەندە هەیە بە هۆی وەسیلەیەکەوە دەدرێتە پاڵ مەوسووف، نەك یەکەو ڕاست وەکو: بەرگی تەمبەڵی دڕیوە، ناوی مەردایەتی خواردۆتەوە، ئاڵای یاخی بوونی هەڵکردووە.....

٣- درکە لە زات، مەوسووف: سیفەتێك یان چەند سیفەتێك دەگوترێ کە تەنیا لە یەك شتدا هەن، بەو سیفەتانە دەگەینە ناسینی خاوەنی سیفەتەکان کە مەوسووفە یان زاتە، وەکو: نانەخۆری پێنج ئەنگوست، چلکی دەست، جێی جگەرە (مستێکی لە جێی جگەرەیدا)..... هەموو مەتەڵەکانی کوردەواری بەر ئەم جۆرە درکەیە دەکەون.

نموونە بۆ

درکە و جۆرەکانی

١- هەتا ماوم ئەبێ بۆ عیززەتی ئەم خاکە دەعوا کەم
خەڵاتی دوژمنو و خەرقەی خیانەت قەت لەبەر ناکەم (قانیع: ١٢٥)

٢- بانیی نۆقاتی قوببەی بێ ستوون
کەعبەیەکی بۆ مەکردە ڕێ نموون (حاجی: ٢٠١)

٣- یانی چێش مەیلت فەرامۆش کەردەن
مەر بادەت نە جام بێ شەرتی وەردەن (مەولەوی: ١٦)

٤- دڵبەر شکینا شەککەرەك، فقلت: یا روحی متی؟
گو: من حەتا خاتر هەبت، من گۆ: چ کەم ئەز با هەتا(جزیری: ٣٤)

٥- «پیاوەتیو نان بدەیو ئازایەتی بوون بە مەشخەڵێكو وان بەسەر
کۆشکەکەی سەرداری بۆکانەوە»(سەجادی خ: ٦٣)

شیکار

زنجیره	وشەی درکێنەر	مانای درکاو	جۆری درکە
١	خەرقەی خیانەت	خیانەت	هاوگری
٢	– نۆقاتی قوببەی بێ ستوون	ئاسمان	زات (مەوسووف)
	– بانیی نۆقاتی قوببەی بێ ستوون	خودا	زات (مەوسووف)
٣	جامی بێ شەرتی	بێ شەرتی	هاوگری
٤	شکیناشه ککەرەك	قسەیەکی خۆشی کرد	سیفەت
٥	پیاوەتیو نان بدەییو ئازایەتی بوون بە مەشخەڵێك و وان بەسەر کۆشکەکەی سەرداری بۆکانەوە.	پیاوەتی و نان بدەییو ئازایەتی	هاوگری

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا وشەی درکێنەرو مانای درکاو و جۆری درکەکە لەیەك جیابکەوە:

١- نەخلی بالآت نەوبەرە تازە شکۆفەی کردووە

تۆ کە بۆی شیرت لە دەم دێ، ئەم مەمەت کەی کردووە (نالی: ١٠٨)

٢- بەڵ لیباس عەفو بکەرۆ خەڵات

جەوەخت مەردەن بدەرۆنەجات (مەولەوی: ٦٤)

٣- سەعادەت بوو بە بەرگێك و کرایە بەر هەموو فەردێ

نەما ئەخباری ناخۆشی لە دڵ دەرچوو هەموو دەردێ (بێکەس: ١٢٣)

٤-مانی نیەتی قووەتی تەسویری برۆی تۆ

ئەم قەوسە بە دەستی موتەنەفیس نەکشاوە (نالی: ١٠٥)

٥-کوڕی کوردی لە خوێن خۆی دەگەوزی

کچی کوردی سەری کردبووە ئەژنۆ (هێمن: ٨٦)

٦-جوانی و شۆخی وەك تاقی کراوە

کراسێکە بەبالآی تۆ بڕاوە (عەونی: ٩٤)

٧- لە گوێی گا نووستوون بۆیەکە ڕێوی

لەسەر ئێوە وەها شێرگیرە وەك سەگ (حاجی: ٧١)

٨-یەکایەک دارتـوان پۆشان بەسەد دەرد
لیباس دەردی خەم، والآی تەمام زەرد (سەیدی: ٧٢)

(٢)

ئەمانەی خوارەوە درکەن لە چی؟

١- دوژمنی ئەو ددانەیە نانی پێ دەخوا.

٢- بەرگی فەقیری درا.

٣-چاوی پەڕییە پشتی سەری.

٤-شەیتان تفی لە زاری کردووە.

٥-دەست لەبەر خەڵك پان دەکاتەوە.

٦-دڵم لەوێ بەجێما.

٧-بە پێخواسی بەناو دەکەوێ.

٨-شایی لە دڵدا دەگەڕێ.

٩-مشك لە ماڵی کلکی بە ئارد نابێ.

١٠-کەللەی لە سەریدا نەما.

١١- لەبن بەردی کەڕە.

١٢- دەست بۆ خۆڵ ببا دەبێ بە زێڕ.

(٣)

هەوڵ بدە ئەم سیفەتانە بە درکە پێشان بدەی

١- شەرمەزاری

٢- زۆر قسەکردن

٣-ئازایی

٤-تەریق بوونەوە

٥- زۆر هەژاری

٦-کوڕ لەپاش بەجێ نەمان.

٧-بێ پارەیی

٨-نیشانە شکێنی چاك

٩- زۆر خواردن

بەشی دووەم

جوانکاری

أ- وشەیی:

- رەگەزدۆزی
- سەروادار
- تێهەڵکێش
- رەنگامە

ب - واتایی:

- تێل نیشان
- دژیەك و بەرامبەری
- پێچ و پەخش
- جوانی بایس

جوانكاری

یەكێكە لە سێ بەشەكەی زانستی ڕەوانبێژی. وەك لە زاراوەكە دەردەكەوێ ئەركی ئەم بەشە بایەخدانە بەلایەنی جوانی دەربڕینی ئەدەبی بەهەردوو دیویەوە: وشەیی و واتایی، دوای ڕەچاوكردنی بارودۆخی هەڵوێستەكەو چۆنیەتی گەیاندنی پەیامی ئەدەبی بە ڕوونو ئاشكرایی.

جوانكاری مامەڵە لەگەڵ ئەو هونەرانە دەكات كە، كەم و زۆر، قسەی ئاسایی بەرەو ئاستێكی بەرزتر دەبەنو دەیان گەیێننە پلەیەكی وا بشێ چێژ لە جوانییەكەی وەربگیرێ، كەواتە جوانكاری گرنگی بەو لایەنەدەدا كە بەرهەمی ئەدەبی لە ماناو ئاوازەوە لە قسەی ئاسایی جودا دەكاتەوە.... ئەو سەرە داوانە دەست نیشان دەكا كە وشەو دەستەواژەكانی ناو ڕستە بەیەكەوە گرێ دەدەنو لەپەیوەندییەكی جەدەلیو جوانی بەخشەوە بەرەو ئاستێكی هونەرییان دەبەن.

جوانكاری دوو جۆرە:

جوانكاری وشەیی:

لەلایەنی ئاوازو مۆسیقای وشە دەكۆڵێتەوە. زایەڵەو ئاوازی وشەكان لەهەر دوو ئاستی ئاسۆیی وستوونیدا بەیەكەوە دەبەستێتەوە. مەبەست لەم جۆرەیان ئەوەیە چۆن ڕەگەزەكانی بەرهەمی ئەدەبی پەیوەندی ئاوازو مۆسیقایان دەكەوێتە نێوان و چۆن بەم ئاوازە ناوەكیو دەرەكییە كەشی دەربڕینی بیرو سۆز بە جۆشتر دەبێو چنینی ڕستەو دێرەكان

سفتو تۆکمەتر دەبێ. ئەم بەشە زیاتر خۆی بە دووبارە بوونەوەی دەنگ خەریك دەکا کە ئاوازی ناوەوەو ڕەگەزدۆزیو دووبارە بوونەوەو سەروا دەگرێتەوە.

جوانکاری واتایی:

لەلایەنی واتای وشەو دەستەواژەو ڕستەکان دەکۆڵێتەوە لە ڕوانگەی چێژی جوانناسییەوە. لەم جۆرە جوانکارییەدا واتای وشەکان هەماهەنگییان دەکەوێتە بەینو زەین لە وشەیەکەوە بەرەو وشەیەکیتر دەچێو ئەم جوولەی بیرکردنەوەیە چێژێکی جوانکاری بەخوێنەر دەبەخشێ. لەم جۆرەیاندا هونەری وەکو: دژیەكو پێچو پەخشو تێل نیشانو جوانیبایس دەکەونە بەر تۆژینەوە.

رەگەزدۆزی

پێناسەو جۆرە سەرەکییەکانی

نموونە :

(أ)

١- زۆر سەگم دیوە فەقەت نەمدی رەقیبی هەندە سە
وەزعی نامەو زوون دەبێ وەك خانویی بێ هەندەسە (حاجی : ٢٧٢)
٢- زوهرە چەنگی ئەو سوازدی ئەو ژێ چەنگ ئاڤیتە چەنگ
خۆش لە پێ قانونی وی گوە دە تو قانون و روباب (جزیری : ٨٤)
٣- جەشووم پر شووم ئەلحەد سەرای خەم
جەسەروازەی هوون جۆی سەرچەمەی چەم (مەولەوی : ٧٩)

(ب)

١- بە ئاه و گریان دیسان هاتەوە هەوری نیسان
جگەر پر ئاو و ئاور وەك عاشیقی بێ قەرار (وەفایی : ٣٧)
٢- نەوایا موتریبو چەنگێ ڤغان ئاڤیتە خەرچەنگێ
وەرە ساقی حەتا كەنگێ، نەشۆیین دل ژ ڤێ ژەنگێ (جزیری : ٣)
٣- یەك زیدە شیرین زیادە مەحبووب
یەك رووحی ڤولووبو حووری مەقلووب (مەم و زینی : ٣٦)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەکانی (أ)، لە هەر دێرێکدا چەند وشەیەك هەن بە دەنگو نووسین یەك شتن بەڵام مانایان جودایە، ئەمانە کە لەگەڵ یەکەم سەرنجدا خوێنەر وریا دەکەنەوە، جۆرە جوانییەکو چەشەیەك بە شیعرەکە دەدەن. ئەمانە ڕەگەزدۆزین.

لە دێری یەکەمدا، حاجی دوو جار (هەندەسە)ی بەکارهێناوەو کردوونی بە سەروای دێرە شیعرەکەی. وشەکان نووسینیان دەق وەکو یەك وایە، بەڵام مانایان جودایە: یەکەم بە مانای (ئەوەندە سەگ) هاتووەو دووەم مانای (ئەندازە) دەدا. ئەم دووە لە سێ شت وەکو یەك وان: ژمارەی تیپەکان، کە هەریەکەیان (٧) تیپە، و جۆری تیپەکان، کە لە هەریەکێکاندا ئەمانەن: (هـ ، ە ، ن ، د ، ە ، س ، ە)، و ڕیزی تیپەکان لە وشەکان کە لە هەردوو وشەدا ڕیزەکە وەکوو خۆیەتی و نەگۆڕاوە. ئەم جۆرە ڕەگەزدۆزییە کە وشەکان لە ژمارەو جۆر و ڕیزی تیپەکان وەکو یەك بن پێی دەگوترێ ڕەگەزدۆزی تەواو.

لە نموونەی دووەمدا، دوو ڕەگەزدۆزی هەن:

یەکەم، وشەی (چەنگ) و (چەنگ) ڕەگەزدۆزی تەواو یان لە نێودایە، چونکە ئەم دوو وشەیە لە نووسیندا وەکو یەك وان کە ژمارەو جۆرو ڕیزی تیپەکانە، بەڵام مانایان جودایە: یەکەم مانای (لەپ) دێو دووەم ئامێرێکی مۆسیقایە. ئەمەش ڕەگەزدۆزی تەواوە.

دووەم، وشەی (قانون) و (قانون)یش بەر ڕەگەزدۆزی تەواو دەکەون، چونکە هەردووکیان لە نووسین وەکو یەك وان؛ ژمارەو جۆرو ڕیزی

تیپەکانیان وەکو یەکە. بەڵام مانایان گۆڕاوە. یەکەم مانای یاساو دەستوور دەداو دووەم ئامێرێکی مۆسیقایە. واتە دەکەونە بەر ڕەگەزدۆزی تەواو.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی دووجار وشەی (شووم)ی هێناوە. دوو وشەکە شکڵو نووسینییان یەکە، ژمارەو جۆرو ڕیزی تیپەکانیان یەکە بەڵام مانایان جودایە. یەکەم مانای (شۆ) دێ کە یەکەم کێڵانی زەوییە دوای دروێنە بۆ ئەوەی بۆ وەرزی پاشی ئامادەبکرێ. دووەم مانای بەدیوم و خراپە. دوو وشەکە شکڵیان یەکەو مانایان جیایە، واتە ڕەگەزدۆزی تەواو یان لە نێودایە.

لەم هەموو نموونانەدا دەردەکەوێ کە دەشێ شاعیر دوو وشە، یان زیاتر بەکاربێنی شکلیان یەک بێ، لە ژمارەو جۆرو ریزی تیپەکان یەک شت بن، بەڵام مانایان جودابێ، ئەمە ڕەگەزدۆزی تەواوە. خوێنەر یەکەم جار وا هەست دەکا کە هەمان وشەیەو دووبارە بۆتەوە، پاشان کە لێی وردتر دەبێتەوە بۆی دەردەکەوێ ئەمانە دوو وشەی جودانو دوومانای جودا دەگەیەنن ئەم بۆ چوونی یەکەمو دۆزینەوەیە خۆشییەکی دەروونی پێ دەبەخشێ.

لە نموونەکانی (ب)، لە هەر دێرێکدا چەند وشەیەک هاتوون کە کتومت یەک نین بەڵام زۆر لەیەک نزیکنو مانایان جیایە، ئەمەش هەر ڕەگەزدۆزییە بەڵام لەبەر ئەوەی وشەکان تەواو وەکو یەک نین پێیان دەگوترێ ڕەگەزدۆزی ناتەواو.

لە نموونەی یەکەمدا وەفایی وشەی (ئاو) و (ئاور)ی هێناوە. ئەمانە نەک مانایان جودایە بەڵکو یەک ئەوەی تر دەسڕێتەوە، هەردووکیشیان بۆ ژیانی مرۆڤو گیاندارو ڕووەک پێویستن. گوتراویشە ئاوو ئاگر ئامانیان نییە. ئەم دوو وشەیە بەیەک دەچن، بەڵام دەق یەک شت نین. لەسێ مەرجەکەی ڕەگەزدۆزی تەواو (ژمارەو جۆرو ڕیزی تیپەکان) یەکێکیان کەمە. ژمارەی تیپەکانیان بەقەد یەک نییە. وشەی یەکەم (ئاو) سێ تیپە (ئـ ، ا ، و)، کەچی وشەی دووەم (ئاور) چوار تیپە (ئـ ، ا ، و ، ر). دووەم تیپێکی زیاترە لەیەکەم (ر)، ئەویش کەوتۆتە کۆتایی. بەم جۆرە دەشێ وشەکانی ڕەگەزدۆزییان لێدەکەوێتەوە لە ژمارەی تیپەکان جودابن. یەکێکیان (تیپێك یان دوو)، زیاترنا، لەوەی دی پتر بێ. ئەو تیپە زیادانەش (ئەگەر دووبێ هەر دەبێ لەتەك یەك بێن) دەشێ لەسەرەتا، یان لە ناوەڕاست، یان لە کۆتایی وشە درێژەکە بن ئەمەش ڕەگەز دۆزی ناتەواوە.

لە نموونەی دووەمدا، جزیری وشەی (چەنگێ ، کەنگێ ، ژەنگێ)ی بەکار بردووە. ئەم سێ وشەیە لە ژمارەو ریزی تیپەکانیان یەکن، تەنیا جۆری تیپی یەکەمیان جودایە. واتە لە سێ مەرجەکەی رەگەزدۆزی تەواو (جۆرو ژمارەو ریزی تیپەکان) یەکیکیان کەمە، کە جۆری تیپی یەکەمە، بۆیە بەر رەگەزدۆزی ناتەواو دەکەون. دیارە وشەکان ماناشیان جودایە .ئەم تیپەی کە جۆرەکەی دەگۆڕێ، دەشێ لەسەرەتا، یان لە ناوەراست، یان لە کۆتایی وشەکان بێ. هەروەکو دەشێ تیپە جیاوازەکان سازگەی دەنگیان لەیەك نزیك بێو دەشێ سازگەیان لەیەك

دووربێ. بیگومان ئەو وشانەی ئەم جۆرە رەگەزدۆزییە یان لی دەکەویتەوە تا ژمارەی تیپەکانیان زیاتر بێو سازگەی دەنگی تیپە جیاوازەکەیان لەیەک نزیک بێ، پیک چوونیان زیاتر دەردەکەوێ لەوەی تیپەکانیان کەم بێو سازگەی دەنگی تیپە جیاوازەکەیان لەیەک دووربێ.

لە نموونەی سییەمدا، مەولەوی وشەی (رووح) و (حوور)ی بەکارهیناوە. ئەم دوو وشەیە ژمارەو جۆری تیپەکانیان یەکە، تەنیا لە ریزبوونی تیپەکان جودان. ریزەکە لەیەکەم (ر ، وو ، ح)ە و لە دووەم (ح ، وو ، ر)ە. واتە شوینی (ر) و (ح) گۆراوە. لیرەدا گۆرینی ریزی تیپەکان سەراپای وشەکانی گرتۆتەوە، دەشێ وشەکان دریژبنو گۆرینی ریزی تیپەکان تەنیا بەشیکی وشەکان بگریتەوە نەک هەمووی. لیرەش لەبەر ئەوەی مەرجیکی رەگەزدۆزی تەواو، کەمە، کە یەکبوونی ریزی تیپەکانە، رەگەزدوییەکە ناتەواوە.

پێناسە ؛ رەگەزدۆزی ئەوەیە چەند وشەیەک لە شکلدا (واتە لە جۆرو ژمارەو ریزی تیپەکان) وەکو یەک بن، یان لەیەک نزیک بن بەوەی تەنیا یەک مەرجیان جودابێ، بەڵام هەریەکە مانای سەربەخۆی هەبێ. ئەگەر وشەکان مانایان یەک بێ، رەگەزدۆزی دروست نابێ، دەکەونە بەر هونەری دووبارە بوونەوە.

جۆرە سەرەکییەکانی رەگەزدۆزی ؛ رەگەزدۆزی گەلیک جۆری هەیە، بەڵام جۆرە هەرە گرنگو سەرەکییەکانی ئەمانەن؛

- **رەگەزدۆزی تەواو** ؛ ئەوەیە وشەکان کتومت شکلیان وەکو یەک وا بێ، واتە لە (جۆرو ژمارەو ریزی) تیپەکان هەمان شت بن، بەڵام مانایان جیاو سەربەخۆبێ.

- رەگەزدۆزی ناتەواو: ئەومیە وشەکان کتومت شکلیان وەکو یەك نەبێ، لە سێ مەرجەکەی رەگەز دۆزی تەواو (جۆرو ژمارەو ریزی تیپەکان) یەکیکیان کەم بێ، واتە، یان جۆری تیپیکیان جیابێ، یان ژمارەی تیپەکانیان بەقەدیەکتر نەبێ، یان ریزی تیپەکانیان گۆرابێ. نابێ دوو مەرج پیکەوە لەیەك وشەدا کەم بن. ئەگەر دوو مەرجی جیاواز لەوشەکان کەم بێ، وشەکان نابنە رەگەزدۆزی ناتەواو.

نموونە بۆ

رەگەزدۆزی تەواو و رەگەزدۆزی ناتەواو

١- دیدە عەینی جارییە، دڵ پر لە ناری مووقەدە
ئاب‌و تابی حوسن ئەدەم بەو گولعوزاری مووقەدە (مەحوی: ٢٧٢)
٢- هەرکەس وینەی من ئیقبالش چەفتەن
نەواچۆ هەیِ ئاو نەسیبش نەفتەن (بیسارانی: ٢٠)
٣- ئەو تلی یین نازك رەقیق پردامە فنجانا عەقیق
ئەو بادەیا نوورین رەحیق مننەت بە من وەهابدا (جزیری: ١٧)
٤- لە رۆما گەر مەتاعی بێ تەماعی
بە خۆرایی بدەن هیشتا گرانە (حاجی: ١٢٩)
٥- بێ نەقشی تە نەقشی خامە خامە
بێ نامی تە نامە نا تەمامە (مەم و زینی خانی: ٣)
٦- ئەو زەمانی بوونە ئاردی نیو درك
پارەیەك ناکا دوسەد جار بیتە رك (حاجی: ٢٠٧)

زنجیرە	وشەکانی رەگەزدۆزی	جۆری رەگەز دۆزی	ماناى وشەکانى رەگەزدۆز تەواو	لایەنی ناتەواویی رەگەزدۆزی ناتەواو
١	مووقەدە	تەواو	١-قەدی وەکو موو باریکە ٢-داگیرساوە	×
٢	چەفتەن/ نەفتەن	ناتەواو	×	جۆری تیپی یەکەم (چ / ن)
٣	عەقیق / ڕەقیق	ناتەواو	×	جۆری تیپی یەکەم (ع/ر)
٤	مەتاعی / تەماعی	ناتەواو	×	ریزی تیپەکانی (مەتا/ تەما)
٥	خامە	تەواو	١- پینووس ٢- کاڵ	×
٦	درك / رك	ناتەواو	×	ژمارەی تیپەکان (د) لەیەکەمدا زیاترەو لەسەرەتا هاتووە

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا، ڕەگەزدۆزی تەواو دەربێنەو مانای وشەکان لێك بدەوە:

١- داخی حەسرەت نەخشی گرت ئەم ساڵ لە تەختی سینەما
بۆ ئەوانەی ڕائەکەن، سەربەست ئەچن بۆ سینەما
(زێوەر)

٢- مەوینان ڕەزن مادەنیی کانی
مانیَ وە سەنعەت سەلیقەی مانی (مەولەوی: ٤٨٩)
٣- یاری کودی ئەم گەدا، دەست ب دەستێ مەدا
ئەم ب سەمایێ برین ڕەقسو سەما ژی وە ما (جزیری: ٢٢)
٤- با نەچێتە لای ڕەقیبان یار ئەنیسی خانەبێ
لازمە ئەو ئاسکە لەولا نەبێ، لەولا نەبێ (سەجادی م: ٥٤١)
٥- دەخلیت بم لە شاخو بەردو تەقتەق
ملم ئەشکێ ئیشارەم کە بەتەق تەق (حەمدی: ٢٦٦)
٦- ئەوەی ڕێگەی لە کوردەکان گۆڕی
لەعنەتی خوا لە ئەلحەدوو گۆڕی (مەلا محەمەد: ٥٧)
٧- باری ئەگەر هەور ئەلتاف باری
پەی مەدەدکاری وەدڵدا باری (مەولەوی: ١٢٣)
٨- هەمشادی یو هەمجەفاو هەمدەم
هەم لەحمو عیزام و جیلدو هەم دەم (مەم و زینی خانی: ١٠٦)

٩-خەلاسیش دا پێت وەیەك پەیمانە
ئـازاد بێت جە بـەند بـەستەی پەیمانە (مەولەوی: ٥٢)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، چی ڕەگەزدۆزی ناتەواو هەیە دەریان بێنەو دیار بکە ناتەواوییەکەیان لە چی دایە (جۆر ، یان ژمارە ، یان ڕیز)ی تیپەکان:

١-لـە ئـەحـوالی زەمـانە گفتـوگۆ نـاکـەم خـەرافـاتە
هەموو عالەم کە سەرمەستی مەیەو دنیا خەراباتە (حەمدی: ٣٣٤)
٢-فەغفوور سوڕە، سیما دوڕە، هەیبەت پوڕە، پوڕ دل گوڕە
ئـەو هـاتە مەش، من چوومە هش، دڵ من ژ عیشقێ فـووربوو
(جزیری: ٤٠٧)
٣-چاکی سـینەم بۆچی ئەو خەییاتە نایدورویێتەوە
چاوی بیماری وجوودی کردمە دەرزی و دەزی (حاجی: ١٦٤)
٤-مورووری نەکسە کە عەکسی قەمەر دەکا بەرەمەق
زوبـوولی نەکسە دەگێڕێ کە عەکسی ڕیش بە شیر (نالی: ١٣٩)
٥-مەعشووق تویی ب فەخرو نازی
عـاشـــق تـویی لیـك بـێ نیـازی (مەم و زینی خانی: ٣)
٦-نەقابیلی حەملێ داغ و دەردان
نـەماییلی سەیری باغ و وەردان (مەم و زینی خانی: ١١٠)
٧-بە زسـتان دڵ شکستەی بـەردو سەرسام
بە هاوین جەستە خەستەی دەردو گەرمام (نالی: ٧١)

سەروادار

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە:

(أ)

١- (ئەمری کـــرد قاتیلی جگەرگۆشەم بۆ بێنن، لە پێش چاوی مـن بـە ئاگر بیسووتێنن) (حوسێنی قازی: ٩)

٢- ئاقڵ تاجی زێڕینە، سەری هەرکەسێ نینە) (فندی: ٣٩)

(ب)

١- دایکت بمرێ جافر، حەلوا شیرین نەفس کافر) (خاڵ: ٢٠٩)

٢- سەری گوتە زمانی، هەتا تو ل من خودانی، خوشی ناهێتە گیـانی)

(حاجی جەعفەر: ٦٦)

(جـ)

١- سەرخۆشی مەیخانەی ئاهەنگی زمرپۆشان، دەنگخۆشی نەیخانەی یەکڕەنگی مەینۆشان). (سەجادی م: ٤٣٧).

٢- گوڵاڵەی باخچەی عێلی جافەکان، گەڵاڵـەی بوخچەی فیکـری کوردەکـان)

(سەجادی م: ٥٤٤)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەکانی سەرەوەدا، وەرگرتەکان پەخشانن‌و هەریەکە بەسەر دوو ، یان سێ ، یان چوار پاژەدا دابەش کراوە. پاژەکانی هەر ڕستەیەك بەیەك سەروا کۆتاییان هاتووە، بەڵام لە دوولاوە دەشێ جیاوازبن:

یەکەم: ئاوازو کێشی وشەکانی پاژەکانو بەتایبەتیش وشەکانی کۆتاییان.

دووەم: کورتیو درێژی پاژەکانی هەر وەرگرتەیەک. ئایا بە ژمارەی بڕگە، بەقەد یەکن یان جیان. ئەگەر جیان کامەیان زۆرترو کامەیان کەمترە. ئەم پاژانە پێشیان دەگوترێ (هەڵوێست)؛ چونکە دوای هەر پاژێك وەستانێك هەیە سەروا دروستی کردووە. ئەم هونەرە پێی دەگوترێ سەرودار.

لە بەشی (أ)دا:

نموونەی یەکەم دوو پاژە. لە ڕووی کێشو ئاوازەوە تەنیا وشەی کۆتایی پاژەکان لەسەروادا وەکویەك وان. ئەم دوو وشەیەش (بێنن/ بیسووتێنن) کێشو ئاوازیان جودایە، تەنیا سەروایان یەکە (.... ێنن). ئەم جۆرە سەروادارە کە تەنیا وشەی سەروای پاژەکان هاوسەروا بن پێی دەگوترێ: (سەرواداری هاوسەر).

لە لایەکی تریشەوە، پاژەی یەکەم و دووەم درێژییان جودایە. یەکەم (١٣بڕگە)و دووەم (١٢) بڕگەیە. ئەم جیاوازییە بەم ڕەمزانە پێشان دەدرێ: (١) > (٢)، واتە یەکەم لە دووەم زیاترە.

نموونەی دووەمیش هەر دوو پاژەیە. تەنیا وشەی کۆتایی دوو پاژەکە (زێڕینە/نینە) هاو سەروان. ئەم دووە لەکێشو ئاوازدا جیان، تەنیا سەروایان یەکە (...ینە). ئەمەش هەر (سەرواداری هاوسەر)ە، چونکە

پەیوەندی سەروایی تەنیا لە وشەی کۆتایی پاژەکاندایە و ئەوانیش کێش‌و ئاوازیان جیایە.

جگە لەمە، پاژەی یەکەم و دووەم بەقەد یەک درێژن، هەریەکە (٧برگە)یە. ئەم یەکسانییە بەڕەمزی بیرکاری دەنووسرێ: (١) = (٢).

لە بەشی (ب)دا:

نموونەی یەکەم دوو پاژە. لە ڕووی کێش‌و ئاوازی وشەکانیان، تەنیا وشەی کۆتاییان (جافر/ کافر) هاوکێش‌و هاوسەروان. ئەم دوو وشەیە جگە لە سەروایەکی دەوڵەمەند (....افر)، کێشیشیان یەکە. ئەم جۆرە سەروادارە، کە تەنیا وشەی سەروایان هاوکێش‌و هاوسەروا بێ پێی دەگوترێ (سەروادارى هاوڕوو). پێشی دەگوترێ (سەروادارى هاوکێش) چونکە کێشی وشەکانی کۆتایی یەکە.

لەلایەکی تریشەوە، پاژەی یەکەم‌و دووەم لە درێژییدا جیان. پاژەی یەکەم (٦برگە) یەو پاژەی دووەم (٨ برگەیە). واتە پاژەی یەکەم لە پاژەی دووەم کورتترە، یان ژمارەی برگەکانی کەمترەو ئەم دیاردەیە بەڕەمزی بیرکاری بەم جۆرە دەنووسرێ.

(١) < (٢) واتە یەکەم لە دووەم کەمترە.

نموونەی دووەم سێ پاژە. پاژەکان تەنیا وشەی سەروایان هاوکێش‌و هاوسەروایە (زمانی / خودانی / گیانی) کە سەروایان (...انی)یە. ئەم جۆرە سەروادارە پێی دەگوترێ سەروادارى (هاوڕوو) یان (هاوکێش).

لەلایەکی تریشەوە هەر سێ پاژەکە بەقەد یەك درێژن، هەریەکە (٧بڕگە)یە وپەیوەندی نێوانیان بەم جۆرە دەنووسرێ: (١) = (٢) = (٣).

لە بەشی (ج)دا:

نموونەی یەکەم دوو پاژە. وشەی کۆتایی پاژەکان (زەڕپۆشان / مەینۆشان) هاوکێش و هاوسەروان. سەرەڕای ئەم دوو وشەیە، وشەکانی تری دووپاژە کە، هەموویان، یان زۆربەیان، لەڕووی کێشو سەرواوە وەکو یەك وان، یان لەیەکەوە نزیکن. (سەرخۆش/ دەنگخۆش)، (مەیخانەی / نەیخانەی)، (ئاهەنگی / یەکڕەنگی) بەرامبەر یەك دەوەستن. ئەم جۆرە سەروادارە، کەهەموو، یان زۆربەی وشەی پاژەکانی لە ڕووی کێشو سەرواوە بەرامبەریەك دەوەستن، پێی دەگوترێ (سەرواداری داڕژاو). لەلایەکی تریشەوە دووپاژەکە لە ژمارەی بڕگەدا یەکسانن. هەریەکە (١٢) بڕگەیەو ئەم پەیوەندییە بەم جۆرە دەنووسرێ (١) = (٢).

نموونەی دووەمیش هەر دوو پاژە. هەموو وشەکانی هەر پاژێك، لە کێشو سەرواوە بەرامبەر وشەکانی پاژەکەی تر دەوەستێ: (گوڵاڵە / گەڵاڵە) ، (باخچەی / بوخچەی) ، (عێلی / فیکری) ، (جافەکان / کوردەکان). ئەم جۆرە سەروادارە پێی دەگوترێ (سەرواداری داڕژاو).

لە ڕووی کورت و درێژیشەوە، هەردوو پاژە یەکسانن و یەکسانیان بەم جۆرە دەردەخرێ: (١) = (٢)

پێناسه : سەروادار ئەوەیە لە پەخشاندا، دوو پاژ ، یان زیاتر سەرواى وشەى کۆتاییان یەك بێ، ئینجا کێشیان یەك بێ، یان جیابێ و وشەکانى ترى پاژەکان هاوکێش و هاوسەروابن یان نا ..... گرنگ سەرواى کۆتایى پاژەکانە کە دەبێ هەبێ ئەوەك سەروادار دروست نابێ.

جۆرەکانى سەروادار (بە پێى کێش و سەروا):

١- **سەروادارى هاوسەر:** ئەوەیە پاژەکان تەنیا سەرواى وشەى کۆتاییان یەك بێ. وشەکانى کۆتایى کێشیان یەك نەبێ و وشەکانى ناوەوەش پەیوەندى کێش و سەروا کۆیان نەکاتەوە.

٢- **سەروادارى هاوڕوو:** ئەوەیە پاژەکان وشەى کۆتاییان هاوکێش و هاوسەروابن، بەڵام وشەکانى ترى ناوەوە پەیوەندى کێش و سەروایان نەبێ.

٣- **سەروادارى داڕژاو:** ئەوەیە پاژەکان، جگە لەوەى دەبێ وشەى کۆتاییان هاوکێش و هاوسەروابێ، وشەکانى ناوەوەشیان زۆربەیان، یان هەموویان بەرامبەریەك هاوکێش و هاوسەروابن.

جۆرەکانى سەروا (بە پێى ژمارەى بڕگە):

١- وا دەبێ پاژەکان ژمارەى بڕگەیان یەکسان بێت: (١) = (٢)

٢- وادەبێ پاژەى یەکەم لە پاژەى دووەم درێژتربێ، واتە ژمارەى بڕگەى زیاتربێ: (١) > (٢)

٣- وادەبێ پاژەى یەکەم لە پاژەى دووەم کورتتربێ، واتە ژمارەى بڕگەى کەمتربێ: (١) < (٢)....

چەند نموونەیەك بۆ

سەروادار و جۆرەكانی

١- شێر شێرە، چ ژنەو چ مێرە (مەلامەحموود: ٢٠٢)

٢-برێشكەی جۆ ئەخوا، بە سابوون دەست ئەشوا (خالْ: ٨٣)

٣-فەقیرم و زەلیلم و دلْ بەغەم، نیمە تاقەتی عەزابی جەهەننەم.

(مەلا حوسێنی قازی: ٤٢).

٤-بەپیری، ئەچێتە بەر هەویری (خالْ: ١٠٠)

٥-لە كۆڕی بادە فرۆشانی سۆزو گودازدا كەمەر بەستە،
لە پۆلی مەینۆشانی قسەو باسو بەلاغەتدا سەردەستە)

(سەجادی م: ٣٢٧).

٦-شینو شایی دەستەوایی (پەندی كوردی).

٧-گەڕیان گەڕیانە، قسمەت لەسەر پییانە (حجی جەعفەر: ٨٨)

٨- گوڵی بە هەشتێ پشكووتن، نـەسیمی بە هەشت ئەنگۆتن

(حوسینی قازی: ٥٧).

زنجیره	ژمارەی پاژەکان	وشەی سەروا	دەنگەکانی سەروا	جۆری سەروا (کێش وسەروا)	جۆری سەروا (ژمارەی برگە)
١	٢	شێرە / مێرە	...ێرە	هاوڕوو	(١) > (٢)
٢	٢	ئەخوا / ئەشوا	... وا	هاوڕوو	(١) = (٢)
٣	٢	غەم / جەمەننەم	...ەم	هاوسەر	(١) = (٢)
٤	٢	پیری / هەویری	...یری	هاوسەر	(١) <(٢)
٥	٢	کەمەر بەستە / سەر دەستە	...ە ستە	هاوسەر	(١) = (٢)
٦	٢	شایی / دەستەوایی	....ایی	هاوسەر	(١) = (٢)
٧	٢	گەڕیانە / پییانە	.. پییانە	هاوڕوو	(١) < (٢)
٨	٢	پشکووتن / ئەنگووتن	...ووتن	هاوڕوو	(١) = (٢)

ڕاهێنان

(١)

لەمانەی خوارەوەدا، سەروادارەکان بەپێی کێش و سەروا لەیەك جودا بکەوە (هاوسەر / هاوڕوو / داڕژاو):

١- شوخول بکە بە عەساس، کو دل نەکە واسەواس (فندی: ٣٨)

٢- بە منداڵی پەیوەستی، بە حاعێری سەربەستی، بەپیری کەی هەڵدەستی. (شێخەڵلا: ٢٥)

٣- سووتاوی سارای ڕەشپۆشان بە دەست عەشقەوە، کوژراوی ئاڵای باڵانەمامان لەسەر مەشقەوە. (سەجادی م: ٣٢٧)

٤- مەکە موو یێ ب بەخت با، بزن دێ ل سەر تەخت با (حجی جعفر: ١١٠)

٥- بەسێ برایان مێزەرەك، بە دوو خوشکان گێزەرەك (مەیلی کوردی)

٦- ئەوی سەری خۆی بدا لەسەردەرێ، دەبێ ماینی خۆی بدا بە کەرێ (شێخەللا: ١٨)

٧- شاگردی مەیخانەی مەیفرۆشانی مەعریفەت لە سۆزدا، خەلفەی کۆڕی چلەکێشی ئەشکەوتان لە خرۆشدا. (سەجادی م: ٣٦٠)

٨- سواری کەرا، ناگەهتە چ دەرا (حجی جعفر: ٦٧)

٩- چوومە ماڵی خەزوورا. ئەوەندە پرچی هەمبوو ئەویش هەڵزوورا (شێخەڵلا: ٣٩)

١٠- ئەوێ گوهـ نەدەت مەزنا، دێ لێهێن شاخێت بزنا.

(حجی جعفر: ١٤)

(٢)

لەم نووسینانەی خوارەوەدا، سەروادارەکان بەپێی ژمارەی برگەی پاژەکانیان لەیەك جیابکەوە:

١- ئەوی بڵێ و بیکا مێرە، ئەوی نەڵێ و بیکا شێرە، ئەوی بڵێ و نەیکا چێڵە. (شێخەللا: ١٨)

٢- نە پێڵاوی تەنگ، نەخانەی بەجەنگ. (خاڵ: ٤٥٠)

٣- هەمی شۆل ب ڕاستی، ڕوین دکەفتە ماستی. (حجی جعفر:١١٠)

٤- جۆخین لەبەربایە، شەنەی تێدایە. (شێخەللا: ٣٧)

٥- لە سایەقەی سامالی ئاسمانی مەریواندا گوڵێکی کارەبا، لەلا لەزاری پڕنیگاری دەوری زرێباردا بولبولێکی خۆشنەوا. (سەجادی م: ٤٩٦)

٦- سەرێ ل بەرمنەتا، بلا بچت ل ناڤ زیارەتا. (مەلا محموود: ١٩٦)

٧- ئاخ ل من ئاخ ل من، زەرگ کوتانە دڵی من، دەستێ کێم ئاقڵیامن.

(فندی: ٣٩)

٨- چاوت ببیتە گیسکی هەیاسی، نابینی بابی ئەلیاسی (شێخەللا: ٣٨)

٩- لەناوەڕاستیان دەڕوا زاتێك بە ویقار، بێ سێبەرو پڕ ئەنوار،
شۆخ و شەنگو مەه ڕوخسار، شەکەر خەندەی شیرین گفتار.

(شێخ حوسێنی قازی: ١١)

١٠- نەگری نەلۆرینە، کەم ماڵێ خەلکینە، دەیباب پالێت پێشینە.

(حجی جەعفەر: ١٠٧)

تێهەڵکێش

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە :

(أ)

١- لە حەدیسا هەیە حەبیبی خودا
گوتی : ((الکاسب حبیب الله)) (حاجی : ١٨٧)

٢- د پابوسا سەمەن سایێ م نێڕی بە ژن و بالایێ
((لعلی ابلغ الاسباب اسباب السموات)) (جزیری : ٤٨٠)

٣- یەقین ((انی لغفار لمن تاب))
پەرێ بەخشاییمان شاهید بەحاڵا (سەیدی : ١٥٦)

(ب)

١- مانگ ئەوا گیرا وەکوو حەمدی ئەڵێ تا بەر ئەبێ
هەر لە تەشتی سینەیی زامارو تەپلی سەر ئەدەم (کەماڵی : ٧٥)

٢- بە تەزمین فەردەکی نالی دەهێنم تا ڕەفیقانم
بزانن فەرقی زۆرە، خەزەف قەت وەك گوهەر نابێ.
((کەمەندی زولفی دوو لانە، لە بۆ گەبرو موسلمانە
دەکێشێ بێ موحابانە، چ لەم لابێ چ لەو لابێ)) (حاجی : ١٧٥)

٣- واچە هەی دڵەی ئەبلەی بێ خەبەر
هۆرێز ساتێ تەرك خاو شیرین کەر :
((شەومن، خەڵوەتەن، ماڵ بێ ئەغیارەن
ئالەم گرد وتەن، دۆس خەبەر دارەن)) (مەولەوی : ٧١)

ڕاڤەکردن:

لەبەشی (أ)دا، ئەگەر تەماشای نێرەکان بکەین، دیارە هەریەکە دەقی فەرموودەیەکی پێغەمبەر (د.خ)، یان ئایەتێکی قورئانی پیرۆزی تێدایە. فەرموودەو ئایەتەکان بە دەقەخۆیان وەرگیراون، بێ هیچ دەستکارییەك.

لە نموونەی یەکەمدا، حاجی فەرموودەیەکی وەرگرتووە: «الکاسب حبیب الله»، پێش وەرگرتنەکەش نووسیویەتی ئەمە فەرموودەی پێغەمبەرە. ئەم جۆرە وەرگرتنە پێی دەگوترێ (تێهەڵکێش)، چونکە دەقی یەکێکی تر لە ناو شیعرەکە هەڵکێشراوە.

لە نموونەی دووەمدا، جزیری دەقێکی قورئانی پیرۆزی وەرگرتووە کە لە ئایەتی (٣٦)ی سورەتی (غافر)دایە. پێویستیشی نەکردووە لە پێشەوە باس بکا کە ئەمە لە قورئانی پیرۆز وەرگیراوە، چونکە خوێنەر خۆی دەزانێ. ئەم وەرگرتنی ئایەتە پێی دەگوترێ (تێهەڵکێش).

لە نموونەی سێیەمدا، سەیدی هەورامی دەقێکی لە ئایەتی (٨٢)ی سورەتی (تەها) وەرگرتووەو لە شیعرەکەی خۆی هەڵکێشاوە، ئەمەش وەك گوتمان پێی دەگوترێ (تێهەڵکێش).

لە سێ نموونەکەی سەرەوە، فەرموودەیەکی پێغەمبەر، یان پارچەی ئایەتێکی پیرۆز تێهەڵکێش کراوە، بەڵام مەرجە ئەوەی تێهەڵکێش دەکرێ بگاتە ئاستی ڕستەیەکی تەواو، ئەگەر تەنیا وشەیەك، یان دەستەواژەیەك لە فەرموودە یان لە ئایەتی پیرۆز وەربگیرێ نابێ

بەتێهەڵکێش؛ بەڵکو ئاماژەیەکە بەو وشەیە بۆ فەرموودەکە، یان ئایەتەکە و دەکەوێتە ژێر هونەرێکیتر کە (تێل نیشانە).

لە بەشی (ب)دا، دیسان هەریەکە لە شاعیرەکان لەتێك، یان دێرێکی شاعێرێکی دی وەرگرتووەو بە دەقە خۆی لە شیعری خۆی هەڵکێشاوە. جا هەیە لە کاتی تێهەڵکێش کردندا ناوی شاعیرە لێوەرگیراوەکە دەبا، هەیە ناوی نابا، خوێنەر دەبێ خۆی بە سەری بگرێتەوە و بزانێ لە کێ وەرگیراوە. ئەمە تێهەڵکێشە.

لە نموونەی یەکەمدا، کەماڵی یەك لەتی لە (حەمدی) وەرگرتووەو ئاماژەی بە وەرگرتنەکەو بە خاوەنی لەتە شیعرەکەش کردووە.

لە نموونەی دووەمدا، حاجی بۆ بەراورد کردنی خوێنەر لە نێوان شیعری خۆیو شیعری نالی، دێرێکی نالی تێهەڵکێش کردووەو باسیشی کردووە کە دێرەکە هی نالییەو بە چ مەبەستێك تێهەڵکێشی کردووە. ئەمەش تێهەڵکێشە.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی دێرێکی بێسارانی وەرگرتووەو بێ دەستکاری لە شیعری خۆی هەڵکێشاوە. ئەمەش هەر تێهەڵکێشە.

تێبینی: تێهەڵکێش وەك دەشێ فەرموودەی پێغەمبەرو ئایەتی پیرۆزو شیعری شاعیران بێ، هەروەها دەشێ پەندی پێشینان وقسەی نەستەقو هەر دەقێکی تر بێ. هەروەکو دەشێ شاعیرێکی کورد شیعری شاعیرێکی بێگانە (فارسی ، تورکی ، عەرەبی) لە شیعری خۆی هەڵبکێشێ، لە کوردیدا بە زۆری شیعری فارسی تێهەڵکێش کراوە.

لە تێهەڵکێش کردنی شیعری کوردیدا، شاعیری دەتوانێ سەراپای غەزەل، یان قەسیدەی شاعیرێکی دی وەربگرێ‌و بەپێی دەستوورێکی ورد لە شیعری خۆی هەڵبکێشێ، وەکو بەپێنج خشتەکی کردن کە لە شیعری کلاسیکی کوردیدا هەر زۆر باوە. ئەم تێهەڵکێشە ڕێک‌و بەدەستوورە چوار خشتەکی و پێنج خشتەکی و شەش خشتەکی و حەفت خشتەکی‌و هەشت خشتەکیش دەگرێتەوە، بەڵام ئەم بە خشتەکی کردانە نموونەیان لە کوردیدا گەڵێ زۆر نییە، لە هەموویان، تەنیا بە پێنج خشتەکی کردن لە کوردیدا بە ڕادەیەکی زۆر هاتووە.

پێناسە: تێهەڵکێشی ئەوەیە شاعیر دەقێکی ئەدەبی، بێ دەستکاری لەناو شیعری خۆی بەکاربێنێ بە مەرجێ دەقەکە بگاتە ڕادەی ڕستەیەکی تەواو.

جۆرەکانی تێهەڵکێش: تێهەڵکێش لە کوردیدا بە زۆرجۆر کراوە:

١- دەشێ ئایەتێکی پیرۆز یان فەرموودەیەکی پێغەمبەر بێ.

٢- دەشێ شیعری شاعیرێکی تر، یان پەندێك، یان قسەیەکی نەستەق بێ.

٣- دەشێ یەك ئایەت، یان یەك لەتە شیعر تێهەڵکێش بکرێ‌و دەشێ سوورەتێکی تەواوی قورئانی پیرۆز یان غەزەلێکی تەواوی شاعیرێکی دی تێهەڵکێش بکرێ وەکو پێنج خشتەکی کە هەر زۆر باوە، یان هەر بە چەندین خشتەکی کردنی تر بێ.

٤- دەشێ شاعیر ناوی خاوەنی دەقە وەرگیراوەکە بنووسێ‌و دەشێ بێناو دەقەکە تێهەڵکێش بکا.

نموونه بۆ

تێهەڵکێش و جۆرەکانی

١- تاجی (بسم الله الرحمن الرحيم)

نامە سەر بۆ دەفعی شەیتانی ڕەجیم (حاجی: ٢٠١)

٢- بۆفەڵەك ناکەم تەنەززول هەروەکوو نووری ئەڵێ:

«من بە چەرخی ئاسمانی سپڵە ئیستیهزا دەکەم» (کەماڵی: ٧٩)

٣- بۆچی فەرموویەتی نەبیی ئەمین

(أطلبوا العلم ولو بالصين) (حاجی: ١٨٦)

٤- دەمی کۆچبارەکەت ناچێ لەیادم

دەبێ وەك کوشتمت بشپرسی دادم:

«کە بارگەت بۆ هەوارتێك نا عەزیزم

شکا ئەستوندەگی تاولی مرادم» (هەژار/ خەیام: ٩٢)

٥- من دبەر (قالوا بلی) باتین ڤەویرا بوو ئەڤین

هێژ ل سەر عەهدا (الست)م تا بڕوژا ئاخیرین (جزیری: ٣٧٣)

٦- سەیری کە ئەڵێی خوێنی ڕژاوی کەشی تۆیە

«سیروانی سرشکم کە ئەکا هاژە لەسەردا» (کەماڵی: ٢٩)

٧- «ان مع العسر یسرا» نەدیەنی؟

سەید قەید غەم هەرتۆ نەبیەنی (جەفایی: ١٦٤)

٨- لە دواواندا کەیەك دەکەوی:

وەك دوو مەسرەعی فەردی مەولەوی:

« سیروانی ئەم چەم، تانجەڕۆی ئەم چەم

بدەن وەهەمدا ئەم چەم تا ئەو چەم » پیرەمێرد: ١٣٤)

شیکار

١- حاجی بەسمەلەی تێهەڵکێش کردووە، بۆ ئەوەی باس بکا کە ئەمە ئایەتێکی قورئانی پیرۆزە. ئەم ئایەتە لەسەرەتای هەموو سوورەتەکانی قورئانی پیرۆز هاتووە تەنیا سوورەتی (التوبە) نەبێ بەبێ بەسمەلە دەست دەکا، بەرامبەر بەمەش لە سوورەتی (النمل)دا جگە لە سەرەتای سوورەتەکە (بەسمەلە) لە ئایەتی (٣٠)دا هاتووە.

٢- کەمالی یەک لە تەنێری نووری (شێخ نووری شێخ ساڵح)ی تێهەڵکێش کردووەو لە پێشەوە ناوی خاوەنەکەی نووسیوە.

٣- حاجی فەرموودەیەکی زۆرباوی خۆشەویستی هێناوەو لە پێشەوەش ئاماژەی داوەکە ئەمە فەرموودەی خۆشەویستە. دەیتوانی ئاماژەش نەدا چونکە فەرموودەکە زۆرباوە.

٤- هەژار نیرە شیعرێکی (هێمنی)ی هاوڕێی وەرگرتووە، بەڵام ناوی هێمنی نەداوە. ناوەکەی بدابایە خوێنەر بەناسینەوەی خاوەنی نیرەکە ماندوو نەدەبوو.

٥- جزیری دوو شتی لە قورئانی پیرۆز وەرگرتووە: یەکەمیان: (قالوا بلی)، ئەمە تێهەڵکێشە چونکە هەرچەندە ئایەتێکی تەواو نییە، بەڵام ڕستەیەکی تەواوە. دووەمیان (ألست) ئەمە تێهەڵکێش نییە

چونکە هەرچەندە بە دەقە خۆی لە ئایەتێکی قورئانی پیرۆز وەرگیراوە، بەڵام نەگەیشتۆتە ئاستی ڕستەی تەواو، بۆیە ئەمە بەر هونەری (تێل نیشان) دەکەوێ کە پاشان دێینە سەری. جزیری لە کاتی تێهەڵکێش کردنی (قالوا بلی)دا نەیگوتووە ئەمە ئایەتە، پێویستیشی نەدەکرد وابڵێ، چونکە زۆر باوە.

٦- کەمالی لەتە دێڕێکی تاهیر بەگی جافی وەرگرتووە و بێ ئەوەی ناوی خاوەنەکەی بدا، تێهەڵکێشی شیعرەکەی خۆی کردووە.

٧- جەفایی ئایەتی شەشەمی سوورەتی (الشرح)ی وەکو خۆی وەرگرتووە، بەڵام باسی نەکردووەکە ئەمە ئایەتە.

٨- پیرەمێرد دێڕێك (دوو مەسرەعی) لە مەولەوی وەرگرتووەو ناوی خاوەنەکەشی هێناوە.

ڕاهێنان

(١)

لەم نموونانەی خوارەوەدا، چۆنیەتی تێهەڵکێش کردن باس بکەو خاوەنی دەقە تێهەڵکێشراوە کە بەسەرچاوەوە پێشان بدە:

١- پێژێ فەرمووت: «لیس للانسان إلا ماسعی»
هیچ کەسیش هێندی فەلاح ئیش‌و کێلانی نییە (دڵدار: ١٨٤)

٢-کۆششی من زۆر بەجێیەو زۆر ڕەوا
چونکە قانوونی تەبیعەت وایەوا:
«هرکسی کو دورمانداز أصل خویش
باز جوید روزگار وصل خویش» (هێمن: ٢٢)

٣-کوڵ کوڵ کرا میسالی گوڵستان زەمین بە خون
فرمێسکە جارییە وەکو دیجلە ڕەوان و ڕوون
هەر نالەو وفیغانە لە جێی سازو ئەرغەنون
« تا خواجە میخورد بغزلهای پهلوی» (حەمدی: ٧٧)

٤-لە ڕووی ئەو ماهەدا وەستام بە نەومێدی و غەمباری
«شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەسفی ڕوخساری»
(سەجادی خ: ١٥٦)

٥- بەدەل کەین با بەنەشئەی مەی خوماری میحنەتی دونیا

« الا یا أیها الساقی أدر كأساً وناولها » (سالم: ٣٦)

٦- (وخلقناكم اطواراً) دیارە

یەکێ بێ دەنگەو ئەویتر هارە (پیرەمێرد، ف: ٢٩٧)

٧-خودا دەڵێ لە قورئان (الطلاق مرتان)

(فامساك بمعروف أو تسريح باحسان) (مەلای گەورە: ١٤٩)

٨-(ليس للانسان الاماسعى) بیخوێنەوە

سەعی یوغیرەت ئەمری مەشرووعە، کەلامی بارییە (زێوەر: ١٢)

٩-تا نەناسی ئایەتو ساعاتی ئەوقاتی دوعا

فائیدەی چی: (ربنا أنزل علينا مائدة) (صابری: ١٥٤)

ڕەنگامە

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە :

دوو زمان :

١-حوریی باغی جینانی، یا گوڵی باخی ئیرەم

ام نجـوم العرش، أم شـمس علـت فوق العلم (کوردی : ٣٨)

٢- ســرنامە فتــح این منــاجات

چێکر مە ژ بو قەزایی حاجات (هەکاری : ٤٥)

٣- کۆنە دەروێشی ئەزانم، تەقلەبازی، ماعیری

شمدیلك بستر افندم یوقسە چوق قالمش هلە (دڵدار : ٢٠٩)

سێ زمان :

١- من دڤێ لێ ئەشکەرا کەم جارەکی داغا نهێن

گفتم اورا ما دعا گوی توایم ای حورعین

اعرضت عنى وقالت ما دعاء الکافرین (جزیری : ٣٧٣)

٢- دوو دەمانتتان چرووکە بنیادی

بو قباحت بنم دگل هبابا

لە ئیبانەت ئیبا مەکە میرم

هذه ارثکم اخاً وابا (شێخ ڕەزا : ٦)

٣- چشم جادوی سیاهت همه بنداست وفریب
همه نازاستو گرشمه، همه خوابست و خمار
بنی صید ایتدی سنك دیدهٔ أهورشك
ای سنك دیدەلرك آهوك شیرشكار
ساعەتێ چاك لە سەرو سوورەتی نەحسم فكری
پێمی وت: گیت ایشتە حاجی بەبە یاغمە می وار (شێخ ڕەزا: ١٧)

چوار زمان:

١- خانی دبێژی:

فات عمری في هواك يا حبيبی كل حال
آهو نالم همدمم شد در فراقت ماه وسال
گر بنیم قانم دلرسن چون دن او لمش درحلال
دین و ئەبتەر بووم ژ عشقێ من نەمان عەقل و کەمال (بادی: ٦٠)

٢- شێخ ڕەزا دەڵێ:

گزر دوائر اقلام ارقەسندە دوات
مدار اصل قلمدر کاتب تحریرات
نگفتمت کە حذرکن ز تیغ ناطقەم
فان ناطقنی آفة من الآفات
لەبەر عەباکە جەبەم کردی ئەی فەقیری خودا
ئەوە عەباکەتە (کیرم) بە قنگی خۆت وعەبات (شێخ ڕەزا: ١٢)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەکانی سەرەوەدا، ئەوەی هەر زوو سەرنج ڕادەکێشێ ئەوەیە، هەموویان لەیەك زمان زیاتریان تێدا بەکارهاتووە. زمانەکانیش هەر ئەوانەن کە ڕۆشنبیری کلاسیکی کورد ئاشنایەتی لەگەڵ هەن. زمانی کوردی زمانی نەتەوایەتی خۆیەتی، زمانی عەرەبی زمانی قورئان‌و فەرموودەکانی پێغەمبەر و زانستەکانی ئایینی ئیسلامە، زمانی تورکی، بۆ ئەوسا، زمانی دەسەڵاتی عوسمانی‌و بەڕێوەبەرایەتی بوو، زمانی فارسی زمانی سەعدی‌و حافیزو ئەدەبی بەرزو ناسکی فارسییە. بۆیە سەیردەکەین شاعیرانی کلاسیکی کوردیمان زۆربەیان بەو هەر چوار زمانە شیعریان نووسیوە وشیعری سەربەخۆیان بەزمانی دراوسێکان نووسیوە، جاروباریش دوو، یان سێ یان، چوار زمانیان لە نووسینەوەی یەك هۆنراوەدا بەکارهێناوە. ئەمەیە کە ئێمە لێرەدا باسی دەکەین‌و پێی دەگوترێ: ڕەنگامە.

دوو زمان: لە نموونەی یەکەمدا، کوردی، زمانی کوردی و زمانی عەرەبی لە نووسینی ئەم دێرەدا بەکارهێناوە. لەتی یەکەم کوردی و لەتی دووەم عەرەبییە. ئەم هۆنراوەیە سەراپای، کە (٩) دێرە، بەم جۆرە نووسراوە. کوردی، دوو هۆنراوەی تریشی بەم جۆرە بەدوو زمان نووسیوە: یەکیان (٩) دێرەو هەر لەتێکی کوردی لەتێکی فارسیە، دووەمیشیان (٩) دێرەو هەر لەتێکی کوردی لەتێکی تورکییە... ئەم جۆرە هونەرە، کە بەکارهێنانی دوو زمانی جیاوازە لەیەك هۆنراوەدا پێی دەگوترێ

(ڕەنگامە). لە بەرکارهێنانی زمانی دووەمدا، هەر تەنیا بەکاربردنی وشەو دەستەواژە بەس نییە، نووسینەکە دەبێ بەلانی کەم بگاتە ئاستی ڕستەیەك.

لە نموونەی دووەمدا، هەکاری لە دێرە شیعرەکەیدا، دوو زمانی بەکارهێناوە، هەر لەتێکی بە زمانێك نووسیوە: فارسیو کوردی. ئەمە (ڕەنگامە)یە. ئەم جۆرە ڕەنگامەیە کە زمانەکان بەڕێکیو بە پێی دەستوور بەکارهاتبن پێی دەگوترێ (ڕەنگامەی هاوسەنگ) وەکو ئەوەی هۆنراوەکە سەراپای دێرەکانی هەر لەتێکی بە زمانێك بێ، یان بە نۆرە هەر دێرێکی بە زمانێك نووسرابێ.

نموونەی سێیەم، دێرێکە لە شیعرێکی (٧) چوارینەیی کە دڵدار لەگەڵ جاهید پێکەوە نووسیویانەو لە ڕانییەوە بۆ کانی شاعیری هەولێرییان ناردووە. ئەمە (ڕەنگامە)یە.

سێ زمان:

لەنموونەی یەکەمی ئەم بەشەدا، جزیری سێ لەتی نووسیوە، هەر لەتێکی بەزمانێکە: کوردیو فارسیو عەرەبی.... ئەم سێ لەتە لە پێنجینەی یەکەمی شیعری (چیرۆکی جوانیت) وەرگیراوە کە هەمووی پێنج پێنجینەیە وبەم سێ زمانە نووسراوە. ئەم ڕەنگین کردنەی هۆنراوە بە زمانی جۆراوجۆر پێی دەگوترێ ڕەنگامە.

لە نموونەی دووەمدا، شێخ ڕەزا سێ زمانی بۆ نووسینەوەی شیعرەکە بەکارهێناوە، بەڵام ئەم جارە زمانەکان ئەمانەن: (کوردی و تورکیو عەرەبی) (ڕەنگامە)کەی بەم سێزمانە ڕازاندۆتەوە.

لە نموونەی سێیەمدا، شێخ ڕەزا دیسان سێ زمانی بەکارهێناوە، بەڵام لێرە لەباتی عەرەبییەکەی نموونەی پێشوو، تورکی بەکارهێناوە. ئەم شیعرەی بە کوردی و فارسی و تورکی داڕشتووە.

چوار زمان: هەندێ جار شاعیر (ڕەنگامە)ی خۆی بە هەر چوار زمانی دراوسێ: (کوردی و عەرەبی فارسی و تورکی) دەخەملێنێ، وەکو نموونەی یەکەمی ئەم کۆمەڵەیە، کە خانی شیعرێکی نووسیوە پێنج چوارینەیە، هەر چوارینەیەکی بە چوار زمان نووسیوە، لە هەموو چوارینەکانیش، وەکو نموونەکەی ئێرە، لەتی یەکەم عەرەبییە، لەتی دووەم فارسییە، لەتی سێیەم تورکییە ئینجا لەتی چوارەم کوردییە. ئەمە دەستووربەندیو هونەرێکی وردە بۆ داڕشتنی ڕەنگامە.

نموونەی دووەمیش لە شیعرێکی درێژی شێخ ڕەزا وەرگیراوە، کە (٢٥) دێری کوردییە، (٦) دێری تورکییەو تەنیا یەك دێڕی فارسییە. واتە شێخ، (ڕەنگامە) کەی خۆی لە سەرەتاوە تا کۆتایی بەیەك شێوە نەهێناوە. ئەم جۆرە ڕەنگامەیە پێی دەگوترێ ڕەنگامەی لاسەنگ.

جگە لەم نموونانە حاجی قادریش لە شیعری (فەلەك بەتێرو کەمانی) کە (٣١) دێرە، (٢٥) دێری بە کوردیو، (٤) دێڕی بە تورکیو، (٢) دێڕی بە فارسیو (٢) یشی بە عەرەبی نووسیوە. واتە (ڕەنگامە)کەی بەهەر چوار زمان داڕشتووە.

شاعیرانی کورد، لەنەخشی (ڕەنگامە)دا، هەریەکە بەپێی دەسەڵاتو توانای خۆی زیاتر بەلای زمانێکەوە داچووە. نالی زیاتر عەرەبی لەگەڵ کوردی هێناوە، شێخ ڕەزا، ئەگەر چی بە هەر چوار زمانی هەیە، بەڵام تورکی زیاترە، سالم زۆربەی (ڕەنگامە)کانی فارسییەو زۆرینەشیان ڕێکو لەت بە لەتەو بە هەر سێ زمانی هۆنیوەتەوە. جزیری عەرەبی و فارسی بەکارهێناوەو بەلای تورکیدا نەچووە.

پێناسە: ڕەنگامە بەو شیعرە دەگوترێ کە بە زمانێك زیاتر دەنووسرێ، واتە بە دوو، یان سێ، یان چوار زمان دەنووسرێ. لەم هونەرەدا ئەو زمانەی بەکاردێ دەبێ بەلانی کەمەوە بگاتە ئاستی ڕستەیەك، چونکە ئەگەر تەنیا وشەو دەستەواژەی زمانێکی تر بەکاربێ شیعرەکە نابێ بە ڕەنگامە.

- **جۆرەکانی**: ڕەنگامە زۆر جۆری هەیە، گرنگەکانیان ئەمانەن:

ڕەنگانەی هاوسەنگ: ئەوەیە شاعیر لە سەرەتاوە تا کۆتایی، بەڕێکی دوو، یان سێ، یان چوار زمان بەکاربێنێ، وەکو سێ شیعرەکەی (کوردی)، یان چوارینەکانی (خانی) یان شەشینەی (ئەی نەعتی تۆ)ی (باتەیی)، یان زۆربەی ڕەنگامەکانی (سالم)....

٢- ڕەنگامەی لاسەنگ: ئەوەیە کە ئەو زمانانەی لە شیعرەکە بەکارهاتوون بەقەد یەك بەکارنەهاتبن. وەکو شیعرە بەناوبانگەکەی شێخ ڕەزا کە (٢٥) دێڕی کوردیو (٦)ی تورکی و (١) فارسییە، یان ئەوەی حاجی کە (٢٥) دێڕی کوردیو (٤)ی تورکیو (٢) عەرەبیو (٢) فارسییە. یان ئەو شیعرانەی کە تەنیا لەتێك، یان دێڕێك، یان چەند دێڕێکیان بە زمانێکی دیکەیە.

تێبینی: زۆرجار (ڕەنگامە) و (تێهەڵکێش) بە ناویەکدا دەچن. دەشێ شاعیرێکی کورد دەقی شیعری شاعیرێکی فارس، واتە بە فارسی، تێهەڵکێشی شیعرە کوردییەکەی خۆی بکا. شیعرەکە (تێهەڵکێشە) چونکە دەقێکی تری بێ دەستکاری تێدا بەکارهاتووە، لە هەمان کاتدا (ڕەنگامە) یە، چونکە سەرا پای شیعرە نوێیەکە بە دوو زمان دەخرێتە بەر دیدی خوێنەر... وا چاکە ئەم جۆرە شیعرە خانەیەکی تایبەتی، لەنێوان تێهەڵکێش و ڕەنگامەدا، بۆ دابنرێ و پێی بگوترێ: (تێهەڵکێشی ڕەنگامە).

نموونە بۆ
ڕەنگامەو جۆرەکانی

١-بێنە سابادی سەبا لەم وەختەدا پەیغامی دوست
تا کنم جان از سر رغبت فیدای نام دوست (سالم: ٤٨)

٢-دلت بێرۆنە بێنێت بەر نهۆ ئاد
زبێدادیت نیگارا چون کنم یاد (سەیدی: ١١٠)

٣-سەبروتاقەت من نەمان لێ بێ کەس‌وو دەرماندە ئەم
گر بخوانی ور برانی بندەام تا زندە ام
واجب لی امتثال الامر ماذا تأمرین (جزیری: ٣٧٤)

٤-سن دخی اغا بزی بر بویله مدح (ریت) شاعیری
تۆ لە کۆی، ئینشا لە کوێ، هەی کۆنە سۆفی قادری (دڵدار: ٢٠٩)

٥-ملوو، بەڵکم بە من کێشۆ چلێوە
شود پاك أین تن مردار فساد (سەیدی: ٥٣)

٦-زینی وه هه گۆته وی بەدیهی

قم یا جسدا نفخت فیه (مەم و زینی خانی: ١٧٩)

٧- ئەی نەعتی تو ئەز عەرشی هەتا فەرشی شەهیرا

ئەز پەرتویێ نوورا تە جهان گەشتی مونیرا

ئەی سەییدێ عالەم بکە پەروایێ ئەسیرا

ئەی تاجی سەرێ شاهو سەلاتین‌و ئەمیرا

قد کان لك الفضل، لك الجود، کثیراً

ارسلت الی الخلق بشیراً ونذیرا (باتەیی: ٧١)

٨- گەر عاجزە دڵ لە حەلقەیی زولف

از حلقە وصل تو بیرون باد (سالم: ٥٥)

شیکار

زنجیرە	ژمارەی زمان	زمانەکان	جۆری ڕەنگامە	دابەشبوونی زمانەکان
١	٢	کوردی و فارسی	هاوسەنگ	لەتێ (١) کوردی لەتێ (٢) فارسی
٢	٢	کوردی و فارسی	هاوسەنگ	لەتێ (١) کوردی لەتێ (٢) فارسی
٣	٣	کوردی و فارسی و عەرەبی	لاسەنگ	لەتێ (١) کوردی لەتێ (٢) فارسی لەتێ (٣)عەرەبی
٤	٣	کوردی و تورکی	لاسەنگ	لەتێ (١)تورکی لەتێ (٢) کوردی
٥	٢	کوردی و فارسی	هاوسەنگ	لەتێ (١) کوردی لەتێ (٢) فارسی
٦	٢	کوردی و عەرەبی	لاسەنگ	لەتێ (١) کوردی لەتێ (١)عەرەبی
٧	٢	کوردی و عەرەبی	هاوسەنگ	٤ لەتی پێشەوە کوردی ٢ لەتی دواوە عەرەبی
٨	٢	کوردی و فارسی	هاوسەنگ	لەتێ (١)کوردی لەتێ (٢)فارسی

ڕاهێنان

(١)

لەم شیعرانەی خوارەوەدا، بەگەڕانەوە بۆ سەرچاوەی شیعرەکان، زمانەکانو جۆری ڕەنگامەکە دیار بکە:

١- خوشم قوربان بە بەندیخانەوو زنجیرو سێدارەت
بشرط آنکە نیاری برسرمن طعن اغیارت (کوردی: ٩٠)

٢-تا سونبولی زولفت لە نیهالی قەدت ئالا
من دوودی هەناسەم گەییە عالەمی بالا
ماعاد لك البانو لا اللینة لینا
اذ عـّدلك الباریءُ حسنا وجمالا (نالی: ٤٩)

٣-دەتوت تەمێ کرابوو بە مەخسووسی قاپیەوان
خۆی کرد بە نێرە تورك، وتی: کیم بیلرسزی
پێم وت: منم، فلانەکەسم، مامە شێخ ڕەزام
تانمز میسن خمیس افندی مگر بزی (شێخ ڕەزا: ٥٤)

٤- خزر وارم ئەگەر ماچێ کەرەم کەی
بە آب زندگانی بردەام پی (سالم: ١٥٤)

٥- ڕەفزی مەکە تۆ ب دل بە سوننی
ما بالك ویحك ئەنتەمیننی (مەمو زینی خانی: ١٦٧)

٦- فامح ماتشاء من خطیئاتی
چون ساحیب لەوح مەحوو ئیسپاتی (جەفایی: ١٣٠)

٧- پوڕ مەنەزەر داتە ژ سەر تا قەدەم
قد رجع الطرف وعقلی کلیل (جزیری: ٣٤٦)

٨- دیسان واهاتە گەردش چەرخی چاوی مەستی فەتتانی
گیول اقلیمك اوزرە بردە سوردی صفی مژگانی
(لەبابەت: ٢٠٦)

٩- سابیری نەخۆش بێ دەواو تەبیب
سەیرکە ضرب الحبیب زبیب (صابری: ٢٠٤)

١٠- فارحمنی یارب الرحیم، فاحفظنی من نار الجحیم
گەر من نەکەی تۆ دڵ موقیم، نابن بە جارێك ئیتیفاق
(ئەحمەدی کۆر: ٢١٧)

تێل نیشان

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە :

(أ)

١- دڵیدا دڵ شکستی خۆی، هەڵستا هات بەدەستی خۆی
بە جامێکی (الست)ی خۆی، وەفایی شێتو شەیدا کرد
(وەفایی : ٣٦)

٢- چی حەددە بۆ سەماوو وەیا ئەرزو یا جەبەل
حەملا ئەمانەتێ لەو ب مەعنا خەلافەتە (هەکاری : ٣٣)

٣- ڕیشێ چەنی من نەیێ وەحزوور
مبۆیتا شوش تا وە نەفخ سوور (مەولەوی : ٢٧٢)

٤- نالی نییەتی سیحری بەیان، حیکمەتی شیعرە
ئەمما هەیەتی قووەتی دڵ، قودرەتی ئینشا (نالی : ٤٨)

(ب)

١- هود هودی دڵ حەبسی بەلقیسی سەبای دیوە یەقین
خۆی کە دامێنگیری شاهی ئاسەفی سانی دەکا (نالی : ٥٦)

٢- ئەز گەهام ئاڤا حەیاتێ خەف ژ دل
خضر ڤاژی چوویە حەیوانی غەلەت (جزیری : ٢٩٧)

٣- مەر نەژ نەفتەنی یەعقووب چون بی
لە دووری یووسف دییەش چون من بی (جەباری : ٥١)

٤- ئەو دەمی هاتمە سەر شەکوە لە خزمو کەسی خۆم
ڕۆستەم و یووسفی گوڵ پیرە هەنم کەوتەوە بیر (حاجی : ٦٤)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەکانی بەشی (أ)دا، دێرە شیعرەکان هەریەکە وشەیەك، یان چەند وشەیەکی تێدایەکە ئاماژەیە بۆ ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، یان فەرموودەیەکی خۆشەویست. وشەکانیش وادەبێ هەر لە دەقەکە وەرگیرابن‌و وایش دەبێ کرابن بە کوردی و لە مانا کوردییەکەوە بچینەوە سەردەقەکە.

لە نموونەی یەکەمدا، وەفایی دەستەواژەی (الست)ی بەکارهێناوە کە ئاماژەیە بۆ ئایەتی (١٧٢)ی سوورەتی (الاعراف) کە دەفەرموێ: « واذ أخذ ربك من بنی آدم من ظهورهم ذریتهم واشهدهم علی انفسهم الست بربكم قالوا بلی شهدنا ان تقولوا یوم القیامة انا کنا عن هذا غافلین» (الست) لە شیعری کلاسیکی کوردیدا زۆر دووبارە بۆتەوە، زۆربەی هەرە زۆری شاعیرەکان بەکاریان هێناوەو هەیە چەند جارێك لە شیعرەکانی دووبارەی کردۆتەوە. لە ڕۆژی بەرێوە کە خوا ئەرواحی ئادەمیزادانی گرواند، ڕووی تێ کردن: « ئەدی من خوای ئێوەنیم؟» ئەو ڕۆحەی گوتی (نعم - نا) بە کافر نووسراو ئەوەی وەڵامی دایەوە (بلی - بەدی) بوو بە ئیماندار. لەو ڕۆژەوە ڕۆحەکان کافری و ئیمانداریان بۆ داندراوە و مرۆڤ هەر بەو پێکهاتەوە دێتە دونیا ولێی دەردەچێ. ئەمە تەنیا ئاماژەیەکە بۆ ئایەتەکەو و پێی دەگوترێ تێڵ نیشان. تێل نیشانەکە دەستەواژەیەکە لە ئایەتەکە دەرهێنراوە.

لە نموونەی دووەمدا، هەکاری ئاماژە بۆ ئایەتێك دەکا، بەڵام بەهۆی چەند وشەیەکەوە (سەما ، ئەرز ، جەبەل ، حەملا ئەمانەت). ئەم وشانە

تێل نیشانن بۆ ئایەتی (٧٢)ی سوورەتی (الاحزاب) کە دەفەرموێ: ((إنا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فأبين ان يحملنها وأشفقن منها وحملها الانسان انه كان ظلوماً جهولا)).

لە نموونەی سێیەمدا مەولەوی بە (نەفخ سوور) ئاماژە بۆ فوو لە کەڕەنا کردنی ڕۆژی کۆتایی هاتنی ئەم دونیایە دەکا. ئەمە تێل نیشانەو لە قورئانی پیرۆزدا لە (١٠) ئایەتدا باس کراوە. بۆ نموونە لە ئایەتی (٦٨)ی سوورەتی (الزمر)دا دەفەرموێ: ((ونفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض الاّ من شاء الله ثم نفخ فيه أخرى فاذا هم قيام ينظرون)). وەکو لەم ئایەتەدا هاتووە، دوو جار فوو بە کەڕەنا دەکرێ: یەکەم بۆ کۆتایی هێنان بە ژیانو دووەم بۆ زیندووکردنەوەی مردووان. ئەمە تێل نیشانە.

لە نموونەی چوارەمدا، نالی بە وشەی (سیحری بەیان، حیکمەتی شیعر) تێل نیشانێك دروست دەکا کە ئاماژەیە بۆ فەرموودەیەکی ناوداری خۆشەویست، ئەوەی دەڵێ: ((ان من الشعر لحكمة وان من البيان لسحرا)).

لە نموونەکانی بەشی (ب)دا، دێرە شیعرەکان هەریەکە ئاماژە بۆ چیرۆکێك دەکا، چ چیرۆکی پێغەمبەران بێ کە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە، چ چیرۆکەکانی شانامە بێو چ چیرۆكو ڕووداوی مێژوویی دی بێ.

لە نموونەی یەکەمدا، نالی باسی هود هود (پەپۆسلێمانە) و بەلقیسو سەباو ئاسەف دەکا، بەمەوەش ئاماژە بۆ چیرۆکی بەلقیسی سەباو

پەپووسلێمانەو حەزرەتی سلێمان دەکا، ئەمە تێل نیشانە بۆ ئەو چیرۆکەی لە سوورەتی (النمل)دا هاتووە (ئایەتی ٢٠-٤٤).

لە نموونەی دووەمدا، جزیری ئاماژە بۆ چیرۆکی ئەسکەندەرو خدری زیندە دەکات. خۆی لەگەڵ خدر بەراورد دەکا، کە جزیری بەنهێنی لە دڵەوە گەیشتۆتە ئاوی حەیات، واتە بەدڵ گەیشتۆتە پلەی نەمری، کەچی خدری زندە سەهوو بووە کە چووە لە دەرەوەی خودی خۆیدا بە دوای ئاوی حەیاتدا گەڕاوە.

لە نموونەی سێیەمدا، جەباری ئاماژە بۆ کوێر بوونی یەعقووب دەکا لە داخی دوورکەوتنەوەی یووسفو خۆی وەکو ئەو کوێردادەنێ لەبەر دوورکەوتنەوەی یارەکەی. ئەوەی تێل نیشانەکەی جوان کردووە ئەو لێکچواندنە ئاوەژووەیە کە لە باتی خۆی بە یەعقووب بچوێنێ، یەعقووبی بە خۆی چواندووە. ئەمە جوانییەك و هێزێکی تری بە دێرەکەداوە. چیرۆکی یووسف و یەعقووبی بابی و براکانی و دەردەسەرییەکانی بە دوورو درێژی لە سوورەتی (یوسف)دا باس کراوە.

لە نموونەی دووەمدا، حاجی تێل نیشانی بۆ ڕۆستەم و یووسف کردووە کە هەردووکیان بە دەست نزیکترین کەسیانەوە پلانیان لە دژکراوەو خراونەتە ناو بیر. لەم دێرەدا ئەوەی جوانییەکی زیادەی بە دێرە شیعرەکەداوە، بەکارهێنانی وەستایانەی وشەی (بیر)ە، کە هەم دەشێ مەبەستی کەوتنەوە یاد بێو هەم دەشێ کەوتنە ناو چاڵی ئەو دووکەسە بێ.

پێناسە: تێل نیشانە ئەوەیە کە شاعیر بە وشەیەک، یان چەند وشەیەک ئاماژە بۆ ئایەتێکی قورئانی پیرۆز، یان فەرموودەیەکی خۆشەویست، یان پەندێکی پێشینان، یان قسەیەکی نەستەق، یان چیرۆک و ڕوو داوێکی مێژوویی، یان ئەفسانەیەکی جیهانی یان نەتەوایەتی..... بکا.

جۆرەکانی:

تێل نیشان بە پێی بابەتە ئاماژە بۆ کراوەکە دەکرێتە چەند جۆرێک:

١- قورئانی پیرۆزو فەرموودەی خۆشەویست
٢- چیرۆکی پێغەمبەران
٣- ئەفسانەی خۆیی و بیانی
٤- پەندو قسەی نەستەق
٥- ڕووداوی مێژوویی
٦- شوێنێکی ناودار
....

نموونە بۆ
تێل نیشان

١- جانی عەزیزم بە سەری زولفی خاو
یووسفی دڵ چیدی لە زیندان مەکە (وەفایی: ١٢٩)

٢- شوکر بیناهییامن هات و یەعقووب دیدە ڕەوشەن بوو
ب بویا یووسفی میسری ل کەنعانێ بە سەر پەیدا (جزیری: ٤٨)

٣- ناڵەم جەعالەم ئایر خێزنا
ئەسرینم تۆفان نۆح ئەنگێزنا (بێسارانی: ١٤١)

٤- لەسەر تووری ڕوخت مووسا کە فیرعەونی خەتی لادا
لە سیڕڕی زاری تۆی پرسی، جەوابی (لن ترانی) بوو (حاجی: ١٠٣)

٥-یووسف تەچرا نوما زلەیخا
وامیق تە کوها گیهاندە عەزرا (مەم و زینی‌خانی: ٨)
٦-مشکین خاڵێ یوسف جەماڵێ
مەحبووب جەلالێ، لەیلاسا حاڵێ (مەولەوی: ٥٠٥)
٧- لە قوربی (قاب قوسین)ی دو ئەبرۆت
منی (أدنی) چ دوورو دەربەدەر مام (نالی: ٧١)

شیکار

١- وەفایی بۆ دەربڕینی حاڵی دڵی خۆی وگیرۆدەیی بە زولفی یارەوە، ئامارژە بۆ ئەو دیمەنەی چیرۆکی یووسف دەکا، کە براکانی ناپاکییان لەگەڵ کرد و فڕێیان دایە ناو بیر (سوورەتی یووسف، ئایەتی ١٠)

٢-جزیری حاڵی خۆی بەحاڵی یەعقووب داناوە. چۆن یەعقووب لە دووری یووسف چاوەکانی کوێر بوو، پاشان کە بۆنی یووسفی بە کراسەکەیەوە بۆ هات چاوی ڕۆشن بوەوە، جزیریش مژدەی خۆشی دەداو سوپاس بژێری دەکا کە بینایی (یاری) ئەو هاتووەو ئیدی کوێرایی نەماوە..... لە کوردیدا بینایی چاوان درکەیە لە خودای تەعالاو ئەو ڕۆشن بوونەوەی جزیری لێی دەدوێ ڕووناکی دڵە. ئەم دێرە، بە وشەکانی (یەعقووب ، یووسف ، کەنعان) ئامارژە بۆ لایەنێکی چیرۆکی یووسف دەکا.

٣-لەم نموونەیەدا، بێسارانی فرمێسکی خۆی وەکو تۆفانی نووح و لەویش بەهێزتر داناوە. ئەمە تێل نیشانە بۆ تۆفانی نووح کە لە

قورئانی پیرۆزدا هاتووە. (سوورەتی هوود، ئایەتی ٢٥-٤٩) (سوورەتی - المؤمنون) (ئایەتی ٢٣- ٢٩)

٤-حاجی بە وشەی (توور ، مووسا ، فیرعەون) ئامارژە بۆ چیرۆکی مووسا پێغەمبەر دەکا کە خوا لە دەست فیرعەون نەجاتی دا کە داوای لە خوا کرد ببینێ، خوا فەرمووی (لن ترانی)..... ئەمەش هەمووی تێل نیشانە بۆ ژیانی مووسا پێغەمبەرکە لە (١٣٦) جێگادا ناوی لە قورئانی پیرۆزدا هاتووەو باسی ژیان و هەڵوێستی کراوە. لە سوورەتی (الاعراف ئایەتی ١٤٣)دا هاتووە: « قال ربی ارنی انظر الیك قال لن ترانی ولكن انظر الی الجبل فان استقر مكانه فسوف ترانی فلما تجلّی ربه للجبل جعله دكا وخر موسی صعقاً.....»

٥-تێل نیشانە بۆ یەکتر بینینی یووسف و زولێخا و وامیق و عەزرا، لە چیرۆکی یووسف و زولێخا (ژنی عەزیزی میسرێ)دا، ئاشکرایە چۆن زولێخا بوو بەمایەی کەوتنە زندانی یووسف..... وامیق و عەزراش دوو دڵدار بوونە، هەندێ دەڵێن بە ئەسل چیرۆکەکە یۆنانییە، بەڵام لە ئەدەبیاتی ڕۆژهەڵاتدا بەتایبەتی لە کوردی و فارسیدا زۆر جار بەتێل نیشان ئامارژەی بۆ دەکراوە.

٦-ئامارژە و تێل نیشانی بۆ جوانی یووسف‌و حاڵی لەیلا تێدایە.

٧-وشەکانی (قاب قوسین) و (أدنی) تێل نیشانن بۆ ئایەتی (٨ ، ٩)ی سوورەتی (النجم) کە دەفەرموێ: « ثم دنا فتدلّی، فكان قاب قوسین أو أدنی». نالی ئەم (قاب قوسین)ەی کردووە بە مەودای دووری نێوان هەردوو برۆی یارەکەی و خۆی، کە ئەوەندە لێیەوە نزیکە (أدنی)، هێشتا هەر دوورو دەر بەدەرە.

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا تێل نیشان بۆ ئایەتی قورئان دەربێنەو هەوڵ بدە دەقی ئایەتەکە بنووسیتەوە:

١- شەوی میعراجی سوبحانە بە قەددی سەروی تۆی زانی
لە (سیدرە) جوبرەئیل بۆیێ لە نیوەی ڕێگە لایداوە
(حاجی: ١٣٧)

٢- ب دینارێ دنێ زینهار دا یاری خوە نەفرۆشی
کەسێ یووسف فرۆتی وی د عالەمدا خەسارەت کر (جزیری: ٢٢٨)

٣- ئەو شەو غولو کەفت نە ئاسمانان
(سبحان الذی اسری) موانان (ڕەنجووری: ٣٩)

٤- بەم کاسە لە سەر پەنجە دەڵێن نووری عەلانوور
ڕەخشانە لە مشکاتی قەدەحدا وەکو میسباح (نالی: ٦٠)

٥- ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێمرداوو مەتلەبی
میسلی نالی ئیمتیسالی ئەمری یەزدانی دەکا (نالی: ٥٦)

٦- بەباڵی (انما یعمر) کە گەییە ئەوجی (من آمن)
(امان الله) لە داخ ئیحسانی ئەو ڕۆحی شکاتی کرد (بێخود: ٣٠)

٧- حەوجە سیحری سامیری نینن کو زولفا ڕەش بکت
چەشم بەندا دلڕوبایان کاکولا عەییار بەس (جزیری: ٢٦٦)

٨–ت چاڤان کر کلی (مازاغ) ڕابوو
ت بەرکر خلعەتی تەسریفی ئیسرا (هەکاری: ٢٤)
٩–موتمەئین خاتیرو ئەیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی
نەفسی ئەممارە، کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە (نالی: ١١٦)

(٢)

ئەم دێرە شیعرانەی خوارەوە تێل نیشانیان تێدایە بۆ چیرۆك‌و ئەفسانەو داستان‌و ڕووداوی مێژوویی، تێل نیشانەکە دەست نیشان بکەو زۆرترین زانیاری لە بارەی بابەتە نیشان کراوەکە کۆبکەوە:

١–جیهان بوویتە جزیرەی بەحری گریەم
بەبێ بوهتان ئەتو زین و ئەمن مەم (حاجی: ٧٣)
٢–من دلبەرەك وەك دوڕ هەیە، مەحبووبی شیرین سوڕ هەیە،
حوسن‌و جەمالەك پوڕ هەیە، بەلقیس سیفەت مەسکەن سەبا
(جزیری: ٢٩)
٣–پەروانەی سازش، شەم سا سۆزشێ
گولەندام نازش، بە هرام شۆرشێ (مەولەوی: ٤٨٢)
٤–لەبی زوححاکی فەرمووی ماری زولفم
جەمی: کەللەی کەیە، مووچەی: سەری جەم (حاجی: ٧٣)

٥–تیری موژەت بۆ دڵی ئەسفەندیار
تیری گەزی ڕۆستەمی مازەندەران (حاجی: ٩٤)

٦– هەتا حەق ناسیرە، هەر حەقمە مەنزوور
وەکوو (مەنسوور) ئەگەر بمکەن بە دارا (مەحوی: ٨)

٧– مەحمەلی لەیلا، دەخیلم تۆ بە توندی وا مەڕۆ
عاشیقی مەجنوون سیفەت لەم دەشتەدا گریان ئەکا
(ئەحمەد موختار: ٥٦)

٨– لێوی دەرخستو بە ناسیح لێوە لەرزەی خست ئەگەر
بێ تەبەسسوم کا دەبێتە ئافەتی تەوبەی نەسووح
(مەحوی: ١٠٢)

٩–ئەی دەمو وخەندەت دەلیلی دەعوەیی بوون و نەبوون
ئەی برۆ وبالآت بەیانی مەعنەیی نوونو قەلەم
(وەفایی: ٨٣)

دژیەك و بەرامبەری

پێناسەو جۆرەكانی

نموونە

یەكەم (أ):

١- مەرگ و ژین میسلی سێبەرو تاوە
ئەوی باقی بمێنێ هەرناوە (حاجی: ٢١٦)
٢- ژ شەوقی ئەبروان بنمێت هیلال دیسا د قەوسەینان
ژ خاوەر بێتەدەر خورشید زەلام وەربت د نورێدا (جزیری: ٤٤)
٣- چون مەزاق تاڵەن جەگردین لاوە
بۆ وە شیرینی یەك دوو نەواوە (مەولەوی: ٤٦)

(ب)

١- بیبینێ یا نەیبینێ دادو بێ دادی دەكەم
گوێ بداتن یا نەداتن ئاهو فریادی دەكەم (مەحوی: ٢٣٣)
٢- حەرف ژ یەك بوونە فەسل، گەر ببەری وان ب ئەسل
حەرف دبت یەك خەتەك، خەت كو نەما نوقتە ما (جزیری: ٢٥)
٣- وەشیو ناوەشی تەفاوت زانۆ
مەڵی نەزانۆ هەر پەلێ شانۆ (مەولەوی: ١٧٥)

دووەم:

١- مەعنایی نوور وزو لمەت و نەشری حەیات ومەوت
وەك ڕوو و زولفە، ڕۆژی ویسال و شەوی فیراق (نالی: ٦٨)
٢- دژمن ل مەشانە دوست غەمگین
فەرزە مرنا چەكو وتاجدین (مەم و زینی خانی: ١٥٩)
٣- بازاڕەن وا دەی مامەڵەن ساقی
هەی بگرە فانی، وەی بدەر باقی (مەولەوی: ٣٢١)

ڕاڤه کردن:

له کۆمه‌ڵه‌ی (یه‌که‌م)دا:

له ڕسته‌کانی (أ)، هه‌ریه‌که لانی که‌م دوو وشه‌ی تێدایه که مانا یان پێچه‌وانه‌یه.

له ڕسته‌ی یه‌که‌مدا حاجی (مه‌رگ و ژین) و (سیبه‌ر و تاو)ی هێناوه. دیاره (مه‌رگ و ژین) دوو وشه‌ی پێچه‌وانه‌ن، هه‌روه‌کو (سێبه‌ر و تاو)یش مانا یان پێچه‌وانه‌یه. مه‌رگ هه‌بێ ژین نییه، ژین هه‌بێ مه‌رگ نییه. یه‌ك یه‌کێ ڕه‌ت ده‌کاته‌وه. هه‌روه‌ها سێبه‌ر هه‌بێ هه‌تاو نییه، هه‌تاو هه‌بێ سێبه‌ر نییه، یه‌ك یه‌کێ ده‌سڕێته‌وه. ئه‌م جۆره وشانه پێیان ده‌گوترێ (دژیه‌ك).

له‌ڕسته‌ی دووه‌مدا، جزیری (ظلام - تاریکی)و (نوور - ڕووناکی) به‌کارهێناوه. ئه‌مانه ناکۆکن، قه‌ت به‌یه‌که‌وه نایه‌ن. تاریکی ڕووناکی ڕاو ده‌نێ‌و ڕووناکی تاریکی ده‌ڕه‌وێنێته‌وه. ئه‌مانه (دژیه‌ك)یان پێ ده‌ڵێن.

له ڕسته‌ی سێیه‌مدا مه‌وله‌وی (تاڵ و شیرین)ی هێناوه که دژو ناکۆکن‌و به‌یه‌که‌وه ناگونجێن. (دژیه‌ك)ن.

ئه‌م جووت وشانه‌ی له‌م سێ نموونه‌یه‌دا پێچه‌وانه‌ی یه‌کترن، هه‌ریه‌که له ئه‌سلێکه وهیچ په‌یوه‌ندیان به یه‌که‌وه نییه له ڕووی داڕشتنه‌وه... بۆیه ئه‌م جۆره دژیه‌که پێی ده‌گوترێ: (دژیه‌کی ئه‌رێ).

که‌چی له نموونه‌کانی به‌شی (ب)دا، ئه‌گه‌ر چی دیسان دژیه‌ك هه‌یه به‌ڵام به جۆرێکی تره.

لەڕستەی یەکەمدا، مەحوی سێ دژیەکی لەیەک دێر کۆکردۆتەوە: (ببینێ / نەبینێ) واتە ببیسێ یان نەیبیسی (داد - بێداد) (گوێ بداتی/ نەداتی). ئەم دژیەکانە وا دروست بووین کە وشەیەک دراوەو ئینجا هەمان وشە نەفی کراوەو و بۆتە دژ بۆ وشەی یەکەم، نەک وشەیەکی نوێو جیابێ. (نەبینێ) نەفی (ببینێ)یە، دژیەتی. (بێداد) نەفی (داد)ە، دژیەتی، (نەداتن) نەفی (بداتن)ە، دژیەتی. واتە دژایەتییەکە بەنەفی دروست بووە.

لەڕستەی دووەمدا، جزیری (ما) و (نەما)ی بە کاربردووە. ئەمانە دژیەکن، دووەم نەفی یەکەمە.

لەڕستەی سێیەمدا مەولەوی (وەشی/ ناوەشی) هێناوە (خۆشی / ناخۆشی) کە دووەم بە نەفی بۆتە دژی یەکەم.

ئەم جۆرە دژیەکە، کە وشەیەکیان نەفی، یان نەهی وشەکەی تر بێ پێی دەگوترێ: (دژیەکی نەرێ)

لە کۆمەڵەی دووەمیشدا، دێرەکان دژیەکیان تێدایە. هەریەکە چەند دژیەکێکی تێدایە. بەڵام چۆنیەتی دانانی وشە دژەکان لە دێرە شیعردا بە شێوەیەکی تایبەتییە. دژیەکەکان بە جیاجیا نەهاتوون. هەر دوو دوو بەناویەکدا چوونە. لە نموونەی یەکەمدا نالی دوو دژیەکی ئەرێی ئاسایی لە نیوەی یەکەم هێناوە: (نوور / زولمەت) ، (حەیات / مەوت). لە نیوەی دووەمدا دوو دژیەکی ئەرێیتری هێناوە (ڕۆژ - شەو) ، (ویساڵ / فیراق) بەڵام خستوونیەتە ناویەک، هەر دوو دژیەکی بەیەکەوە گرێداوە، بەوەی کە یەکەمجار دوو وشەی (ڕۆژ / ویسال)ی داوە، ئینجا پاشان دژی هەر دووکیانی داوە (شەو / فیراق)، کە یەکەمیان دژی یەکەم و

دووەمیان دژی دووەمە. ئەم جۆرە دژیەکە پێی دەگوترێ (بەرامبەری). دژەکانی دوو دوو بەرامبەر یەك کردووە، بە جیاجیا نەیهێناون ئەمە دوو دژیەکەو لە شێوەی پێچ و پەخش دان.

لە نموونەی دووەمدا، خانی دوو دژیەکی هێناوە (دوژمن / دوست)، (شا/ غەمگین)، بەڵام بە جیاجیا نەیهێناون، بەڵکو خستوونیەتە ناویەك. یەکەم جار (دوژمن‌و شا)ی هێناوە، پاشا (دوست و غەمگین)ی بەرامبەر داناون، کە دۆست دژی دوژمن‌و غەمگین دژی شا (شادی)یە. یەکەم بۆ یەکەم‌و دووەم بۆ دووەم دەچێتەوە. ئەم جۆرە دژیەکە (بەرامبەری)یە، چونکە کەوتۆتە قالبی پێچ و پەخش.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی دوو دژیەکی داوە: (بگرە / بدە) ، (فانی / باقی). بەڵام بە جیاجیا داینەناون. دوو دوو بەرامبەر یەکتری ڕاگرتوون. یەکەم جار وشەی (بگرە ، فانی) داوە، ئینجا دوو وشەی دژی بەرامبەر هێناون (بدەر ، باقی) کە یەکەم دژی یەکەم‌و دووەم دژی دووەمە. دژەکان لە قاڵبی (بەرامبەری)دا داڕژاون.

پێناسە:

١- دژیەك: ئەومیە دوو وشە بێنی مانایان دژو ناکۆك بێ، یەك یەکێ ڕەت بکاتەوە. ئەمەش دوو جۆرە:

أ- دژیەکی ئەرێ: ئەومییە دوو وشەی جیاو سەربەخۆ دژیەك بن. وشەکان لەیەك ڕیشەوە نەهاتبن.

ب- دژیەکی نەرێ: ئەومیە دوو وشەکان بە نەفی، یان نەهی بووین بە دژ. واتە یەك وشەبێ، پاشان نەفی، یان نەهی کرابێ. نەفی یان نەهی وشەکە، دەبێ بە دژی‌و وشە ئەسلەکە.

٢- بەرامبەری: ئەومیە دوو دژیەك، یان زیاتربێ، بەڵام بەجیاجیا نەیەن. یەکەم جار دوو سێ وشە بێنی، ئینجا بەڕیز دژەکانیان بۆ بنووسی. ئەمە جۆرێکە لە پێچ و پەخش.

نموونە بۆ دژیەك و بەرامبەری

١–لەبەر تاڵی زەمانەو شەربەتی ئەشعاری شیرینم
هەتا ئەم دووتەعامەم بێ، خەیاڵی شەکرو چا ناکەم (قانیع: ١٢٤)

٢–ڕوح و ڕەوانێ من حبیب دیساب تەلبیسا ڕەقیب
ڕەنجیدە کر مسکین غەریب تەرکا دڵی ئەحباب دا (جزیری: ١٤)

٣–ئای بێ وەفا وێم، من ڕاحەت وەش ڕەنگ
تۆ دڵتەنگ، بێ ڕەنگ، نەسای سەرد سەنگ (مەولەوی: ٣٤٤)

٤–نالی عەجەب بەقووەتی حیکمەت ئەدای دەکا
مەعنایی زۆرو گەورە بە لەفزی کەم و بچووک (نالی: ٧٠)

٥–ئاخۆ هۆقەکەم قورس ئەبوو یا سووک
تەنەکەی دەخڵم گەورە یا بچووک (قانیع: ٣٠٤)

٦–سەر ڕێگەت هەموو دانەیەو داوە
نادانو دانا لەوا داماوە (دڵدار: ٢١٧)

٧–جانو دڵی من ئەوە حوور وەشێ من ئەوە
پادشەهێ من ئەوە، ئەز ل دەرێ وی گەدا (جزیری: ٢٢)

٨–ئەڤ هیجرو ویساڵ وشاهیو غەم
ئەڤ مەوتو حەیات سوورو ماتەم (مەم و زینی‌خانی: ٩٥)

شیکار

زنجیره	دژیەك	جۆری	بەرامبەری
١	تاڵی ≠ شیرینی	ئەرێ	×
٢	حەبیب ≠ ڕەقیب	ئەرێ	×
٣	×	×	ڕاحەت وەش ڕەنگ ≠ دڵتەنگ بێڕەنگ
٤	×	×	زۆر گەورە ≠ کەم بچووك
٥	قورس ≠ سووك	ئەرێ	×
	گەورە ≠ بچووك	ئەرێ	×
٦	نادان≠ دانا	نەرێ	×
٧	پادشە ھ ≠ گەدا	ئەرێ	×
٨	هیجر ≠ ویسال	ئەرێ	×
	شاهی ≠ غەم	ئەرێ	×
	مەوت ≠ حەیات	ئەرێ	×
	سوور ≠ ماتەم	ئەرێ	×

ڕاهێنان

(١)

لەم نموونانەی خوارەوەدا، دژیەکی ئەریٚ دەربێنە:

١-بەرگی شادیم ویست لە چەرخی ئاسمان فەرمووی: مەگەر
شێتی تۆ نازانی من خۆم وام لە بەرگی ماتەما

(کەمالی: ٤٣)

٢-شۆخ و شەپالا مەیپەرەست ئەو زاڵما هشیار مەست
فێ نامەیی خەف دی ڤ دەست فی طیّها نشر النبا (جزیری: ٢٩)

٣- های چێشت واتەن ڕەحمەت شادبی
مەر زووتەر کەم بی، ئیسە زیادبی (مەولەوی: ٩٠)

٤-یارم لە ئەندەروون هات دەستی ڕەقیب لە دەستا
غەمناك و شادمانم، ڕەحمەت عەزابی هێنا (سالم: ٣٥)

٥-مەر شکستی ئەهلی مەعنای مەتلەبە دەورانی پیر
ڕەش ئەخاتە سەر سپی، پیسی ئەخاتە پاکەوە (قانیع: ١٩٥)

٦- ب چ ڕەنگێ مەد دل خەف ببتن گەوهەری عیشق
عاشقان موحبەت ومیهرا زەری یان کفشە ژ ڕەنگ (جزیری: ٣٤٠)

٧-یەعنی شەڤو ڕۆژو سویحو شامن
هن ڕوهنینە، هن ژوان زەلامن (مەم و زینی خانی: ١٦١)

(٢)

لەم دێرانەی خوارەوەدا، چی دژیەکی نەرێ هەیە دەریان بێنە:

١- بەعەرزو حـاڵو مـەزابت، بە زەبـتو بێ زەبـتی
بەسەد ڕجاوو تەشەببوس، بەخزمو خاسو بەعام (سەفوەت: ٥٧)

٢- هەر کەسی جامێ ژ دەستی وی بنوشت نوش بت
ئی ژ وی دەستێ نەنـوشی زەهریت ئەولێ مـەدام (جزیری: ٣٦٣)

٣- کەردەنیش وەتەیر هەڵۆ هۆش بەردە
ناکـەردە کـەردە، کـەردە ناکـەردە (مەولەوی: ٢٢٩)

٤- ئەو ڕزقی موقەڕڕەرە بەخۆی دێ
سەد دەفعە بخوازێ، یا نەخوازێ (حاجی: ١٥٥)

٥- یە کێوەن جەلام شادیو ڕەنجووری
کـەیفی وبێ کـەیفی، نزیکی و دووری (مەولەوی: ١٧٥)

٦- حاجی کەسێکە بێ کەس بۆ ئێوە قوڕ دەپێوێ
گوێی لێ دەگرن زەریفە، ناگرن بەڵا لە خۆتان (حاجی: ٨٩)

(٣)

لەم دێرە شیعرانەدا (بەرامبەری) دەربێنە:

١- با شەو بڕوا سەحەربێ، باغی گوڵان وەبەربێ
گەرتۆ مەیلت لەسەربێ، کافر ئیسلامی ناوە (وەفایی: ١٥٢)

٢- وەکو و نەهاری بەهاری درێژو پایزی کورت
ئەمەل گەلێك و تەویل و عەمەل کەمێك وقەسیر (نالی: ١٣٨)

٣- ڤان صادیق و ڕاست و خێر خواهن
ڤان قەمصیو خوارو ڕووسیاهن (مەم و زینی خانی: ٩٥)

٤- زیاد بی سەردیی پەی غەم کەیلەکەش
کەم بێ گەرمیی تاو کوورەی مەیلەکەش (مەولەوی: ٤٠٤)

٥- ئەگەر ڕوو دەربخەیت لام ڕۆژی ڕووناکە شەوی تاریك
کە کاتێ ڕووت نەبینم لام شەوە با ڕۆژی ڕۆشن بێ
(کەمالی: ١٢٦)

٦- لە فێڵو زوڵم و زۆرا دەوڵەمەندن
لە ڕاستیو چاکەکردن دەست بە تاڵن (سەفوەت: ٦٧)

٧- مەزرەعەی میهرو مەحەببەت توخمی وەسلی شین نەکرد
گوڵ بە شادی دادەچێنم خاری غەم دەڕوێتەوە
(وەفایی: ١٥٤)

پێچ و پەخش

پێناسەو جۆرەکانی

نموونە :

(أ)

١- ئەگەر مووسا وو دارابی، لە دنیا بەهرە وەرنابی
دەزانی مەنسەبی هەردوو شوانی و ئاشەوانی بوو (حاجی : ١٠٢)
٢- سەحنا حەرەمێ ژ نازەنینان
جەننەت تژی بوو، ژ حووری عینان (مەم و زینی خانی : ٣٥)
٣- خاڵ نە حاشییەی زەنەخ و دەمدا
چون هیندی نەدەور چاهی زەمزەمدا (جەباری : ٦٢)

(ب)

١-ئەوەندەم عەجزو شادی، وەسل وهیجران دیوە ئەی یاران
لە ڕۆژی حەشردا ئەسلانە حاجەت جەننەت ونارم (سافی : ٢٨)
٢- تا وە زولف وڕووی تۆ تەماشامەن
ئەدای نمای فەرز سوبح وعیشامەن (مەولەوی : ١٣٧)
٣- بنواڕە لە نێو حەلقەیی زولفی، سەری کوڵمی
دوو ڕۆژی درەخشانە، لە نێو دووشەبی تارە (وەفایی : ١٢٢)

ڕاڤەکردن:

لە نموونەکانی سەرەوەدا، هەر دێرە شیعرێك بە جۆرێ داڕژاوەکە چەند وشەیەك کەوتوونەتە پەیوەندییەکی تایبەتی وبە ناو یەکدا تێپەڕیون.

لە بەشی یەکەم، لە نموونەی یەکەمدا، حاجی دەیەوێ باسی پیشەی مووسا و دارا بکا، کە مووسا شوان بووەو دارا ئاشەوان بووە. بەڵام کەسەکان‌و پیشەکانی بە جیاجیا نەهێناوە. نەیگوتووە (مووسا شوان بوو و دارا ئاشەوان بوو)، بەڵکو یەکەمجار ناوی کەسەکانی هێناوە (مووساو دارا)، ئینجا پیشەکانیان (شوان و ئاشەوان). لەم جۆرە داڕشتنەی حاجی‌دا، یەکەم جار دوو وشە لەتەك یەك هاتوون، پێکەوە پێچراون، پاشان دوو وشەی تریان بەرامبەر پەخش کراوە کە پەیوەندییان بە وشەکانی پێشەوە هەیە. لە نموونەیەی حاجیدا، لە (پێچ)دا، مووسا پێش دارا هاتووە، لە (پەخش)یشدا پیشەی مووسا (شوانی) پێش پیشەی دارا (ئاشەوانی) هاتووە. یەکەم ڕەگەزی پەخش بۆ یەکەم ڕەگەزی پێچ و دووەم ڕەگەزی پەخش بۆ دووەم ڕەگەزی پێچ دەچێتەوە. یەکەم بۆ یەکەم‌و دووەم بۆ دووەم. واتە ڕیز بوونی ڕەگەزەکانی پێچ‌و ڕەگەزەکانی پەخش ڕێکە. ئەم جۆرە داڕشتنە پێی دەگوترێ پێچ و پەخش و لە بەر ئەوەی ڕیزی ڕەگەزەکانی هەر دوولا وەکو یەکە، ئەمە پێچ و پەخشی ڕێکە. وەك دیارە ژمارەی ڕەگەزەکانی هەرلایەك دووە. پەیوەندی نیوانیشیان پیشەییە، چونکە شوانی پیشەی مووساو ئاشەوانی پیشەی دارا بووە.

لە نموونەی دووەمدا، خانی یەکەم جار دوو وشەی هێناوە: (حەرەمسەرا، نازەنین)، ئەمانە (پێچ)ن، ئینجا دوو وشەی تری هێناوە پەیوەندییان بەوشەکانی پێشەوە هەیە، (جەننەت ، حوور) ئەمانەش (پەخش)ن. ڕیزی ڕەگەزەکانی پێچ‌و ڕیزی ڕەگەزەکانی پەخش

وەکو یەکە، چونکە یەکەم ڕەگەزی پێچ (حەرەمسەرا) پەیوەندی بەیەکەم ڕەگەزی پەخش (جەننەت) هەیەو دووەم ڕەگەزی پێچ (نازەنین) پەیوەندی بە دووەم ڕەگەزی پەخش (حوور) هەیە، کەواتە پێچ وپەخشەکە ڕێکە. ژمارەی ڕەگەزەکانی هەر لایەك دووەو پەیوەندی نێوان ڕەگەزەکانیش لەو چوویيە. چونکە ڕەگەزەکانی پەخش لەوچوون بۆ ڕەگەزەکانی پێچ.

لە نموونەی سێیەمدا، جەباری (خاڵ و زەنەخ و دەم)ی هێناوە. ئەمانە (پێچ)ن، پاشان (هیندی و بیری زەمزەم)ی هێناوە. ئەمانەش (پەخش)ن، ڕیزی ڕەگەزەکانی هەر دوولا یەکە. (هیندی) بۆ (خاڵ)و (زەمزەم) بۆ (زەنەخو دەم) دەچێتەوە. ژمارەی ڕەگەزەکانی هەرلایەك دووەو پەیوەندی ڕەگەزەکان لەوچوویيە. ئەمەش پێنج پەخشی ڕێکە.

لە بەشی دووەمدا، دیسان (پێچو پەخش) هاتووە بەڵام لەگەڵ یەك جیاوازی ئەویش ئەوەیە ڕێزی ڕەگەزەکانی (پێچ)، لە ڕێزی ڕەگەزەکانی (پەخش) جیایە.

لە نموونەی یەکەمدا، سافی یەکەم جار (عەجزو شادی)ی هێناوە ئەمانە ڕەگەزەکانی پێچن، ژمارەیان دووە. ئینجا دوو وشەی تری هێناوە (وەسڵو هیجران). ئەمانە ڕەگەزەکانی پەخشن. پەیوەندی نێوان ڕەگەزەکانی هەردوولا هۆییە. وەسڵو هیجران هۆی عەجزو شادی شاعیرن. ئەوەی تێبینی دەکرێ، ڕیزی ڕەگەزەکانی هەردوولا یەك نییە، ڕیزەکە گۆڕاوە. (عەجز) یەکەمە لە پێچ، بۆ (هیجران) دەچێتەوە کە دووەمە لە پەخش. (شادی) کە دووەمە لە پێچ، بۆ وەسل دەچێتەوە

کەیەکەمە لە پەخش. ئەمە پێچ و بەخشی نارێکە. شتێکی تریش هەیە، ئەم پێچە (عەجزو شادی) پەخشێکی تریشی بۆ کراوە (جەننەت ونار). جەننەت لەم پەخشەدا یەکەم ڕەگەزەو پەیوەندی بە (عەجز)ی پێچەکەوەهەیە کە ئەویش ڕەگەزی یەکەمە. دۆزەخیش کە دووەم ڕەگەزی پەخشە پەیوەندی بە (شادی)ی پێچەوە هەیە. ئەم پەخشە لەگەڵ پێچەکەدا ڕێکەو پەیوەندی ڕەگەزەکانیان لەوچووییە. دیارە دەشێ یەك (پێچ) دووجار (پەخش) بکرێ، یان زیاتریش. هەر جارەی جۆرە ڕیزێكو جۆرە پەیوەندییەکی هەبێ.

لە نموونەی دووەمدا، مەولەوی (زولف وڕوو)ی نووسیوە کە ڕەگەزەکانی پێچن، پاشان (سوبح وعیشا)ی هێناوە ئەمانەش ڕەگەزەکانی پەخشن. ژمارەی ڕەگەزەکان دووە، ڕیزیان گۆڕاوە، بۆیە پێچو پەخشی نارێکە و پەیوەندیشیان لەوچوویە.

لە نموونەی سێیەمدا، وەفایی لە پێشدا (حەلقەی زولفو سەری کولمی) هێناوە کە ئەمانە دوو ڕەگەزی پێچن. پاشان (ڕۆژ و شەو)ی هێناوە کە دووڕەگەزی پەخشن. شەو بۆ زولفو ڕۆژ بۆ سەری کولم هاتووە. واتە ڕیزی ڕەگەزەکان گۆڕاوە، بۆیە پێچو پەخشەکە نارێکە و پەیوەندییەکە لەو چوویە، چونکە ڕەگەزەکانی پەخش لەو چوون بۆ ڕەگەزەکانی پێچ کە لێچوون. زولف وەکو شەوو سەری کولم وەکو ڕۆژ وایە.

پێناسه : پێچ و پەخش ئەوەیە چەند وشەیەك بە دوای یەكدا بێنی و پاشان بەقەد ئەوانەوە وشەی تر بێنی كە پەیوەندییان بەوانەی پێشەوە هەبێ. بۆ ئەوەی دیاریكەی كام وشە بۆ كام وشە دەگەڕێتەوە، چونكە خوێنەر خۆی دەتوانێ هەر وشەیەك بۆ ئەوە بباتەوە كە پەیوەندی پێوە هەیە.

جۆرەكانی: پێچ و پەخش بە پێی ڕیزی ڕەگەزەكانی هەردوولا ئەم جۆرانەی هەیە:

١- پێچ و پەخشی ڕێك: ئەوەیە ڕیزی ڕەگەزەكانی پێچ وەكو ڕیزی ڕەگەزەكانی پەخش وابێ.

٢- پێچ و پەخشی ناڕێك: ئەوەیە ڕیزی ڕەگەزەكانی پێچ وەكو ڕیزی ڕەگەزەكانی پەخش وانەبێ.

٣- پێچ و پەخشی پێچەوانە: ئەوەیە ڕیزی ڕەگەزەكانی پێچ، پێچەوانەی ڕیزی ڕەگەزەكانی پەخش بێ. ئەمە جۆرێكە لە پێچ و پەخشی ناڕێك.

٤- پێچ و پەخشی ڕێك و ناڕێك: ئەوەیە پێچەكە زیاتر لەیەك پەخشی هەبێ و پەخشەكان هەندێكیان ڕێك بن و هەندێكیان ناڕێك بن.

تێبینی:

- دەشێ یەك پێچ دوو، یان سێ، یان چوار پەخشی هەبێ.
- دەشێ دوو پێچ یەك پەخشیان هەبێ. پەخشەكە لەگەڵ هەر پێچێكدا جۆرە ڕیزێكی ڕەگەزەكان و جۆرە پەیوەندییەكی هەبێ.
- لەشی كردنەوەی هەر پێچ و پەخشێكدا دەبێ لەم ڕوانگانەوە سەیر بكرێ:
  - ژمارەی ڕەگەزەكانی پێچ و پەخش
  - ڕیزی ڕەگەزەكانی پێچ و ڕیزی ڕەگەزەكانی پەخش
  - پێچەكە چەند جار پەخشی بۆ كراوە. یان چەند پێچ هاتوون و ئینجا پەخش كراون.
  - پەیوەندی نێوان ڕەگەزەكانی هەر پێچ و پەخشێك.

نموونە بۆ پێچ و پەخش‌و جۆرەکانی

١-کە زولفی عاریزی پۆشی، وتم: یارەب چ سرڕێکە
لەلایەك زولمەتی کوفرە، لەلایێ نووری ئیمانە (تاهیربەگ: ١٨)

٢-سافی شەمراند ڤەخوار دوردی
مانەندی دەری، لیسانی کوردی (مەم و زینی خانی: ٢٤)

٣-لەیل ئاسا نازێ، شیرین جەماڵی
مەجنوون نیازێ فەرهاد ئەحوالی (مەولەوی: ٤٨٢)

٤-منیش هەروەکو غاندی هەناسە ساردو ماندی
لە قەومی کوردو هیندی هەرچی خێر بو نەماندی
(مەلای گەورە: ١٢٩)

٥-دڵ لە بەینی تەلعەتی ڕوو و زولفەکەی دەیجوورتە
گاهێ مەیلی شەو ئەکات‌و گاهێ مەیلی نوورتە (دڵدار: ١٨٠)

٦- لە بەحرو بێشەوو سەحرا، نەهەنگ و زەیغەم‌و ڕووبا
وەکوو سەگ هەڵدەیێن ئێستا لە ئاهو ناڵەیی زارم
(حاجی: ٧٩)

شیکار

زنجیره	پێچ	بەخشەکان	ژمارەی ڕەگەزەکان	ژمارەی بەخشەکان	جۆری بەخش	پەیوەندی
١	زولف / عاریز	زولمەتی کوفر/ نووری ئیمان	٢	١	ڕێك	لەوچوویی
٢	سافی / دورد	دەری /کوردی	٢	١	ناڕێك	لێچوویی
٣	لەیل / شیرین	مەجنون/ فەرهاد	٢	١	ڕێك	عاشقی
٤	من / غاندی	کورد / هیندی	٢	١	ڕێك	نەتەوەیی
٥	ڕوو/زولف	شەو/ ڕۆژ	٢	١	ناڕێك	لەوچوویی
٦	بەحر / بێشە / سەحرا	نەهەنگ/ زەیغەم/ ڕووبا	٣	١	ڕێك	جێگری

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا، پێچ و پەخش دەربێنەو لە هەموو ڕوویەکەو ڕوونی بکەوە:

١-بەشەستو زولفی ڕوی ماهی وەکوو ماهی گرفتارم
گەهێ دڵگەستەیی مارم، گەهێ گیان خەستەیی نارم (حاجی: ٧٩)
٢-ئەڤ سۆر گوڵو سونبولێ د ئازاد
بشکفتی ژ قەددێ سەروو شمشاد (مەم و زینی خانی: ٣٦)
٣-ڕوخسارو زولف، سوبحو ڕەواحێ
دیدە وو نیگا پیاڵەو ڕاحێ (مەولەوی: ٣٠٢)
٤-ئاسمانی حوسنی مەحبووبم لە ئەبرۆو زولفو ڕوو
دوو هیلال و دوو شەوو دوو ماهی تابانی هەیە
(نالی: ١١٤)

٥-سەحرانە وەردی شەوقت خورشیدو ماهی تابان
دوو جارییەن شەوو ڕۆژ بێ مەحمەلو عەماری (حاجی: ١٤٤)
٦-خاکی بەری پێت هەم گڵە، هەم گوڵ بە سرشکم
وەختی غەم و شادی، ئەوە کرپدوومە بەسەردا (نالی: ٤٥)
٧-مانا هاوارەن، های نەیچی ئامان!
جفت مەعسیەت، جەتاعەت تاقم (مەولەوی: ٢١٥)
٨-شەو ئەگەر تۆ ماهتابی ئینتیزاری تابەکەی؟
ڕۆژ ئەگەر تۆ ئافتابی بۆچ لە هەوران نایە دەر؟ (وەفایی: ٤٢)

جوانی بایس

نموونە:

١- لە لێواری حەوزا گوڵاڵەو بەیبوون
ساوان، ئەلەرزن، لە تاو نقووم بوون (گۆران: ١٧٩)

٢- نارنج و تورونج شبهی زینێ
زەربوویێ ل عیللەتا ئەڤینێ (مەم و زینی خانی: ١٢٤)

٣- لەو ژلەبی لە علێ تە جام بو خەجل
بادەیی ئەنگووری کوجا، سەلسەبیل (جزیری: ٣٤٤)

راڤەکردن:

لە نموونەی یەکەمدا، گۆران لە وەسفی سروشتی پاش باران، دێتە سەر پێشاندانی دیمەنی گوڵاڵەو بەیبوون کە لە لێوی حەوز ڕواون و لەلایەکەوە وردە وردە حەوزەکە ئاوی بەرزاییەکانی دەوروبەری دێتەوە سەرو ئاوی بەرز دەبێتەوە، لەلایەکی تریشەوە گوڵاڵەو بەیبوونە ناسکەکان بە دەم کزەبای پاش باران دەلەرێنەوە. ئەوەی سەرنجی گۆرانی ڕاکێشاوە دیمەنی لەرینەوەی گوڵاڵەو بەیبوونە. گۆران هۆی ئەم دیاردە بۆ کزەبای پاش باران ناباتەوە کە ئەمە هۆیە ڕاستەقینەکەیە، بەڵکو ئەم هۆیە پشت گوێ دەخات و بەدوای هۆیەکی تردا دەگەڕێ کە خۆی بۆی دروست دەکا. گۆران ئەم گوڵاڵەو بەیبوونە وەکو مرۆڤ دادەنێ کە هەستیان هەیە. هەست دەکەن ئاوی حەوزەکە وردە وردە زیاد دەکاو نزیکە نقوومیان بکا، دەشزانن ئەگەر لە ئاوەکە نقووم بن دەمرن، بۆیە ترسی نقووم بوون و مردنەکە وایان لێ دەکا بلەرزن. واتە

لەرینەوەکەیان شنانەوەی بەربانییە، بەڵکو لەرزی ترسی مردنە. ئەم هونەرە پێی دەگوترێ (جوانی بایس). واتە جوانی هۆو سەبارەت. چونکە هۆی ڕاستەقینەی دیاردەکە دەخرێتە لاوەو هۆیەکی جوانی لە نەبوونەوە بۆ دروست دەکرێ. ئەم هۆیە گیانێك بەبەر دیمەنەکەدا دەکاو دیاردەیەکی نا دروست دەچەسپێنێ.

لە نموونەی دووەمدا، جزیری باسی بادەی شەراب دەکا کە ڕەنگی سوورە، ئەم سوورییە بە ئەنجامی شەرمەزاری دادەنێ بەرامبەر بە لێوی سووری یار. بۆیەش بادەی شەراب لە شەرما وەکوو لێوی یار سوور هەڵگەڕاوە چونکە شەراب خۆی لە ترێی دنیایە دروست کراوە، کەچی ئاوی لێوی یار سەرچاوەی لەسەلسەبیلی بەهەشتی ئەو دنیا هاتووە، ئەمانەش جیاوازیان زۆرە. شەرابی دنیا هەر دەبێ شەرمەزاربێ بەرامبەر بە شەرابی ئەو دونیا. لێرەدا جوانی بایس لە سووری بادەدایە، سوورییەکە لە سروشتی ترێ وشەرابەکە، خۆی دایە، کەچی جزیری بەلای ئەو هۆکارە ڕاستەقینەیەدا نەچووە، بەڵکو هۆیەکیتری جوانی بۆ دۆزیوەتەوە، شەرابی وەکو مرۆڤی خاوەن هەست داناوە، کە بەرامبەر بە سووری لێوی یار، شەرمەزاربووەو لە شەرمەزارییان ڕەنگی سوور هەڵگەڕاوە. ئەمە جوانی بایسە.

لە نموونەی سێیەمدا، خانی دیاردەی زەردبوونی نارنجو تورونجی دیوە. ئەم زەردبوونە هۆی ڕاستەقینەو دروستی خۆی هەیە کە پەیوەندی بە گەشەکردنی ئەو بەرهەمانەوە هەیە و دوای تەواوکردنی ماوەی خۆیان ڕەنگیان دەگۆڕێ و زەرد دەبن. خانی بە دوای ئەو هۆیە

دروستەدا نەگەڕاوە، بەڵکو ئەمەی پشت گوێ خستووە، هەوڵی داوە لە خۆیەوە هۆیەکی لەبارو جوان بۆ ئەم دیاردەیە بدۆزێتەوە کە لەگەڵ باری مەبەستی خۆی بگونجێ. هاتووە نارنجو ترونجی وەکوو بنیادەم داناوە کە لەبەر نەخۆشی ڕەنگی زەرد دەبێ. دەڵێ زەردبوونی ئەم نارنج و تورنجە هۆکەی ئەوەیە وەکو زین تووشی دەردی ئەڤین هاتوونو بەدەم دەردەوە ڕەنگیان زەرد هەڵگەڕاوە. ئەمە جوانی بایسە.

نەزاکەتی جوانی بایس، لەوەدایە کە زۆرجار بە جۆرێ مامەڵە لەگەڵ شتی بێ گیان دەکرێ، وەک ئەوەی گیانیان لەبەردابێ و هەستو بیرکردنەوەیان هەبێ .... جوانییەکی تری ئەم دێرە لەوەدایە کە لێکچواندنی ئاوەژووی هێناوە، لە جیاتی ئەوەی ڕەنگی زەردی زین بە ڕەنگی نارنجو توورنج بچوێنێ، بە پێچەوانەوە ڕەنگی نارنجو توورنجی بە ڕەنگی زین چواندووە. ئەمە لێکچواندنەکە بە هێز دەکا.

پێناسە: جوانیبایس ئەوەیە دیاردەیەک هۆی ڕاستەقینەی خۆی هەبێ، ئەم هۆیە بەلاوە بنرێو هۆیەکی تری هونەرمەندانەی بۆ بدۆزرێتەوە کە هۆی ڕاستەقینە نەبێ، ئەمە جوانییەکی زیندووی پێ دەبەخشێ.
یان دیاردەیەکی نادروست و نەگونجاو وەربگرێو هەوڵ بدا بیگونجێنێو وەکو دیاردەیەکی دروست بیسەلمێنێ.

چەند نموونەیەك بۆ جوانی بایس

١- مانگی بە جێماو لە سەفەری شەو
زەردە لە ترسی قاسپە قاسپی کەو (گۆران: ١٣١)

٢- تووتی هات و ئیدیعای شەککەر فشانی تۆبکا
حەققی ئەو دوو لێوە گرتی هات و کەوتە نێو قەفەس (حاجی: ٦٨)

٣- لە خەوفی تەلعەتی ڕۆژ هەروەکوو شێت
بەڕوو زەردی هەڵات و کەوتە کێوان (نالی: ٨٠)

٤- پشتی کۆماوم ئەڵێ: ها خزمە
دانەوە دەرگای ڕێی عەدەم نزمە (مەولەوی)

٥- لالە کە مەجمەرێکە بە با خۆش و گەش دەبێ
ناوی کەپڕ خەلووزە بەشەونم کوژایەوە (نالی: ١٠٨)

٦- هەر کەسێ ڕۆیی خەیاڵی هاتنەوە ناکا ئەبەد
سەیری چەند دڵگیرو خۆشە خاکی سەحرایی عەدەم (کەمالی: ٩٠)

شیکار

١- شەو دەڕواو مانگ دەمێنێ. بەرەبەری بەیانی مانگ لەبەر تیشکی ڕۆژ ڕەنگی مەیلەو زەرد دەبێ، لەهەمان کاتیشدا لەبەر ئەوەی سپێدەیە کەو دەست بە قاسپە قاسپ دەکەن. گۆران دیاردەی ڕەنگ زەردی مانگ دەبینێ، بەڵام بەلای هۆیە ڕاستەقینەکەیدا ناچێ کە نزیکبوونەوەی ڕۆژهەڵاتە، بەڵکو لەخۆیەوە هۆیەکی جوانی بۆ دەدۆزێتەوە. ڕوو زەردییەکەی بۆ ترس دەباتەوە، وەك ئەوەی مانگ

مرۆڤ بێ و ترسی قاسپە قاسپی کەوی لێ نیشتبێ‌و لەترسان ڕەنگی زەردبووبێ، واتە وەکو مرۆڤ مامەڵە لەگەڵ مانگ دەکا کە هەست ونەستی هەبێ. شەو دەڕواو ئەستێرە بزر دەبن، ئەمە وەك ڕۆیشتنی کاروان وایە، لەو کاروانی شەوە تەنیا مانگ بە ئاسمانەوە دیارە، لەو دەمەشدا چونکە بەیانییە کەوی کۆساران قاسپەیان دێ، ئیدی گۆران وای دادەنێ مانگی تەنیا لە ترسی دەنگی کەوەکان زەردهەڵگەڕاوە. بێگومان مرۆڤ کە تەنیا بێ زیاتر هەست بەترس دەکا، چونکە کە لەناو کۆمەڵدا بوو هێزی کۆمەڵی بە بەردادەچێ‌و زاتی‌زیاتر دەبێ بەڵام کە تەنیا بێ ورەی زووتر دێتە خوارێ. هێنانەوەی ئەم هۆیە دەستکردە لە باتی هۆیە ڕاستەقینەکە پێی دەگوترێ جوانی بایس.

ئەمە جوانی بایسێکی نازك‌و بەهێزە

٢-حاجی تووتیی لە ناو قەفەسدا دەبینێ، دەیەوێ هۆی ئەو کەوتنە ناو قەفەسەی بە خوێنەر بڵێ، بەڵام خۆی لە هۆی ڕاستەقینەنادا کە داو بۆ دانانەوەو گیران‌و خرانە نا قەفەسە تا جارێکی‌تر نەفڕێتەوە، بەڵکو وای لێکدەداتەوە: تووتیی کە بە خوێندن‌و قسەکردن‌و دەنگ خۆشی ناوداره، ئیددیعای قسەی شیرین‌و ناسکی کردووە. لەبەر ئەوەی قسەی شیرین و ناسك هەر تەنیا لە لێوەکای یار دەوەشێتەوە ئیدی خوای ئەو لێوانە گرتوویەتی‌و تووشی ناو ئەم قەفەسە بووە. ئەمە جوانی بایسە.

٣- ئێوارە، وەختی زەردەپەڕ، بەتایبەتی لەناوچەی شاخاویدا، ڕۆژ کە دەچێتە سەر ئاوابوون، لە ناو کێوان نزیك دەبێتەوەو ڕەنگیشی زەرد

دەبێ. ڕووزەردی و کەوتنە ناو شاخانی ڕۆژ هۆیەکەی دیارە، سوورانەوەی زەوی‌و نزیکبوونەوەی ئاوابوونی ڕۆژە، کەچی نالی ئەم هۆیە باس ناکا، هۆیەکی‌تر لە خۆیەوە دروست دەکا، دەڵێ ڕۆژ کە بەرامبەر ڕووی تۆ وەستاوە، زانیویەتی ڕووی تۆ لەو گەشترو جوانترە ئیدی لەم مەیدانی جوانییەدا بە زیوەو لەشەرمەزارییان ڕووی زەرد هەڵگەڕاوەو ڕووی ناو مەجلیسانی نەماوە. لە داخان وەکو شێت داویەتە کێوان. دورست کردنی ئەم هۆیە ناڕاستەقینەیە هەر بۆ جوانییە، بۆیە پێی دەگوترێ جوانی بایس.

٤-مەولەوی پیربووەو پشتی کۆماوەتەوە. کۆمانەوەی پشت بۆ ڕەقبوونی بڕبڕەکان دەچێتەوە. مەولەوی بەلای لێکدانەوەی ئەم هۆیە فیزیۆلۆجیەدا ناچێ، بە دوای هۆیەکی دەستکردا دەگەڕی. کەپیربووە مانای وایە مردنی نزیک بۆتەوە و لەبەر دەرگای عەدەمدایە، وای داناوە دەرگاکە سەردەرەی نزمە، بۆیە پشتی خۆی چەماندۆتەوە تا بتوانێ بەناو دەرگاکەدا بڕواو بچێتە ئەو دونیا.

٥-نالی دیمەنی لالە (کۆلۆوك نیسان) سەرنجی ڕاکێشاوە، کە پەلکەکانی سوورەو ناوەڕاستی ڕەشە. ویستوویەتی هۆی سووری پەلکەکان‌و ڕەشی ناوەکەی بۆ خوێنەر باس بکا، بەڵام وەکو ڕوەکناسێك بە دوای هۆی ڕاستەقینەی دیاردەکەدا نەگەڕاوە، بەڵکو خۆی لێکدانەوەیەکی تایبەتی بۆ کردووە. گوڵەکەی بە خەڵووزی گەشاوە داناوە کە ڕەنگی پشکۆکانی سوورەو ناوەڕاستە ڕەشەکەش بەوە پاساو دەداتەوەکە ئەویش هەر پشکۆیەکی سوور بووە، شەونمی

لەسەر نیشتووەو کوژاندوویەتیەوە، پشکۆش بکۆژێتەوە ڕەنگی ڕەش دەبێ، ئەمە بەهۆی ڕەشی ناو جەرگەی لاڵە دادەنێ. کە هۆیەکی ئەدەبی جوانەو ئەم هونەرە بە جوانی بایس ناسراوە.

٦-کەماڵی دیاردەی نەهاتنەوەی مردوان سەرنجی ڕادەکێشێ. ئەمە هۆی خۆی هەیە، کە لێکدانەوەی ئایینیو سروشتی بۆ کراوە، بەڵام کەماڵی بە دوای هۆی ڕاستەقینەی دیاردەکەدا نەچووە؛ خۆی لێکدانەوەیەکی تایبەتی بۆ کردووەو هۆیەکی جوانی بۆ دروست کردووە، نەهاتنەوەی مردوان بەوە لێك دەداتەوە کە (خاکی سەحرای عەدەم) ئەوەندە خۆش و دلگیرە، دڵی لێسەندوونو دڵیان نایە جێی بێڵن ئەگەرنا هەر کاتێ بیانەوێ دەتوانن بێنەوە، بەڵام دەستیان لێ بەرنابێ، چونکە زۆر دلگیرو خۆشە. ئەم جوانی بایسە لێکدانەوەیەکی چەند جوانە !

ڕاهێنان

لەم دێرانەی خوارەوەدا، ئەو دیاردەیە دەست نیشان بکە کە جوانی بایسی بۆ کراوەو هۆیە ئەدەبییە دەستکردەکەش دیار بکە:

١- نیگار شین پۆشە بۆیە ئاسمانیش
هەمیشە ڕەنگی شینە وا دەکا شین (ئەحمەد موختار: ١٠٨)

٢-شەماڵ لە ترسی شنەی نسێی سەخت
پەنای بۆ باسکو پێدەشت هێناوە
پەڵەی گوڵاڵە لە ترسی چنوور
ناو جەرگی سووتاو ڕەش هەڵگەڕاوە (دیلان: ١٤١، ١٤٢)

٣-ئەم کۆمەڵێ گوڵاڵە کە ئاڵن لە کێوو کەژ
ئاویان دراوە گشتی بە خوێنە ڕژاوەکەم (ئەحمەد موختار: ٩١)

٤-فەلەك زانی کە دەشکێ ڕەونەقی بازاڕی مانگ وڕۆژ
شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەسفی ڕوخسارت
(تامیربەگ: ٤٦)

٥-بەم هەموو عەیبانەوە خەڵقی کە چوونە ماڵەکەی
ئەیگرێتە باوەشی خۆی ئەو هەموو عەیبانە ئەرز
ئەم هەموو بێ شەئنییە ئەگرێتە سەرشانی کەچی
تێك نەچوو، ئەمما لە حیرسا، دەم بە دەم لەرزانە ئەرز
(ڕەفیق حیلمی: ٣)

٦-خوێنی پاکی لاوی کوردانە ڕژاوە کێو کەژ
بۆیە وا ئێستا کە سوورە، ڕەنگی گوڵناری هەیە
(ئەحمەد موختار: ١٥٤)

٧-میننەتی ئیحسانی واشیم وا لەسەر ئەی ئەهلی شەوق
ترسی ئەو بوو، ڕستگاربوو چاوەکانی من لە غەرق
(سەجادی ل: ١٠٧)

٨-بۆیە مانگی نەو هەموو شەو زیاد ئەکاو ئەشنێتەوە
تا جەمالی خۆی وەکو ڕووی تۆ بڕازێنێتەوە
کاتێ گەییە چواردەمین شەو تێ دەگا ناگا بەڕووت
جا لەداخا وردە وردە کز ئەبێو ئەتوێتەوە
(سەجادی ل: ١٠٨)

٩-گەر دەپرسی من لەبەرچی کەم دەخۆم
من بە برسی قەت مەزانە غەم دەخۆم (نالی: ٧٤)
١٠-کە دڵبەر خۆی نواند خورشیدی خاوەر زوو فیراری کرد
خەجالەت ماو بەڕوو زەردی عەزمی پشتی کۆهساری کرد
(ئەحمەد موختار: ٧٢).

بەشی سێیەم

واتا ناسی

- خەبەر و ئینشا
- کورتبڕی و درێژبڕی
- تایبەتی

واتا ناسی

واتاناسی؛ یەکێکە لەسێ بەشە سەرەکییەکەی زانستی ڕەوانبێژی. ئەم زانستە لە پەیوەندی وشەومانا دەکۆڵێتەوە. باس دەکا قسەو نووسین دەبێ لەگەڵ بارودۆخی گوێگرو خوێنەر و هەڵوێستی گشتی ئاخاوتن ڕێك بکەوێ بۆ ئەوەی بەرهەمەکە ڕەوان بێ وقسەکەر تووشی هەڵەی گەیاندنی مانا نەبێ. لە هەمان کاتدا لەو مانا لاوەکیو خوازەییانە دەکۆڵێتەوە کە لەگەڵ مانای دروستو فەرهەنگی وشەکان مانای ڕستەکە تەواو دەکەن کە هەڵوێستی بەکار هێنان دەیانسەپێنێ.

واتاناسی لە بونیادی ڕستە دەکۆڵێتەوە، بەتایبەتی چۆنیەتی چنینی ڕەگەزەکان و پەیوەندی بەمانای دروستو خوازەیی وشەکانەوە. لەبەر ئەوەی قسە، یان خەبەرە، یان ئینشایە؛ تەوەرێکی واتاناسی (خەبەر و ئینشا)یە. خەبەریش دانەپاڵ و پەیوەندیداریی خۆی هەیەکە بە تایبەتی یان بێ تایبەتی دێن. لێرەدا تەوەری (تایبەتی) دێتە پێشەوە. ئینشایش، یان داخوازییە، یان ناداخوازییە ئەمانەش تەوەری خۆیان هەیە. ڕیزی وشە لەڕستەدا لە هەر زمانێکدا جۆری تایبەتی خۆی هەیە، چۆنیەتیو هۆی ڕیزکردنی ڕەگەزەکان بە شێوەیەکی تایبەتی دەبێتە تەوەرێکی تری واتاناسی.

وشەو دەستەواژەو ڕستەکانی قسە، یان بەیەکەوە دەلکێنرێنو یان لێك دادەبڕێن ئەمەش دەبێتە تەوەرێکی دی. ئینجا تەرازووی وشەومانا، یان

شێوەو ناوەرۆك، دێ. ئەم دوو جەمسەرە، یان هاوسەنگ دەبن (یەکسانی)، یان وشەی کەم بەکاردێ بۆ مانای زۆر (کورتبڕی) ویان وشەی زۆربەکاردێ بۆ مەبەستی تر (درێژبڕی).

واتە، واتاناسی لە بونیادی ڕستە دەکۆڵێتەوە بەڵام نەك وەکو زاناکانی ڕستەسازی کەبایەخ بە ئامرازو بونیادی ڕستەدەدەن، بەڵکو لە ڕووی شێوازو ڕێگەی دەربڕینەوە بونیادەکە شیدەکەنەوە کە زاناکانی ڕستەسازی ئەمە بە ئەرکی خۆیان نازانن.

لەم هەموو تەوەرانەی واتاناسی، ئێمە تەنیا چەند لایەنێکی سەرەکی وەردەگرێن و ئەوەی تر بۆ قوتابی خۆی جێ دێلن بە دوایاندا بگەڕێو خۆیان فێربکا.

خەبەر و ئینشا

پێناسەو جیاوازییان

نموونە:

(أ)

١- مەولەویم دی بوو ئەوساکە مابوو
لە تافی پیری ئێستای منا بوو (پیرەمێرد: ٢٤٠)
٢- موغبەچەیێن مەیفرۆش هەر سەحەرێ تێن سەما
بادە خوران نوشە نوش مانە ل دورێ جەما (جزیری: ٢٠)
٣- فیراقیت فەرقم وە تووتیا کەرد
جیاییت ئازام جەهەم جیا کەرد (مەولەوی: ١٠٨)

(ب)

١- قەڵەم، قوربانی نووکت بم، دەبێرە فەسحەت و گفتار
وەکو حاتەم دەبشکێنە خەزێنەی جەوهەری ئەسرار (قانع: ٩١)
٢- کەس ب دادا مە نە پرست؟ گلەو وداد چ کەت؟
تە نەبت داد ڕەسەك، بێهوودە فەریاد چ کەت؟ (جزیری: ١٢٩)
٣- جەسەرقەڵاوە مەگێڵوون پەی تۆ
دەك دیدەم هەر دوو سەدجار فدێت بۆ (مەولەوی: ١٦)

ڕاڤەکردن:

نموونەکانی بەشی (أ) هەریەکە خەبەرێك دەگەیەنێ، جا ئەو خەبەرە بۆ مانای دروست وڕاستەقینە هاتبێ، یان بۆ مەبەستی خوازەیی.

لە نموونەی یەکەمدا، پیرەمێرد باس دەکا کە کاتی خۆی مەولەوی دیوە، ئەوسا مەولەوی پیربووە، لە تەمەنی ئەو کاتەی پیرەمێردا بووە.

ئەم قسەیە خەبەرە؛ چونکە زانیارییەکی تازەی تێدایە بۆ خوێنەر. دەشێ ئەم خەبەرە ڕاست بێ وپیرەمێرد مەولەوی دیبێ، دەشێ ڕاست نەبێ، پیرەمێرد یەکێکیتری دیبێ و بە مەولەوی تێگەیشتبێ، یان هەر لە خۆیەوە وای گوتبێ بۆ ئەوەی شانازی بەبینینی مەولەوی بکا. کەواتە قسەکە ڕاست و چەوتی هەڵدەگرێ. هەر قسەیەك بشێ لە بەرامبەری بوەستی وبڵێی ڕاستە، یان چەوتە، ئەمە لای ڕەوانبێژینوسان پێی دەگوترێ (خەبەر).

لە نموونەی دووەمدا، جزیری باسی موغبەچان دەکات، (موغ) مەلای زەردەشتیانەو بەچەش کوڕە، واتە کوڕە مەلای زەردەشتیان، بەڵام لێرەدا مانای ئەو منداڵە لووسکانەیەکە لە مەیخانەدا مەی دەگێڕن، دەڵێ: ئەو منداڵە لووسکانەکە لە مەیخانەدا ئیش دەکەنو ئەو شەرابە دەگێڕن کە سەرۆکەکەیان دەیفرۆشێ، بەشەو لە مەیخانەدا سەما دەکەن بۆ ئەوەی مەیخۆرەکان ڕابکێشنو خۆشییان پێ ببەخشن، ئەو مەیخۆرانەی لە پەستا مەی دەنۆشنو لە دەوری ئەو موغبەچانە کۆدەبنەوە، تەماشایان دەکەنو لە ززەت وەردەگرن. ئەو قسەیەی جزیری هەڵدەگرێ پێی بگوترێ ڕاستەو هەڵدەگرێ پێی بگوترێ چەوتە، بۆیە ئەمە لە زانستی واتاناسی پێی دەگوترێ (خەبەر).

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی باسی دوورکەوتنەوەی دۆستەکەیو کاریگەری ئەو دوورکەوتنەوەیە دەکا لەسەر هەستو دەروونی خۆی، دەڵێ: دوورکەوتنەوەت سەری وەکو تووتیا وردو خاش کردم (تووتیا دەرمانێکی هاڕاوی وردە) جیا بوونەوەشت هەموو ئەندامەکانی لەشی لێك

هەڵوەشاندمەوە. ئایا ئەم قسەیەی مەولەوی ڕاستە؟ دەشێ یەکێ بەڕاستی بزانی ویەکێ بە چەوت. واتە هەردوو هەڵسەنگاندن هەڵدەگرێ، ئەمەش لە زاراوەی ڕەوانبێژیدا (خەبەر)ە.

نموونەکانی بەشی (ب)، خەبەریان تێدانییە، دەشێ بۆ مەبەستیتر هاتبن وەکو پرسیارو داخوازیو دوعاو هیڤی و مەرج.....

لە نموونەی یەکەمدا، قانیع ڕوودەکاتە قەڵەمو بانگی دەکا، خۆی بە قوربان دەکا، لێی دەپاڕێتەوە کە بێتە گفتوگۆ و قسە بکا، وەکو حاتەمی سەخی تەبیعەت خەزینەی نهێنی بشکێنیو بە بەر خەڵکی وەربکا. ئەم قسەیە ڕاستیو چەوتی هەڵ ناگرێ. چونکە بانگ (قەڵەم!) و دوعا (قوربانی نووکت بم)و داخوازی (بێرەگفتارو خەزینەی نهێنی بشکێنە)یە. ئەمانەش هیچیان نەبانگو نە دوعاو نەداخوازی ڕاستو چەوتی هەڵناگرن.... ئەم جۆرە شێوازە لە ڕەوانبێژیدا پێی دەگوترێ: (ئینشا).

لە نموونەی دووەمدا، جزیری بێزاریو نائومێدی خۆی دەردەبڕێ کە کەس ئاوڕی لێ ناداتەوە و بەفریای ناکەوێ. هەر دوو نیوە دێڕەکە بە مەرج دەستیان پێ کردووەو وەڵامی مەرجەکەیان کەوتۆتە شێوەی پرسیار. مەرجەکان ئامرازیان تێدانییە، پرسیارەکانیش بۆ مانای دروست بەکارنەهاتوون کە داواکردنی زانیارییە، بەڵکو هەردووکیان ئەو پرسیارەن کە پێی دەگوترێ (انکاری - نکولی)، واتە گلەو داد هیچی پێ ناکرێ، فەریاد ڕەس هەموو هەولی بێ هوودەیەو هیچی لە دەست نایە. ناتوانین بە جزیری بلێین قسەکەت ڕاستە یان چەوتە، چونکە ئەو، مەرجی هێناوەو

پرسیاری تێخستووە، ئەم دووەش هیچیان ڕاستی و چەوتی هەڵناگرن و زاناکانی ڕەوانبێژی بەم تەرزە شێوازە دەڵێن (ئینشا).

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی بە دۆستەکەی دەڵێ لە (سەرقەڵا)ی پشت (سەرشاتە) وە بە دواتدا دەگەڕێم، یاخوا سەد جار هەردوو چاوم قوربانت بێ. نیوەی دووەم دوعا کردنە بۆ دۆستەکەی کە چاوەکانی خۆی بۆ دەکاتە قوربانی. ئەم دوعایە ڕاستی و چەوتی بە خۆیەوە ناگرێ، هەرقسەیەکیش ڕاستی و چەوتی نەیگرێتەوە (ئینشا)یە.

پوختە : قسە بە گشتی دوو شێوازی دەربڕینی هەیە :
خەبەر: ئەوەیە خودی قسەکە ڕاستی، یان چەوتی هەڵدەگرێ.
ئینشا: ئەوەیە قسەکە ڕاستی، یان چەوتی هەڵناگرێ.

چەند نموونەیەک بۆ خەبەر و ئینشا

١-سێ نەخۆشی کەوتە دونیا، هیچ دەواو چاریان نییە
کیبر یەک ، بەرتیل دوو ، سێ موخلسی پارەو دینار (قانیع: ٩٤)
٢- مـن دی دڤی باغێدا غەزالەک
ئەممانە غەزال بوو، شەپالەک (مەم و زین:١٣٥)
٣-شیعری خەڵقی کەی دەگاتە شیعری من بۆ ناسکی؟
کەی لە دیققەتدا پەتک دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا؟ (نالی: ٥٣)
٤-بەشەر، شەوەک پاشایە، شەوەک گەدایە (شێخەللا: ٢٤)
٥-شول کەری خوبە، خوشتڤێ خەلکی بە (حجی جەعفەر: ٧١)
٦- موتالای دەوری زولفەینی موسەلسەل
ئەوەندەم کردووە، لێم بوو بە سەودا (حاجی:٤٢)

٧- ساقی فیدات بم، ساقی فیدات بم
دڵ پەستە، هەستە، ساقی فیدات بم.
٨- پۆس کۆس گۆش نم کێشا کەم کەم
ئەم سەر ئەو سەرەن دووربینەکەی چەم (مەولەوی: ١٥٦)

شیکار

زنجیرە	ڕستە	جۆری
١	سێ نەخۆشی کەوتە دونیا چاریان نیە: کیبر و بەرتیل و پوولە کێتی.	خەبەر
٢	مامزەکم لە باخچەدا دی.	خەبەر
٣	شیعری خەڵکی کەی دەگاتە شیعری من؟ پەتك کەی دەگاتە هەودا؟	ئینشا ئینشا
٤	بەشەر، شەوەك پاشایە، شەوەك گەدایە.	خەبەر
٥	شۆلکەرێ خوبە، خوشتڤێ خەڵکییە.	ئینشا
٦	ئەوەندە لەدەوری زولفەینی وردبوومەتەوە بۆتە ماخولیا لەسەرم.	خەبەر
٧	ساقی فیدات بم	ئینشا
	دڵ پەستە	خەبەر
	هەستە	ئینشا
٨	پێستەی تەپلی گوێم شێی کێشاوە	خەبەر
	دووربینی چاوم وەرگەڕاوە	خەبەر

ڕاهێنان

(١)

لەمانەی خوارەودا، خەبەر وئینشا لەیەک جودا بکەوە:

١- چاوەکەم ئەمڕۆ لە گۆڵشەن گوڵ بە عیشوە خۆی نواند
نەک نمەککێربم، بە مەرگی تۆ قەسەم، هیچ نەمدواند (حەریق: ١٩)

٢- بخوێنن؛ چونکە خوێندن بۆ دیفاعی تیغی دوژمنتان
هەموو ئان و زەمانێ عەینی قەلغان و سوپەرتانە (ئەحمەد موختار: ١٤٦)

٣- واعیز مەبێژە بێ هوودە وەعزان
ب وەعز و قەولان نابت هیدایەت (هەکاری: ١٠٦)

٤- ڕوومەت مە نەما ل ڕویی عامێ
دێ نەقل بکین بچینە شامێ (مەم و زین: ١٥٩)

٥- شۆخ و شەنگی زوهرە ڕەنگی دل ژمن بر دل ژمن
ئاوڕین هەیبەت پلەنگی دل ژمن بر دل ژمن (جزیری: ٣٩٩)

٦- هەی (ملەکەوە)! بۆچی داماوی؟
بۆچی وا کەوەو شین هەڵگەڕاوی؟ (سەلام: ٧٢)

٧- ئەی مانگ، من و تۆ هەردو هاودەردین
هەردوو گرفتار یەک ئاهی سەردین (بێکەس: ١٥١)

٨- سەر هەڵێنە، خوا ببینە (خاڵ: ٢٨٠)

٩- ئەتۆ میهری یو مە هڕوویان ستارەن
لە خزمەت شەوقی تۆدا شەوچرا چین؟ (نالی: ٨٦)

١٠- ئیسا هەر کەسێ گەوهەر فرۆشەن
جەوەسل شیرین وێش شەربەت نۆشەن (خانا: ٣)

(٢)

ئەم غەزەلە کورتەی نالی بخوێنەوەو بە وردی شی بکەوەو خەبەر و ئینشای دێرەکان دیار بکە:

کە تۆ قیبلەی دەمت سابێنە قوربان
لە بۆ قوبلە دڵم مەشکێنە قوربان
وەرە، بنوارە دوو دەستی حەناییم
حەنایی چی؟ هەمووی هەرخوێنە قوربان
لە ئاوی چاوی مندا خۆت ببینە
لە باتی مەنزەرەو ئاوێنە قوربان
ئەگەر دڵ حوببی غەیری تۆی تیابێ
بە دەستی خۆت دڵم دەربێنە قوربان
لە بۆ خەڵقی خەڵات بەخشانی ماچە
خەڵاتی من هەموو خۆ جوێنە قوربان
فوتووری چاوەکانت نانوێنێ
بە نالی فیتنە بەس بنوێنە قوربان

(نالی: ٧٩)

نموونە:

١- بەهارمان بۆ هات، بەلاّم بە برسی
کەس لە سەیران و شایی نا پرسی (پیرەمێرد: ٣٢٣)

٢- نوورەك فتلی ل وان ژ ناگەه
ئیدی قە نەما ئەوان چو ئا گەه (مەم و زین: ٥٣)

٣- بەو خودایەی بێ شەریك ولامەکان و واحیدە
عەشقی تۆ نەوعێ لە دڵما ئاگری کردۆتەوە
ئاگرێکی وا هەزار ساڵ ئاوی برژێنیتە سەر
قەت گڕوکلپەو بڵێسەی تا ئەبەد نەکوژێتەوە (بێکەس: ٥٥)

ڕاڤە کردن:

نموونەکانی سەرەوە خەبەرن، چونکە ڕاستی و چەوتی هەڵدەگرن، بەلاّم هەریەکە بە شێوازێکی جیاو تایبەتی داڕژاوە. لە داڕشتنی خەبەردا دەبێ باری گوێگر ڕەچاو بکرێ. داڕشتنی خەبەرەکە بەپێی ئاگاداری و نائاگاداری، یان دوو دڵی و نکوولی گوێگر لە خەبەرەکە، دەگۆڕێ و قالبی جیا وەردەگرێ و جۆری جیاوازی لێ دەبێتەوە.

لە نموونەی یەکەمدا، پیرەمێرد باسی هاتنی گرانیی دوای شەڕی جیهانی دەکا. دەڵێ بەهار هات؛ بەلاّم برسیمانەو کەس لە سەیران و خۆشی ناپرسێ. ئەم خەبەرە بە شێوەیەکی ئاسایی داڕژاوە، هیچ جەخت و پێ داگرتنی تێدانییە. ئەمە بۆ جۆرە گوێگرێکە کە هیچ لە

خەبەرەكە نەزانێ، یان لێی دوو دڵ نەبێ ونكوولی لێ نەكا. ئەم جۆرە خەبەرە بێ جەختە لە ڕەوانبێژی پێی دەگوترێ: خەبەری ساكار.

لە نموونەی دووەمدا، خانی باسی تاجدین و مەم دەكا. دەڵێ لە پڕ نوورێكیان لێ دەركەوتو قەت هیچ ئاگایان لە خۆیان نەما.

لەم دێرەدا خانی یەك جەختی هێناوە (قە - قەت/ هەرگیز)، دەیتوانی بەبێ ئەم وشەیە ڕستەكەی بێنی؛ بەڵام كە هێناویەتی بۆ جەختو پێداگرتنە. ئەم جەختو پێداگرتنە بۆ گوێگرێك دەكرێ كە خەبەرەكە بزانێ، بەڵایەوە ئەستەم نەبێو نكوولی نەكا، بەڵام لێی دوو دڵ بێ.... ئەم جۆرە خەبەرە كە تەنیا یەك جەختی تێدابێ پێی دەگوترێ خەبەری داواكاری. بۆیەش ئەم خەبەرە جەختێك دەكرێ تا گوێگر دوو دڵییەكەی بڕەوێتەوەو لە خەبەرەكە دڵنیابێ.

لە نموونەی سێیەمدا. بێ كەسی شاعیر باسی عەشقی وەتەن دەكا، چۆن ئاگری لە دڵی كردۆتەوە. دەیەوێ بڵێ ئاگرێكی جاویدانی لە دڵم كردۆتەوە، بەڵام ئەم خەبەرەی بە زۆر شێوە جەخت كردووە، لەلایەكەوە سوێندی لەسەر خواردووە، گەورەترین سوێند كە سوێند خواردنە بە خوا، ئینجا دوو سێ سیفەتی خودای هێناوە (بێ شەریك ولامەكانو واحیدە) ئەمە خەست كردنی جەختەكەیە و پاشانانیش بە وەسفی ئاگرەكە جەختەكەی هێندەیتر پتەو كردووە كە ئەگەر هەزار ساڵ ئاوی بڕژێنیتە سەر نەكوژێتەوە، سەرباری هەموو ئەمانە درێژەی بەوەسفی

ئاگرەکەداوە، (گڕوکڵپەو بڵێسە)ی باس کردووە... جگە لە وشەکانی (قەت و تا ئەبەد). بەم جۆرە دەبینین بێکەس زۆر جەختی بە هێزی بۆ گەیاندنی خەبەرەکەی هێناوە. ئەم جۆرە شێوازە بۆ کەسانێك بەکاردێ کە نکوولی لە خەبەرەکە بکەن و پێی دەگوترێ خەبەری نکوولی.

پوختە: خەبەر لە ئەسلدا بۆ گەیاندنی زانیاری دەگوترێ و بە پێی داڕشتنی شێوازی خەبەری، سێ جۆر خەبەر هەن کە هەریەکە بۆ جۆرە گوێگرێکە؛

١- **خەبەری ساکار**: بێ جەختەو بۆ گوێگرێکە خەبەرەکە نەزانێ، یان لێی دوو دڵ نەبێ و نکوولی لێ نەکا.

٢- **خەبەری داواکاری**: یەك جەختی تێدایە. بۆ گوێگرێکە خەبەرەکە بزانێ بەڵام لێی دوو دڵ بێ، جەختەکە بۆ ڕەواندنەوەی دوو دڵییەکەیە.

٣- **خەبەری نکوولی**: زۆر جەختی تێدایە و جەختەکان زۆر بەهێزن. بۆ گوێگرێکە نکوولی لە ناوەڕۆکی خەبەرەکە بکا. جەختە زۆر بە هێزەکان یارمەتی قەناعەت پێ هێنانی دەدەن.

٣-مەی کو بچت ساغریێ هێژ د دەست دلبەریێ

سوندی بخالق د خۆم ڕۆژا د بورجا حەمەل (جزیری: ٣٤٩)

٤-وەللاهی یەکێ نەمایە ڕاحەت

بیللاهی یەکێ نەمایە تاقەت (مەم و زین: ٥٦)

٥-ئیمشەو مەینەتان نە دەروون جەمەن

خێڵ خانەی کەیفم پڕ جەماتەمەن (مەولەوی: ٣٧)

٦-دەمکوژێ ئەمما بە گژ جەللادەکەمدا ئیمەوە

کوردم و ناتوێمەوە، ناتوێمەوە، ناتوێمەوە (هێمن ت: ٢٣٣)

٧- وەللاهی سوممەبیللا، تەللاهی ئەم بەڵایە

هەر هێندی پێ دەزانن، ئیقلیمی کردە تۆفان. (حاجی: ٨٥)

شیکار

زنجیره	خەبەر	جۆری	نیشانەی
١	داری ئازادی بەخوێن ئاو نەدرێ قەت بەرناگرێ.	دلواکاری	یەک جەخت(قەت)
	سەربەخۆیی بێ فیداکاری ئەبەد سەرناگرێ	دلواکاری	یەک جەخت (ئەبەد)
٢	سۆفی بە هەشتی بۆ حۆری و کۆشک دەوێ	ساکار	بێ جەختە
٣	سوێند بە خوا دەخوا مەی لەناو لەپی یار ڕۆژێکە لە سەرەتای بەهار	نکوولی	سوێندی بە خالق
٤	وەللاهی یەکێ نەمایە ڕاحەت	نکوولی	سوێند بەخوا
	بیللاهی یەکێ نەمایە تاقەت	نکوولی	سوێند بە خوا
٥	خەفەت لە دەروون کۆ بۆتەوە	ساکار	بێ جەختە
	شوێنی کەیفی کە دڵە پڵە خەمە	ساکار	بێ جەختە
٦	دەمکوژێ و بە گژ جەللادا دەچمەوەو کوردم و ناتوێمەوە	نکوولی	جەخت بە دووبارە بوونەوەی زۆر
٧	ئیقلیم دەکاتە تۆفان	نکوولی	سێ سوێدی گەورە

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، خەبەرەکان دەربێنە و جۆرەکانیان دیار بکەو نیشانەی هەر جۆرێك بنووسە:

١-ئەستێرە یەك یەك ڕاخوشین
ڕەش هەڵگەڕا ئاسمانی شین (هێمن ت: ١٨٠)
٢-گوڵ حیفز دبن ب نووکێ خاران
گەنجینە خودان دبن ب ماران (مەم و زین: ١٨٧)
٣-وادەی بادەی ناب سەیر وەهارەن
سەر زەمین مەزهەر لیقای دڵدارەن (جەباری: ٣٥)
٤-نەفس بەرزی سەروەتێکە، لای هەموو دەس ناکەوێ
لای کەسێکە، ڕووتەڵو بۆ نیشتمان دێوانەبێ (قانیع: ١٠٧)
٥-بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ ڕووناکییە، بێ بزەی ئازیز (گۆران: ١٠)
٦-لاوی ئێستا حازرو ئامادەنە
جانفیدانە، جا نفیدانە، جانفیدان (دڵدار: ١٧٤)
٧-موددەتێکە من گرفتارم بە دەس سەوداتەوە
بووم بە داوی چینی زولف و پەرچەمی تاتاتەوە (ناری: ٩٨)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، خەبەرەکان دەربێنەو جۆرەکانیان دیار بکەو نیشانەی هەر جۆرێك بنووسە:

١- لەسەر ڕوو دانەیی خاڵت بە فەن داناوە دەیزانم
بە قەسدی مورغی دڵ زولفت بە دەورا داوە دەیزانم (سالم: ٧٩)

٢- خانی لەبارەی شەیتانەوە، دەڵێ:
وی سەجدە نەکر لغەیرێ مەعبوود
گێڕاتە ژ بەر دەرێ خوە مەردوود (مەمو زین: ١٠)

٣- تۆ پڵاخەی دوو کەڵ هیجران دڵبەر
جەم بووگە وەك هەور نەڕووی سەقف سەر (مەولەوی: ١٣٤)

٤- کوڕ بەبێ شك هەوری تاڵە، هەروەکوو پەروینەکچ
کوڕ وەکوو خاشاکو خارە، سۆسەنو نەسرینە کچ (قانیع: ٦٩)

٥- خەنجەروو تیرووتەبەر بارین شەبەھ بەرقوو بروسك
میسرییان لامیع ژ ئەلماسان ددایێ ڕاستو چەپ (جزیری: ٩٣)

٦- ئیمشەو ئایرێ گڕ بەنست نەدەروون
بڵێسەش یاوا بەسەقف گەردوون (بێسارانی: ١٩)

٧- قەسەم بەو شەربەتی دیداری پاکت
شەرابم عەینی زەهری مارە بێ تۆ (نالی: ٩١)

٨- هەروەکی شەمعا شەڤێ ئەو کەوکەبا برجا شەرەف
بەزمەکە شاهانە دانی، مەی کرە جاما سەدەف (هەکاری: ٦٦)

(٣)

یەکەو نموونە بۆ ئەمانەی خوارەوە بێنە، نموونەی ڕستەی ئاسایی خۆت بێ، یان شیعری شاعیران:

١- ڕستەیەکی خەبەری بە گشتی.

٢-ڕستەیەکی خەبەری نکوولی.

٣-ڕستەیەکی خەبەری ساکار.

٤-ڕستەیەکی خەبەری داواکاری.

(٤)

هەریەکە لەم خەبەرانەی خوارەوە بۆ چ جۆرە گوێگرێك دراوە:

- مامۆستام بینی.

- بەخوا بە چاوی خۆم مامۆستام بینی.

- خۆم مامۆستام بینی.

ئینـشا

ئینشای داخوازی و نا داخوازی

نموونە :

(أ)

١- قەت نەدەی ئازاری گیانی مەستو بێدارانی شەو
خۆت نەخەیتە بەر شە پۆلی ئەشکی بێ پایانی شەو (هەردی : ٦٦)
٢- هون هەردوو هەڕن، مەمێ ببینن
لێ یەك خەبەرێ ژ بۆمە بینن (مەم و زین : ١٥٤)
٣- کەی مەشی نەسیلك یاران هەمدەم
کەی ڕوتبەی عالی مەوینی وەچەم (مەولەوی : ٢٥٩)

(ب)

١- نەمردم من ئەگەر ئە مجارە بێ تۆ
نەچم شەرت بێ هەتا ئەو خوارە بێ تۆ (نالی : ٩١)
٢- کەی تائیری ئاشیانی فیرقەت
وەی بولبولی بوستانی حیرقەت (مەم و زین : ١٠٨)
٣- ئاخ! چراخ! چ ئاخ؟ ئاخ پەی ئاخدارێ
چون من خاتر خام، خەمبار داخدارێ! (مەولەوی : ٥٥)

ڕاڤەکردن:

نموونەکانی بەشی (أ) هـەموویان ئینشایین، چونکە ڕاستیو چەوتی هەڵناگرن، لە هەمان کاتێشدا هەموویان داخوازییان تێدایە، چ فەرمان بێ،

چ نەهێشتن (نهی)بێ، چ پرسیار بێ.... چونکە ئەمانە هەموو داخوازییان تێدایە: داخوازی کردنی کارێك، نەکردنی کارێك، وەرگرتنی زانیارییەك.

لە نموونەی یەکەمدا، هەردی لە هەردوو نیوەدێردا نەهێشتنی هێناوە: (ئازاری .....نەدەی) و (خۆت نەخەیتە.....) هەردووکیان بە (نە) نەهی کراون ..... نەیگوتووە (ئازاری .....مەدە)، (خۆت مەخەرە......). ئەم جۆرە نەهێشتنەی بە (نە) دەکرێ، وەك لێرەدا کراوە، لە کرمانجی خواروودا لەوەی دی بەهێزترە. ئەمە لە ڕەوانبێژیدا، کە جۆرێکە لە ئینشا، پێی دەگوترێ ئینشای داخوازی.

لە نموونەی دووەمدا، خانی دوو فەرمانی داخوازی بەکارهێناوە (هەڕن ، ببینن). داخوازی سێ ئاستی جیاوازی هەیە لە ڕەوانبێژی: لە نێوان دووکەس لەیەك ئاستی کۆمەڵایەتی‌دا بن ، لە گەورەوە بۆ بچووك، لە بچووکەوە بۆ گەورە.

ئەم جۆرەش هەر ئینشای داخوازییە.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی خۆی دەدوێنی دەڵێ: کەی دەچیتە ڕیزی یارانی هاودەم؟ کەی پایەی بەرز بە چاو دەبینی؟ ئەم دووانە پرسیارن. بەڵام پرسیارەکان بۆ مانای دروستی پرسیار نەهاتوون، چونکە بۆ داوای زانینی کاتەکە نەهاتوون، بەڵکو لە هەردووکیاندا پرسیارەکە نکوولییە، واتە: تۆ ناچیتە ڕیزی یارانی هاودەم، تۆ پایەی بەرز بە چاو نابینی. ئەمە بەکارهێنانی خوازەیی پرسیارەکانە. ئەم پرسیارانەش هەر ئینشای داخوازین، چونکە پرسیار لە ئەسلدا بۆ داخوازی زانیاری هاتووە.

لە نموونەکانی بەشی (ب)دا، دیسان کۆمەڵە ڕستەیەکی ئینشایی هەن، بەڵام ئەمانە داخوازی نین، شێوازی ترن و ڕاست و چەوتی هەڵناگرن، وەکو شێوازی: مەرج و بانگ و سەرسامی و هیڤی و......

لە نموونەی یەکەمدا، نالی دەڵێ: (ئەگەر ئەم جارە نەمردم، شەرت بێ بەبێ تۆ هەتا ئەم خوارە نەچم). ئەمە ڕستەیەکی مەرجییە و ئامرازەکەی (ئەگەر)ە. مەرج جۆرێکە لە ئینشای ناداخوازی، چونکە هیچ داوایەکی تێدانییە.

لە نموونەی دووەمدا، خانی ڕووی دەمی قسە دەکاتە بولبول و دەڵێ: (ئەی باڵندەی هێلانەی جیایی و وەی بولبولی بیستانی سووتان!) ئەمانە بانگن، ئامرازی (ئەی ، وەی)یان بۆ بەکارهاتووە. هەرچەندە (ئەی) لەگەڵ (کە) لێکدراوە (کە + ئەی) بووە بە (کەی)...... ئەمەش هەر ئینشای ناداخوازییە.......

پوختە

- ڕستەی ئینشایی، کە ڕاستی و چەوتی هەڵناگرێ، دەکرێتە دوو جۆر؛ داخوازی و نا داخوازی، ئەمانەش هەریەکە چەند هونەرێك دەگرێتەوە،
- ڕستەی داخوازی دەشێ نەهێشتن، یان داواکردن، یان پرسیاربێ. هەریەکە لەمانەش ئامرازی خۆی و مانای خوازمیی خۆی هەیە.
- ڕستەی نا داخوازی دەشێ؛ بانگ، مەرج، سەرسامی، هیڤی.... بێ. ئەوانیش ئامرازو بەکارهێنانی خوازمیی خۆیان هەیە.

نموونە بۆ

ئینشای داخوازیو ناداخوازی

١- ساقی بەمەیی کوهنە لەسەر عادەتی نەو بە
بشکێنە بەیەك نەوبە دو سەد ماتەمی تەوبە (نالی: ٩٢)

٢- ئاخ لەگەڵ ئێمە حەبیبە سەری پەیوەندی نییە
نەیشەکەر قەددە بلا بەندی هەیەو قەندی نییە (نالی: ١١٧)

٣- ئەگەر کوردێك قسەی بابی نەزانی
موحەققەق داکی حیزە، بابی زانی (حاجی: ١٤٦)

٤- ئەی پەردەدڕێ مەمێ و زینێ
وەی داغ کەشێ ل سەر برینێ (مەم و زین: ١٨٤)

٥- مەشغوولی بەسە ب لەعب و لە هوان
توبا خوە بکە ژ خەتئو سەهوان (مەم و زین: ٢١٤)

٦- کی بت کونە بت موتیع و موحتاج
کی بت کونەدت وەبێ تە لەب باج (مەم و زین: ٥٨)

٧- کام تاسە؟ کام مەیل؟ کام چاوەنواڕی؟
تەلیسماوی یە وەك هی دڵداری؟ (گۆران: ١٠)

شیکار

زنجیره	رستەی ئینشائی	داخوازی	ناداخوازی	جۆرەکەی
١	ساقی!	—	×	بانگ
	لەسەر عادەتی نەو بە.	×	—	فەرمان
	بشکێنە	×	—	فەرمان
٢	ئاخ لەگەڵ ئێمە!	—	×	سەرسامی
٣	ئەگەر کوردێك	—	×	مەرج
٤	ئەی پەردەدڕێ	—	×	بانگ
	وەی داغ کەشێ	—	×	بانگ
٥	مەشغوولی بەسە	×	—	فەرمان
	توبا خوە بکە	×	—	فەرمان
٦	کی بت کونەبت موتیع	×	—	پرسیار
	کی بت کونەدت	×	—	پرسیار
٧	کام تاسە....؟	×	—	پرسار
	کام مەیل....؟	×	—	پرسیار
	کام چارە نواڕی	×	—	پرسیار

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەی خوارەوەدا، ڕستەی ئینشایی دەربێنە، ئینشای داخوازی و ناداخوازی لێك جودا بکەوە، ئینجا جۆری ڕستەکان چین؟ بیاننووسە:

١- ئەگەر، خەنجەر! بە خەنجەڕ پارە پارەت کەن لەسەر دەعوات
نەڵێی ئۆف، هەر بڵێ ئۆخەی کەوا ئاواتەکەم پێك هات (قانیع: ٦٢)

٢- ئابی حەیوان تە دڤێتن تو ببە هەمڕەهی خزر
جامی جەم بین و ژداراوو سکەندەر مەکە بەحس (جزیری: ١٥١)

٣- وەختێ شتێکت گرتە دەم
کەرم مەبە، گۆرانی مەڵێ (دڵدار: ١٩)

٤- گەر عاشیقی ڕابە شبهی فەڕڕاش
جانی خوە بدە نیسارو شاباش (مەم و زین: ٨٩)

٥- پێم بڵێ توخوا چەند جووانت دی
چەند جووتە یاری دەست لەملانت دی (بێکەس: ١٥٢)

٦- جە زەوق و زینەت دنیای دوونپەروەر
چون عیسای مەریەم وێت موجەڕڕەدکەر (خانا: ١٥١)

٧- تۆ ئەزانی، ئەی وەتەن! ئیمڕۆکە بۆچی بێ بەشی؟
بۆچی دەستی شەو نیشانی تۆئەدا نامەی ڕەشی (دڵدار: ٢٠٢)

٨- خۆزگە یار ئەبوو بە خاوەن قەرزلێم
بۆ هەر کوێ ئەچووم ئەهاتە سەرڕێم (پیرەمێرد: ٨٥)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەدا، ڕستەی ئینشایی دەربێنەو ئینشای داخوازیو ناداخوازی لێك جودا بكەوەو جۆری هەریەكێكیان بنووسە:

١- ئەی چاوی پڕ نەدامەت، دڵ پڕ غەمو غەرامەت!
بگری كە وشكە سۆفی، لەم فەیزە بێ نەسیبە. (نالی: ٩٣)

٢- نام و نەسەبا خوە هون عەیان كن
سیڕڕا دلێ خوە بومە بەیان كن (مەم و زین: ٧٠)

٣- یا هێمای تەشنەی جورعەی مەیلەنی
كەفتەی كۆساران كۆی دوجەیلەنی (ڕەنجووری: ٦٧)

٤-خوایە، تۆ حەكیمی بۆم بنێرە
دەوای دەردم لە زۆر زۆرو لە كەم كەم (كامیل: ٥٠)

٥- ئیلاهی! نێرگزا مەی مەستو نازك
ژ دەستێ خوارو بەدخواهان بپارێز (جزیری: ٢٥٢)

٦-جەرگت لەت لەت بۆ چەواشەی چەپكەرد
خاڵۆت جیا كەرد، یە كاریێ تۆ كەرد. (مەولەوی: ١٣٩)

٧- ببۆسە ئەی سەبا گەر چوویە مەقسەد
لەباتی من، بەفرسەت، ناو دەمی یار. (سالم: ٥٧)

٨- دلۆ دێ تۆبەكە ژ دەردو گوناهان
ڤەدەر بە ژ دەفتەرا ڤان ڕووسیاهان. (هەكاری: ١٧٥)

(٣)

یەکەو نموونەی بۆ ئەم جۆرە ڕستە ئینشاییانەی خوارەوە بنووسە، جا ڕستەکان لە دارشتنی خۆت بن، یان شیعری شاعیران بن:

١-ڕستەیەک ئینشای داخوازی تێدابێ. (بە گشتی)

٢- ڕستەیەک ئینشای ناداخوازی تێدابێ. (بە گشتی)

٣- ڕستەیەک پرسیار بێ. (ئینشای داخوازی)

٤- ڕستەیەک داخوازی بێ. (ئینشای داخوازی)

٥- ڕستەیەک (نەهی) تێدابێ. (ئینشای داخوازی)

٦- ڕستەیەک مەرجێ تێدابێ. (ئینشای ناداخوازی)

٧- ڕستەیەک سوێندی تێدابی. (ئینشای ناداخوازی)

٨-ڕستەیەک سەرسوڕمانی تێدابێ. (ئینشای ناداخوازی)

(٤)

لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا، پێنج دێر بنووسە کە جۆرە جیاوازەکانی ڕستەی ئینشاییان تێدابێ.

یەکسانیو

کورتبڕی و درێژبڕی

نموونە :

(أ) یەکسانی

١- بیستو حەوت ساڵە تەفرەی خۆم داوە
وازم لە هەموو کەسێك هێناوە (بێکەس : ٧٧)

٢- هەر چەند کرن لیباس تەبدیل
ئەمما نەد بوون ژ حاڵ تەحویل (مەم و زین : ٥٧)

٣- کەس بەسەر نەبەرد جانو جوانی
تا سەر نەگێلا بە کامەرانی (خانا : ٧٦٧)

(ب) کورتبڕی

١- فرمانێ، فرمانێ، ئەی کۆمەڵ، فرمانێ
بۆ دەردی بێ کاری، چارەیەك، دەرمانێ (گۆران : ٢٠٠)

٢- ئەڤ موویی میانو ماری گیسوو
ئەڤ چاردە ساڵە چار ئەبروو (مەم و زین : ٨٦)

٣- عاقل دوو جار ناخەڵەتێ (خاڵ : ٣٠٤)

(جـ) درێژبڕی

١- خێرا هاتەوە، بەڕوویەکی خۆش
گوتی : بەخێربێن..... بە خێربێی کوێخا (دڵدار : ٢٢١)

٢- مەنعی پێشکەوتن ئەکەن، لەم خاکمانە چوار گرۆ :
خان یەك، سەردار دوو، بەگزادە سێ، ئاغا چوار (قانیع : ٨٥)

٣- سا پێم دەر، دەی دەی، پەی پەی، نەو مەی، مەی
لە تایف مەردەم یەکسەر، بکەر حەی (مەولەوی : ٣٩)

ڕاڤەکردن:

ئەم نموونانەی سەرەوە، هاوکێشەی وشەو مانا لە ڕستەدا دەردەخەن. ئایا هەر دوو لایان بەقەد یەك هاتوون، یان وشە زیاتر هاتووە لە مانا، یان بە پێچەوانەوە.

لە نموونەکانی بەشی (أ)دا، هەردێرێك ئەوەندەی وشە تێدا بەکارهاتووە کە مانای مەبەست بداتو بەس.

لە نموونەی یەکەمدا بێ کەس باسی خۆی دا کە (٢٧) ساڵە خۆی هەڵخەتاندووەو وازی لە هەموو کەس هێناوە. وشەکان پڕ بەپێستی ئەو مانایەن کە ویستوویەتی بیگەیەنێ. ئەم هاوسەنگییەی نێوان وشەو مانا لە ڕەوانبێژیدا (یەکسانی)یە.

لە نموونەی دووەمدا، خانی باسی ستی و زین دەکا، پاش گەڕانەوەیان لە گەشتو سەیران کە: (هەر چەندە جلیان گۆڕی بوو بەڵام حاڵیان نەگۆڕا بوو). لێرەدا دیسان یەکسانی لە نێوان وشەو ماناکە هەیەو (یەکسانی) پەیڕەوکراوە.

لە نموونەی سێیەمدا: خانا باس دەکا چۆن کەس تا سەر گیانو جوانی بۆ نامێنیو تا سەر بە خۆشی ناگەڕێ. ئەمەش یەکسانی تێدایە لە نێوان وشەو ماناکان. (یەکسانی) تێدا پەیڕەو کراوە. یەکسانی وەکو ترازوو وایە بۆ کورتبڕی و درێژبڕی.

بەڵام کە دێینە سەر نموونەکانی بەشی (ب)، سەیر دەکەین ئەو پێوانەی (یەکسانی)یە لەنگ دەبێ. هەموو ڕستەکان وشەی کەمتریان تێدا

بەکارهاتووە بۆ ئەوەی ئەمە کار لە گەیاندنی تەواوی ماناکە بکا بە پەندو ڕەوانی.

لە نموونەی یەکەمدا، گۆران کە دەڵێ: فرمانی، فرمانێ، ئەی کۆمەڵ فرمانێ...... لە هەموویان کارەکەی فڕێداوە، واتە فرمانی پەیدا کەن... پەیدا کەن فڕێ دراوە، بەڵام لەڕستەکەدا ماناکە ئاشکرایە، فڕێدانەکە کاری لە مانای ڕستەکە نەکردووە، هەر چەندە وشەکانیش کەم بوونەتەوە. ئەمە کورتبڕییە لە ڕەوانبێژی و لە بەر ئەوەی کورتییەکە بەهۆی لابردنی وشەوە دروست بووە، کورتبڕی بەلابردنە.

لە نموونەی دووەمدا، خانی لەمەم و زیندا میان بە موو دەچوێنێو گیسوو بەمار، لە هەردووکیاندا ئەوزارو لێکچوون لادراون، بۆ ئەوەی ئەمە لە مانای مەبەست کەم بکاتەوە، بگرە کاریگەرییەکەی بەهێزتر کردووە. هەر بۆیەش ئەم جۆرە لێکچواندنە پێی دەگوترێ لێکچواندنی ڕەوان.

ئەمەش هەر کورتبڕی بەلادانە، چونکە لێکچواندنی ئاسایی دەبێ هەر چوار بنەڕەتی تێدابێ، کەچی لە هەریەکە لەم دوو لێکچواندنانە دوو بنەڕەت لادراوە.

لە نموونەی سێیەمدا، پەندەکە دەڵی پیاوی عاقل دوو جار ناخەڵەتێ، واتە جاری یەکەم لە دڵسافی خۆیو کەمتەرخەمی و بایەخ نەدانەوە لەوانەیە تەلەکەبازان بیخەنە داوەوە، بەڵام جاری دووەم کە لێی کەوتنە فێڵو دەهۆ سوود لەتاقی کردنەوەی یەکەم وەردەگرێ و هەمیشە وریاو چاوکراوەیە، ئیتر تەفرە ناخوا.. ئەم ڕستە کورتە، زۆر مانا هەڵدەگرێ، هەر چەندە ڕستەکە لە ڕووی داڕشتنەوە هیچ وشەی لانەدراوە؛ بەڵام بە

وشەی کەمو دارشتنی ڕستەیەکی پتەو مانایەکی زۆر دراوە.... ئەمەش هەر کورتبڕییە بەڵام کورتبڕی بێ لادانە. زۆربەی پەندو قسەی نەستەق بەر ئەم جۆرە کورتبڕییە دەکەوێ.

کەچی لە نموونەکانی بەشی (جـ)دا، بەپێچەوانەی نموونەکانی (ب)، وشەی زیاتر بەکارهاتووە، وشە زیادەکان بۆ زیاد کردنی مانانین، بەڵکو بۆ مەبەستی تر هاتوون کە لە ڕستەکەدا دەردەکەوێ.

لە نموونەی یەکەمدا: (گوتی بە خێربێن، بەخێربێی کوێخا). کە گوتی: (بەخێربێن)، ڕستەکە بۆ کۆیە و گشت میوانەکان دەگرێتەوە، پاشان کە دەڵێ (بەخێربێی کوێخا) بەخێرهێنانەکە تایبەتە بە کوێخا. لەناو هەموویان گرنگی بە کوێخاداوە، چونکە بۆ ئەم، کوێخا لە هەموویان گرنگترە! خۆ ئەگەر ئەم ڕستەی دواوەی هەر نەگوتبا، بەخێرهاتنەکە کێخوایشی دەگرتەوە. ئەمە درێژبڕییە، چونکە وشەی زیادی بەکارهێناوە کەلێرە بۆ بایەخ پێدانە، ئەگەر نا لەڕووی ماناوە هیچی زیادی تێدانییە. ئەمە (درێژبڕی‌یە). ئەم جۆرە درێژبڕییە ناوهێنانی شتی تایبەتییە دوای شتی گشتی.

لە نموونەی دووەمدا، باسی چوار گرۆ دەکا کە ڕێگە لە پێشکەوتن دەگرن، ئینجا ناوی هەر چوارەکە دێنێ، ئەم ناو هێنانەی چوار شتەکە درێژبڕییەو بۆ لێکدانەوەی چوارەکە هاتووە، زاناکانی ڕەوانبێژی بەم جۆرە درێژبڕییە دەڵێن لق هاویشتوو.

لە نموونەی سێیەمدا، مەولەوی (دەی دەی) و (پەی پەی)و (مەی مەی) هێناوە کە دووبارەکردنەوەیە بۆ جەخت و سووربوون، ئەمە درێژبڕی دووبارەبوونەوەیە.

ئەمە هەندێ حاڵەتی کوتبڕی و درێژبڕی بوو بەپێی پێوەری یەکسانی، بێ گومان زۆر حاڵەتی تریش هەن لەڕستەدا دەردەکەون.

پوختە: لە پەیوەندی نێوان وشەو مانای ڕستەدا سێ جۆرە ڕستە دەردەکەوێ:

١- یەکسانی: ئەوەیە وشەو ماناکە یەکسان بن، وەکو ئەوەی ئەگەر وشەکان بخرێنە سەر تایەکی ترازوو و ماناکان بخرێنە سەر تایەکەی تر، ترازووەکە هاوسەنگ بێ، ئەمە ئەسلو دەستوورەو کورتبڕی و درێژبڕی بە پێی ئەم دەستوورو پێوەرە دیار دەکرێن.

٢- کورتبڕی: ئەوەیە مانای زۆر بە وشەی کەمتر لە خۆی دەربڕی، بە مەرجی بە ڕوونیو ئاشکرایی مەبەست بە دەستەوەبدا. ئەمە دووجۆرە:

أ- کوتبڕی بەلابردن: ئەوەیە لەڕستەکەدا شتێ لادرابێ، بەڵام کار نەکاتە سەر تێگەیشتنی مانای ڕستەکەو نیشانەی لابردنەکەش دیاربێ.

ب- کورتبڕی بێ لابردن: ئەوەیە ڕستەی کورت مانای زۆری تێدابێ، بێ ئەوەی هیچ وشەی لێ لادرابێ.

٣- درێژبڕی: ئەوەیە ماناکە بە وشەی زیاد لە پێویست دەربڕێ. هۆی درێژبڕی، یان جۆرەکانی زۆرە، وەکو:

أ- ڕوون کردنەوەو لێکدانەوەی مانا.

ب- ناوبردنی شتی تایبەتی دوای شتی گشتی.

جـ- ناوبردنی شتی گشتی دوای شتی تایبەتی.

د- دووبارەکردنەوە.

ه- ڕستەی (الاعتراضیة)

چەند نموونەیەك بۆ
یەكسانی‌و كورتبڕی‌و درێژبڕی

١-بچینە، ئە دوورییەوە لە كۆن پەندی وا هەبوو
منیش لە زۆر هەردم چاند بەزبڵم بڕوا هەبوو (پەشێو. ف: ٤٢)

٢-لەلای سالم، ئەگەر ئەكلە وەگەر شورب
بەبێ تۆ، دوور لەتۆ، سندانە ئیمشەو (سالم: ١٢٠)

٣-چەكی هەر میللەتێ عیلمە و مەعاریف بۆ ژیانی خۆی
لەناو ئێمەش، خووا فەوتی بكا، جەهلەچەكی خێڵە (زێوەر)

٤-گوتی نالی ئەتۆ بمرە ئەمن دێم
خودا كەی بێ: خودا كەی بێ؟ خوداكەی؟ (نالی: ١٢٦)

٥-هەر عەقلەك لە خەسارەكێ (پەندی كوردی)

٦-منیش وەك ئێوە لە دنیای گەورە گەردێكم بچووك
هەتا ناشتوانم بفڕم، بخوێنم، بەباڵ، بە دەنووك (گۆران: ١٧٠)

٧-حاجی ئەمنیش میسالی كوردان
كەوتوومە كەمەندی نەفس‌و شەیتان (حاجی: ١٩٦)

شیکار

زنجیرە	یەکسانی	کورتبڕی	درێژبڕی	جۆرەکەی
١	—	×	—	لادان (لادانی مەرج): (ئەگەر بچین).
٢	—	—	×	دوور لە تۆ (الاعتراضية)
٣	—	—	×	خووا فەوتی بکا (الاعتراضية)یە
٤	—	—	×	دووبارە (خواکەی بێ.....)
٥	—	×	—	بێ لابردن
٦	—	—	×	ناوهێنانی ئامرازی کار (باڵ / دەنووک)
٧	—	—	×	ناوهێنانی کشتی دوای تایبەتی

ڕاهێنان

(١)

لەم دێرە شیعرانەدا، کورتبڕیو درێژبڕی دیاربکەو جۆرەکەیان بنووسە:

١-تا کوردو ئەمن لە دەستی دوونان
دەرچین، هەر ئەتۆی ڕەحیم وڕەحمان (حاجی: ١٩٧)

٢-قەت کەس نە دگۆ ستی یو زینە
خەڵقی وە دزانی ئەجنە بینە (مەم و زینی خانی: ٥٧)

٣-وەکو شێر وەرنە مەیدانی جەرائەت
بەغیرەت بن بە غیرەت بن بەغیرەت (مەلای گەورە: ١٠٧)

٤-خەمە، فرسەتێ، ساتێ، وەبێ‌خەم
گەرد پاڵاکەش بگێروون وەچەم (مەولەوی: ١٩٩)

٥-قەت لە زیکری خێری تۆ غافل نییە ئەحمەد بەشەو
هەر بە ئوممێدی ویسالت سەر لەسەر باڵین دەکا (ئەحمەد موختار: ٥١)

٦-هەر ساڵەك وعومرەك (شێخەللا: ٩٠)

٧-بۆ شەڕو دەعوا سوپێرو سەنگەرو سەرشاخەکان
شێرو پڵنگە وەبیللا بەچکەکەی پڕ غیرەتت. (سەلام: ٥٣)

(٢)

لەم دێرە شیعرانەدا، کورتبڕی و درێژبڕی دیار بکەو جۆرەکانیان بنووسە:

١- وەڵلاهی کڵاوی سەری من چەرخی دەماڵی
ببوایە بە دامانت ئەگەر دەست ڕەسێکم (نالێ: ٧٧)

٢- ڕۆژوو شەڤ و وەقتو سوبحو ئێڤار
یەکسان د نومان ل وان ب یەکجار (مەم و زینی خانی: ٥٢)

٣- قەزای پەنجەکەت دەك لەمن کەوێ
خەیلێ عاجزم، سا لێدەر دەفێ. (مەولەوی: ٢١)

٤- دڵم باغو گوڵم فرمێسکی ئاڵە
بەهار عومروو ئەجەل گوڵچینەبێ تۆ. (سالم: ١١٣)

٥-ئەی فەلەك، ڕاستۆ نەبی، بۆ ڕێكوپێکی دەورەکەت
گورگ ئەبێتە شوانی ڕانو دز ئەبێتە ئەولیا. (قانیع: ٤٨)

٦-ئاگرێ عیشقی حەلاندن ل مەجیسم وتەنو جان
وەرە جارەك ژ تەڕا دا بکم ئەز دەردێ بەیان. (هەکاری: ٦٣)

٧- مەی کو بچت ساغری هێژ د دەست دلبەری
سوندی بخالق دخوم ڕۆژە د بورجا حەمەل. (جزیری: ٣٤٩)

(٣)

یەکەو نموونە بۆ ئەمانەی خوارەوە بێنە، ڕستەکان لە داڕشتنی خۆت بن، یان شیعری شاعیران بن:

١-ڕستەیەک یەکسانی تێدابێ.

٢-ڕستەیەک کورتبڕی بەلابردنی تێدابێ.

٣- ڕستەیەک کورتبڕی بێ لابردنی تێدابێ.

٤- ڕستەیەک درێژبڕی بە ڕاناوی خۆیی تێدابێ.

٥- ڕستەیەک درێژبڕی بە تایبەتیو گشتی تێدابێ.

٦- ڕستەیەک درێژبڕی بە (الاعتراضية) تێدابێ.

تاییبەتی

پێناسەو بنەڕەتەکان

نموونە :

(أ)

١- گەورەی هیچ قەومێك وەك قەومی کوردان
لەڕێی وەتەندا نەبوون بە قوربان (پیرەمێرد : ٣٤٧)
٢- دسەمایا سەحەرێ دەست ب کەس دی نیرو
غەیری شیرین قەدو مەوزون حەرەکاتێ، نادم
هاتە دەستێ مە د ڕەقسێ و دگو بل ژ (مەلێ)
دەست ب کەس دی د سەمایا کومەلاتێ، نادم (جزیری : ٣٥٩)
٣- هەر من ناشادم ، هەرمن ناشادم
هەموو کەس شادە، هەر من ناشادم (وەلی دێوانە : ٥٥)

(ب)

١-ئەی بێ نەزیر و هەمتا هەرتۆی کە بەرقەراری
بێ دارو بێ دیاری، بێدارو پایە داری (حاجی : ١٤٣)
٢- تنێ فەرهاد دزانت لە ززەتی عیشق
کو وی جان دایە شیرینی، نە فەرهاد (جزیری، ٢٥١)
٣- مرۆڤ هەر تەنیا لەسەر زەوی دەژی.

ڕاڤەکردن:

نموونەکانی بەشی (أ)، هەریەکە جۆرە تایبەتی کردن وتەرخان کردنێکی تێدایە کە سنووردانانێکە بۆ شێوازێکی تایبەتی سیفەتو مەوسووف، بەڵام سیفەت بەمانای ڕێزمانی نا، بەڵکو بەمانای گشتی حوکمێکی واتایی.

لە نموونەی یەکەمدا، پیرەمێرد دەڵێ: (هەر تەنیا گەورەی کوردان بوونەتە قوربانی)، لێرەدا (گەورەی کوردان)و (خۆکردنە قوربانی) هەیە. خۆکردنە قوربانی کە سیفەتە تایبەتی کراوە بە گەورەی کوردان، نەك گەورەی عەرەبان، یان فارسان، یان تورکان....... ئەم جۆرە داڕشتنە لەڕەوانبێژیدا پێی دەگوترێ (تایبەتی). سیفەتەکە پێی دەگوترێ (تایبەت) و مەوسووفەکە (تایبەتدار)....

تایبەتی

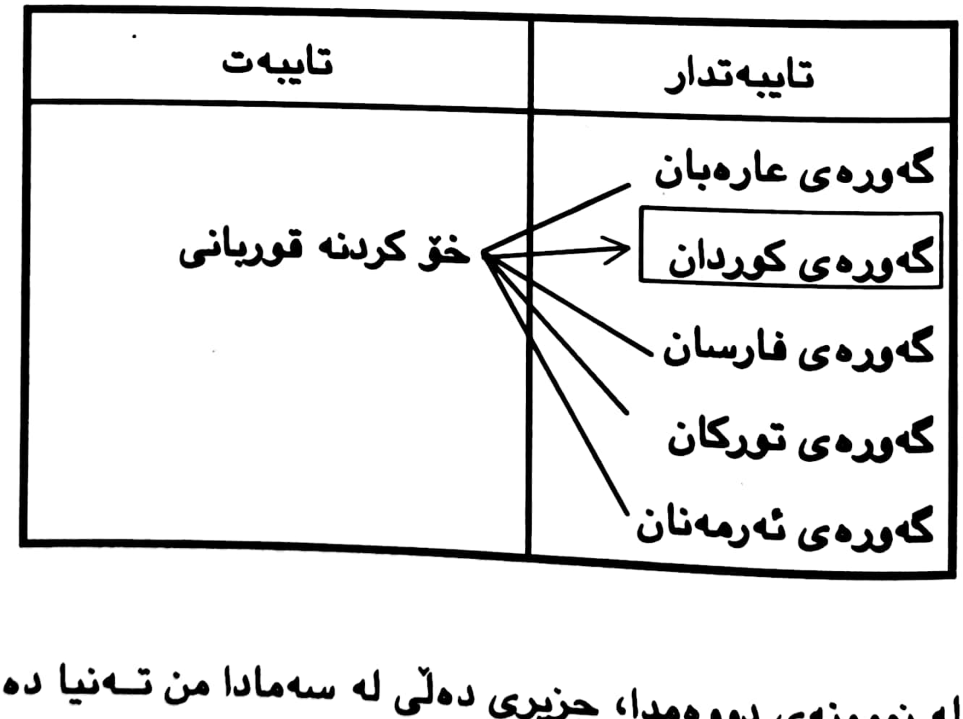
تایبەتدار
تایبەت
گەورەی عارەبان
گەورەی کوردان
گەورەی فارسان
گەورەی تورکان
گەورەی ئەرمەنان
خۆ کردنە قوربانی

کەچی لە نموونەی دووەمدا، جزیری دەڵێ لە سەمادا من تەنیا دەست دەدەمە دەستی یارەکەم. جزیری مەوسووفە، دەست دانە یەکێ لە

شایی سیفەتە. لێرەدا تایبەتی مەوسووفە بەسیفەت. (جزیری تەنیا دەست دەداتە یارەکەی لە شایی) (تایبەتی)یە، جزیری (تایبەت)و دەست دانە یار (تایبەتدار)ە

تایبەتی

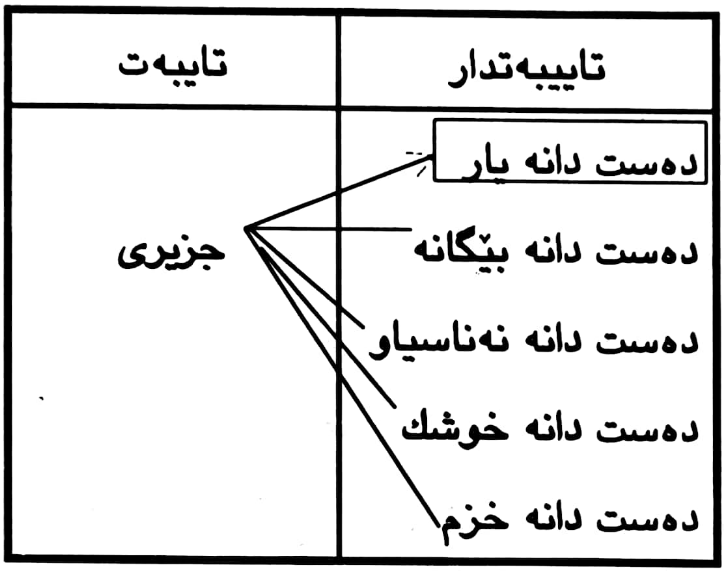
تایبەتدار
تایبەت
دەست دانە یار
دەست دانە بێگانە
دەست دانە نەناسیاو
دەست دانە خوشك
دەست دانە خزم
جزیری

هەر لەم نموونەیدا، تاییبەتییەکی تری لە هەمان جۆر هەیە، مەوسووف بەسیفەت، کە دەڵێ: (جگە لەمەلا دەست بەکەسێ نادەم).

لەم نموونانەدا دیارە بابەتەکە (تایبەتی) دوو بنەڕەتی هەیە (تایبەت)، (تایبەتدار). ئەمانە پێیان دەگوتری دوولای تایبەتی، یان دوو جەمسەری تایبەتی.

لە نموونەکانی (ب)، لە دێری یەکەمدا، حاجی ڕاستەقینەیەکی چەسپاو باس دەکا، بەخوا دەڵێ « هەر تەنیا تۆ بەرقەراری» واتە جگە لە تۆ کەسیتر بەرقەرارنییە، بەرقەراری هەر بۆتۆیەو هەر هی تۆیە.

خوا مەوسووفە، بەرقەراری سیفەتە. لێرەدا سیفەت تایبەتی کراوە بە مەوسووف. سیفەت (تایبەت)ە، خوا (تایبەتدار)ە. لەبەر ئەوەی لای

هەموو کەسێك بڕاوەتەوە کە هەرتەنیا خواو بەس و کەسی‌ترنا، کە بەرقەرارە، ئەم جۆرە تایبەتییە پێی دەگوترێ: تایبەتی دروست، یان ڕاستەقینە.

لە ڕستەی دووەمدا، جزیری ڕای وایە کە تەنیا فەرهاد و کەسی ترنا، لەززەتی عیشق دەزانێ..... ئەمە ڕای جزیرییە، دەشێ یەکێکی‌تر ڕای جیا بێ، لای وابێ تەنیا مەجنوون، یان تەنیا مەم، یان تەنیا وامیق لەززەتی عیشق دەزانێ. لێرەدا تایبەتی سیفەتی بە مەوسووف شتێکی چەسپاونییە، لای هەموو کەس یەك شت بێ، بەڵکو بەپێی بۆ چوونی جیاجیای خەڵك دەگۆڕێ، ئەمە پێی دەگوترێ تایبەتی دانە پاڵ.

لە نموونەی سێیەمدا، شوێنی ژیانی مرۆڤ تایبەتی کراوە، بەسەر زەوی. ئەمە تایبەتی کردنی مەوسووفە بەسیفەت‌و تایبەتییەکە ڕاستەقینەیە، چونکە ئەمە ڕاستییەکە لای هەموو کەس یەك شتەو ڕای جیاواز هەڵناگرێ.

کەواتە تایبەتی بە هەردوو جۆری بەشی (أ)ی، دەشێ دروست‌و ڕاستەقینە بێ و دەشێ دانە پاڵ بێ.

پێناسە: **تایبەتی**: تەرخان كردنی شتێكە بە شتێكیتر بە جۆرێ كە تەرخان كراوەكە، بە ڕاستی یان بە دانە پاڵ، تەنیا لە (بۆ تەرخان كراوەكەدا) هەبێ.

تایبەتی دوو بنەڕەتی هەیە:

١- **تایبەت**: ئەو شتەیە كە تەنیا بۆ شتێكی تر تەرخان كراوە.

٢- تایبەتدار: ئەوەیە كە شتێكی تری بۆ تەرخان كراوە.

- تایبەت و تایبەتدار، پێیان دەگوترێ دوو لا، یان دوو جەمسەری تایبەتی.

جۆرەكانی تایبەتی:

١- بەگوێرەی سیفەت مەوسووف:

أ- تایبەتی كردنی سیفەت بە مەوسووف.

ب- تایبەتی كردنی مەوسووف بە سیفەت

٢- بەگوێرەی ڕاستەقینەیی و دانە پاڵ:

أ- تایبەتی ڕاستەقینە: لای هەموو كەس یەكەو بڕاوەتەوە، ڕای جیاواز هەڵناگرێ.

ب- تایبەتی دانە پاڵ: بە پێی ڕای جیاجیا، دەگۆڕێ.

نموونـه بـۆ

تایبەتیو جۆرەکانی

١-تەنیا مانگی شوبات (٢٨ یان ٢٩) ڕۆژە.

٢-ئەی گرد مەوجوودێ جەتۆ گرت مایە.

مەوجوود هەر تۆنی، ماسیوا سایە (مەولەوی: ٣١)

٣-مرۆڤ تەنیا لەسەر زەوی دەژی.

٤-هەر منم ئێستا واریسی عیسا

بێ ژنو ماڵو بێ کوڕو مەئوا (حاجی: ٢١٠)

٥-عیدەوو هەرکەس ژ دیدارا تەلێ پیرۆزە عید

ئەز تنێ مەحروومی دیدارم، ب سەد مەنزل بەعید (جزیری: ٢١٣)

٦- لەوانە زیاتر من تۆم خۆش ئەوێ

هەر تۆی سەربەرزی قەومەکەت ئەوێ (پیرەمێرد: ١١٢)

شیکار

زنجیره	تایبەتی	سیفەت بە مەوسووف	مەوسووف بە سیفەت	ڕاستەقینە	دانە پاڵ
١	تەنیا شوبات ٢٩، ٢٨ ڕۆژە.	—	×	×	—
٢	مەوجوود هەر ئەتۆی.	—	×	×	—
٣	مرۆڤ تەنیا لە سەر زەوی دەژی.	×	—	—	×
٤	هەر منم واریسی عیسا.	×	—	—	×
٥	تەنیا من مەحرومی دیدارم.	×	—	—	×
٦	هەر تۆی سەریەرزی قەومەکەت ئەوێ	×	—	—	×

ڕاهێنان

(١)

لەمانەی خوارەوەدا، تایبەتی جیابکەوەو جەمسەرەکانی دیار بکە:

١-ئەمە هەر کوردە لایقی تەحسین
بێ کتێب و موعەللیمو نووسین (حاجی: ٢٢٦)

٢-لە هەموو گیانداران هەرتەنیا مرۆڤ ئەقڵی هەیەو قسە دەکا.

٣-خاڵە گیان یا خوا ڕووی بزن ڕەش بێ
منی ڕوو ڕەش کرد، هەر ئەودی بەش بێ (پیرەمێرد: ٤٠١)

٤-ڕەهنیا وی شەوق تاڤێ شەربەتا قەندو گولاڤێ
کەس نهن مەحرووم ژ ناڤێ، لێ تنێ بۆمن غەلایە (جزیری: ٤٤١)

٥-هەر من لە ماڵەوەم.

(٢)

لەمانەی خوارەوەدا، تایبەتی جیابکەوە، ئینجا جۆرەکانی بەپێی سیفەتو مەوسووف لەلایەکو ڕاستەقینەیی و دانە پاڵ لەلایەکی ترەوە، دیار بکە:

١-هەر کوردن ئەگەر چی پاکی مەردن
پامالی زەمانە، میسلی گەردن (حاجی: ١٩٩)

٢-تۆ ژ مەلایی هەر بپرس ئەسراری عیشقی حەل دکت
ڤێ موعەممایێ چ زانن، سەد مەلاوو موستەعید (جزیری: ٢١٨)

٣-تەنیا ڕۆژی هەینی ناچینە دەوام!

٤-من فەقێم و غەیری سپیارەم لە باخەڵدا نییە
ئەو کەسەی ساحێبقڕانە، ئیدیعای غازی دەکا (حاجی: ٤٤)

فەرهەنگۆك

لێرەدا مانای ئەو وشەو دەستەواژانە لێکدراوەتەوە کە ڕەنگە بۆ قوتابییانی هەندێ ناوچەی کوردستان زەحمەت بن، بەتایبەتیش ئەو وشە دەستەواژە عەرەبی و تورکی‌و فارسییانەی لە ناو دەقی دێرە شیعرەکاندا هاتوون. وشەو دەستەواژەکان چۆن لە شیعرەکان هاتوون، بەم جۆرە داندراون‌و مانایان لێکدراوەتەوە. لە فەرهەنگۆکەدا ئەم ڕەمزانە بەکارهاتوون:

ع = عەرەبی ، ف = فارسی ، ت = تورکی.

(ئـ)

ئاب (ف) : ئاو ، ئاڤ.

ئارام : هێمن ، هێور ، حەجمان ، ئۆقرە.

ئازا : بەزات ، بەجەرگ ، بوێر ، گەڕناس ، ڕەشید.

ئازیز (ع) (عزیز) : خۆشەویست ، دەلال.

ئاسەف : کوڕی بەرخیا بوو ، زانایەکی بەنی ئیسرائیلی‌و وەزیری حەزرەتی سلێمان بوو.

ئاسك : مامز ، ئاهوو.

ئاشیان : هێلانە، هێلین ، لانە.

آفة (ع): بەڵا ، زیان ، کارەسات.

ئاگەه : ئاگاداری ، های ، شارەزایی.

ئاڤ : ئاو.

ئاڵ : سووری کراوە.

آل (ع) : ئەهل: کەس‌و کار . خزم و دۆست.

ئالەم (ع) (عالم): خەڵك ، عالەم.

ئاڵتوون (ت): زێڕ.

ئاما : هات.

آمِنْ(ع): لاشەڕ ، بێبەلا ، بێ گێچەڵ.

ئاهوو : ئاسك ، مامز.

ئاوردە : هێنراو.

ئاور: ئاگر ، ئایر ، ئازەر. ئاورین : ئاگرین.

ئایینە (ف): ئاوێنە ، نەینۆك ، قودیلك.

آب (ع): باوك ، باو ، باڤ.

أَبَدْ(ع): هەرگیز ، هەمیشە ، هەروەهەر.

أبتر (ع): وچاغ کوێر ، کلك بڕاو ، بێسوود.

أبله (ع) : گێل ، لێوە ، شێتۆکە.

أطوار (ع) : کۆی (طوْر)ە: جۆر ، حاڵەت ، شێوە ، مەودا.

أجل (ع) : هەجەل ، مەرگ.

أجنبی (ع) : بیانی ، بێگانە.

أحد (ع) : تاقانە ، تاق. ڕۆژی یەك شەممە.

أحباب (ع): کۆی (حبیب)ە: خۆشەویست ، ئازیز.

أخ (ع) : برا.

آداء (ع): جێبەجێکردن ، پیادەکردن.

ادِر (ع): بگێڕە ، تێکە.

أدنی (ع): نزیکتر.

ئەرغەنوون : ئامێرێکی مۆسیقایە.

أرض (ع): زەوی ، عەرز ، عەرد.

أرقە (ت) : پشت ، دواوە.

ئەز : من . آز (ف) : لە

ئەسرین : ئەشك ، فرمێسك ، ڕۆندك.

ئەسیر : دیل ، یەخسیر.

ئەشك : ئەسرین.

أصل (ع) : بنیاد ، بنەڕەت ، بنچینە.

أعرضت (ع) : ڕەتی کردەوە ، خۆی لێلادا.

أغیار (ع) : کۆی (غیر)ە ، هیتر ، خەڵکیتر.

ئەفغان : فەریاد ، هات و هاوار ، زاری ، شین‌وشەپۆڕ.

أکل (ع) : خواردن ، خارن.

ألست (ع) : لە سێ پارچە پێك هاتووە (أ + لیس + تٌ) : ئەدی من نیم؟

ألست بربکم؟ = ئەی من خوای ئێوە نیم؟

ألبان (ع) : کۆی (لبن)ە : ماست.

ألبتة (ع) : بێ گومان ، بێشك ، هەڵبەت.

ألطاف (ع) : کۆی (لطف)ە : میهربانی ، ڕووخۆشی ، خولق خۆشی.

أمَانة (ع) : ڕاسپاردە ، قورئان (وعرضنا الامانة.....)

أمَارة (ع) : شێوەی زێدەڕەوی (أمر)ە. و بۆتە ئاوەڵناوی مێ: ، فەرماندەر.

أنتَ (ع) : تۆ ، تە (أنتَ منّی) : تۆ لەمنی.

ئەندەروون : ناوەوەی ماڵ ، حەرەمسەرا ، ژوورەوە.

أنزل (ع) : دابەزێنە ، بێنەخوارەوە ، بنێرە خوارەوە.

ئەنگوور (ف) : ترێ.

ئەنگیزنا : دەرووژێنێ ، دەبزوێنێ.

أنوار : کۆی (نور)ە : ڕوناکی ، پەرتوو ، ڕۆشنایی.

أنیس (ع) : هۆگر ، هاودەم.

أیمن (ع) : بێخەم ، خاترجەم ، دڵنیا ، پیرۆز ، چاك و بە فەڕ . ڕاست.

أبلع (ع) : قووت دە ، بیخۆرەوە.

أتفاق (ع) : ڕێکەوتن ، تەبایی ، پێکهاتن.

إحسان (ع) : چاکە.

إرَم (ع) : بەهەشتی ئیرەم (ارم ذات العماد) ئەو باخەیە گوایە شەدداد دروستی کردووە بۆ ئەوەی ببێ بە بەهەشتی سەر ڕووی زەوی.

إرث (ع) : میراث ، پاشماوەی مردوو.

ئێرۆ : ئەمڕۆ ، ئەڤرۆ.

استهزاء: گاڵتەپێکردن ، قەشمەری پێکردن.

ایشته (ت) : هانێ ، ئائەمەتا.

أظهار (ع) : دەرخستن ، ئاشکراکردن ، ڕوون کردنەوە.

أقلیم : هەرێم ، ناوچە ، وڵات.

امتثال (ع) : گوێ ڕایەڵی ، گوێ دێری ، مل کەچی.

این (ف) : ئەمە ، ئەڤ.

إنابة (ع) : لەبری ، لەجیاتی.

أولمش (ت) : پێگەیشتوو . گەییو.

أمحُ (ع) : بسڕەوە ، مەیهێڵە.

ئومێد : ئاوات ، هیوا ، هێڤی.

ئیسە : ئێستە ، هەنووکە.

(ب)

با : هەوا ، با (ف) : لەگەڵ.

باج : هەستە ، ئەو پارەی لەسەر کاڵاو کەلوپەل وشتی‌تر وەردەگیرێ.

باد (ف) : با.

بادە : جام ، کاسە ، شەراب.

بادەخۆر : مەیخۆر ، شەرابخۆر.

بارگە : کەلو پەلی ماڵ کە دەیپێچنەوە و باری دەکەن بۆ گواستنەوە.

باری : خودا ، خودێ ، یەزدان.

باز : جۆرە باڵندەیەکی گۆشت خۆرە.

باز (ف) : دیسان.

باطن (ع) : نهێنی شاراوە ، پەنهان ، ناوەوە ، دەروون.

بالین : سەرین ، سەنیر ، سەرینگان ، بالیف.

بان : سەربان . دارێکی سەوزو ناسک و بۆنخۆشە ، بەری وەکو فستقە.

بانی (ع) : وەستا ، دروستکەر ، چێکەر.

بط (ع) : مراوی ، سۆنە.

بەدخواە (ف) : نیاز خراپ ، بەدنیاز ، دڵڕەش.

برد (ع) : سەرما.

بدیهی (ع) : مسۆگەر ، ئەو شتەی گومانی تێدا نەبێ.

بصر (ع) : بینین ، دیتن.

بستر (ف) : نوێن ، پێخەف ، جێوبالینگان.

بشیر (ع) : مزگێنیدەر . ئەوەی خەبەرێکی خۆش دەگەیەنێ.

بلیٰ (ع) : بەڵێ ، با ، بەدی ، وەڵامی ئیجابە (ئەرێ) بۆ پرسیارێکی نەفی (نەرێ).

بە هیتم : منت سووتاند.

بەی : بەهێ.

بەیبوون : جۆرە گوڵێکە.

بخوانی (ف) : بانگ بکەی

برانی (ف) : دەریکەی.

بز (ت) : ئێمە.

بکەرۆ : بکات.

بگیروون : بگرم

بن (ت) : من. بنم : منم

بنێ : بنۆڕە ، سەیرکە، چاویدێ ، سەح بکە.

بو (ت) : ئەمە.

بۆ : بۆچی ، ئەرا ، لەبەرچی . بـۆن ، بێـن

بۆسۆ : بۆنی سووتانی قوماش.

بورج : کەلوو.

بوس : ماچ

بوهتان : وڵاتی بۆتان . بوختان.

بویله : بەم چەشنە ، بەم جۆرە ، ئاوها.

بی : بوو.

بیبیێ : بیبیسێ ، گوێی لێبێ.

بێشە : جەنگەڵ ، لێڕ ، لێڕەوار.

بێ شەئنی : بێ نرخی ، بێ ڕووەتی.

بیم (ف) : ترس.

بیمار : بریندار ، زامدار.

بێهوودە : خۆڕا ، بێفایدە ، بێسوود . بێمفا.

(پ)

پا : پێ.

پارە : پوول ، دراو . پارچە.

پارە پارە : پارچە پارچە.

پاڵا : کەوش ، پێڵاو.

پاماڵ : پێماڵ ، پێپەست ، پێ شێل.

پەرواز : فڕین.

پەروانە : پەپوولەی بچووك کە لە تاریکیدا بە دەوری ڕوناکیدا دەسووڕێنەوە.

پروین (ف) : بێژنگ.

پەروین : کۆمەڵە ئەستێرەیەکن بە کۆمەڵ.

پەی : بۆ ، ئەرا . پەی بردن : تێگەیشتن.

پەیکان : سەرەڕم.

پەیمانە : بادە ، جام.

پوڕ : زۆر ، زەحف.

پۆس : پێستە.

پیراهن (ف) : کراس.

پێوەن : پێوەند ، کۆت ، سندم.

(ت)

تاب (ف) : تین ، تاو ، گەرمی.

تابَ (ع) : تۆبەی کرد ، پەشیمان بووەوە.

تابان : درەوشەدار.

تاف : هەڕەت . تافی لاوی : هەڕەتی لاوی.

تاق : کەوانەیی ، هەر دیوارێکی لە شێوەی کەوانە سەری هاتبێتەوە یەك. تـاك ، یەك شت.

تانتە : ڕایەڵ.

تاولی : ڕەشماڵ ، دەوار ، کۆنە.

تأمرین (ع) : ئەمر دەکەی.

تەبخاڵە : تامیسکە.

تبسم (ع) : خەندە ، گرنژین ، گرژینەوە ، زەردەخەنە.

تحدیث (ع) : باس کردن ، قسەلیکردن.

ترنم (ع) : وەرویرکە.

تەرز : جۆر ، چەشن.

تضمین : تێهەڵکێش.

تەزی : زۆر سارد . چرپوی.

تعمیق (ع) : قوول کردن.

تغنیة (ع) : گۆرانی گوتن.

تفاوت (ع) : جیاوازی.

تەلەس : مەست و سەرخۆش.

ترياك : ترياق ، دەرمانی دژی ژەهر.

تژی : پڕ.

تلی : تلك ، پەنجە ، ئەنگوست.

تۆو : تۆ ، سەرتوێ ، سەرتوێژ.

تووتیا : دەرمانێکی هاڕاوی وردە.

تنێ : تەنیا.

تێ : لق ، چل ، شاخ.

تیغ : چەقۆ.

(جـ)

جادوو : ئەفسوون . سیحر.

جاری : هاتوچۆکەر ، بەردەوام.

جام : بادە ، پەیمانە ، کاسە.

جان : گیان ، ڕۆح.

جانفیدا : خۆگۆڕێ ، خۆبەختکەر.

جە : لە ، جەلای : لەلای.

جەبە : بوردن ، عەفووکردن

جبین (ع) : نێوچەوان ، تەوێل ، هەنی ، تەبەش.

جحیم : دۆزەخ ، دۆژە ، جەهەننەم.

جلاّد : میرغەزەب ، پیاوکوژ ، جەڵدەلێدەر.

جەم : یەك خواردنی ڕۆژ . لەلای . کۆ. جەمشیدی پاشای ئێرانی.

جەمین : جەبین.

جەیحوون : ڕووبارێکە لە هیندستان هەڵدەقوڵێ و لە زەریای ئۆرال دەکاتەوە ئێستا پێی دەڵێن (ئەموودەریا).

جدەو : بریندابوونی پشتی وڵاخ لەبەر باری گران.

جفت : جووت ، جوهت.

جۆ : جۆگە ، ڕووبار ، دانەوێڵەیەکی وەکو گەنم وایە زیاتر بۆ ئالیکی حەیوان بەکاردێ.

جۆ خین : خەرمان ، بێدەر.

جود (ع) : سەخاوەت ، دەست بڵاوی ، بەخشندەیی.

جوید (ف) : بەدوایدا دەگەڕێ.

جلد (ع) : پێستە ، کەوڵ.

جنأن (ع) : دڵ.

جنان (ع) : بەهەشت ، باخچە ، باخ.

(چـ)

چاك : باش .

چاك (ف) : دڕاو ، هەڵزڕاو ، هەڵتڵیشاو.

چاه (ف) : بیر ، چاڵ . قۆرت.

چەپەر : سەنگەر ، تابیە ، سپێر.

چەرخ : گەردوون.

چەشمە : کانی . سەرچەشمە : کانیاو.

چەفت : چەوت ، نالەبار ، ناهەموار.

چەم : ڕووبار ، زێ . چاو ، چاڤ.

چەمەن ئارا (ف) : ڕازێنەرەوەی چیمەن.

چەنگ : لەپی‌دەست . ئامێرێکی مۆسیقیە.

چەنی : لەگەڵ.

چلەکێش : ئەوەی لە شوێنێکی لاپەڕ چل ڕۆژ بە خواردنێکی زۆر کەم خەریکی خواپەرستی دەبێ.

چوق (ت) : زۆر.

چون : وەکو . لەبەر ئەوەی.

(حـ)

حاجات (ع) : کۆی (حاجە)یە ، ئاتاجی ، پێویستی.

حاجب (ع) : برۆ ، برەھ . دەرگەوان.

حارس (ع) : پاسەوان.

حاشیە (ع) : پەراوێزی دەورووبەرو بە تایبەتی خوارەوەی لاپەڕە بۆ ڕوونکردنەوەی دەقێکی نووسراو. دەورووبەر.

حَب (ع) : دانەوێلە.

الحجر الاسود (ع) : بەردی ڕەش ، ئەو بەردە ڕەشەیەکە لە دیواری کەعبە گیراوە.

حذر (ع) : وریایی ، خۆپارێزی.

حمل (ع) : مەڕ.

حەنایي : خەنەیی.

حەوجە : پێویستی.

حەیران : سەرسام ، مەندەهۆش ، سەرلێشێواو.

حەیفەن : حەیفە ، بەداخەوە.

حضور (ع) : ئامادەیی.

حسن (ع) : جوانی.

حصن (ع) : قەڵا.

حرقة (ع) : سووتان ، سووهتن.

حِکَم (ع) : ژیری.

حی (ع) : زیندوو.

(خـ)

خاتر : زەوق ، کەیف.

خولجە (ت) : گەورەو سەردار.

خار : دڕك ، چقڵ ، ستری ، زی.

خوار : لار ، کەچ.

خالق : دروستکەر ، چێکەر.

خاڵی : بەتاڵ، چۆڵ.

خام : قوماشی تۆڵە ، شعادە . کاڵ، پێنەگەییو.

خامە : قەڵەم ، پێنووس.

خان : گەورەو سەردار ، بۆ نازناوی پیاوو ئافرەتیش بەکاردێ: ئەحمەدخان ، گەلاوێژخان . کاروان سەرا.

خانە : ماڵ . کاروان سەڕا.

خاوەر : ڕۆژهەڵات.

خەتا : ناوی شارێکە لە تورکستانی چین ، لەگەڵ خوتەن ناویان بەیەکەوە دێ: خەتاو خوتەن بە مامزی مشك بۆنخۆشی بەناوبانگن.

خطأ (ع) : تاوان ، گوناه ، سووچ.

خطیئات (ع) : کۆی (خطیئة)یە : گوناە ، قەباحەت ، تاوان ، سووچ.

خجل (ع): شەرم ، فهێت ، شوورەیی.

خەدەنگ : تیر ، دارێکی سەختوپتەوە تیری لێدەتاشرا.

خەرابات (ع) : کۆی (خرابە)یە ، کاوڵگە ، بۆ مەیخانە بەکاردێ.

خەرافات (ع) : کۆی (خرافە)یە ، شتی پڕوپووچ.

خەرچەنگ : قرژاڵ.

خەرقە : پەستەك ، غەرگە ، جۆرە کورتەکێکی بێقوڵی کورتی ئەستوورە.

خەستە : نەخۆش.

خەستە (ف) : شەکەت ، ماندوو.

خەف : نهێنی.

خلاص : ڕزگاری ، تەواوبوون.

خلعة (ع) : خەڵات.

خلقناکم (ع) : ئێمە ئێوەمان دروست کرد.

الخلق (ع) : دروست کراو.

خەڵووز : ڕەژوو.

خەم : غەم ، خەفەت .

خم (ف) : خواری ، پێچوپلووچ.

خمزدە (ف) : غەمبار ، لە(غەم + زدن) هاتووە.

خەیلێ : زۆر

خمیدە (ف) : کووڕ ، کۆماو ، قەمبوور.

خلوە (ع) : تەنیایی.

خیاط : دوورمانکەر ، بەرگدروو.

خرۆش : هەستان و وروژم هێنان.

خودان : خاوەن . خودێ . خودا.

ختەن : شارێکە لە تورکستانی چین . لەگەڵ خەتا پێکەوە دێن: خەتاوختەن بە مامزی مشکدار بەناوبانگن.

خورشید : خۆر ، ڕۆژ.

خۆشنەوا : خۆش ئاواز

خوللوخ : گەلێك بوون لەڕەگەزی تورك لە نزیك تبت دەژیان کچیان زۆر جوان بوو.

خومار : مەست، بە تایبەتی حاڵەتی مەستی بەیانیان پاش خواردنەوەی شەو.

خونخواری : خوێنخۆری ، خوێنڕێژی.

خیانة (ع) : ناپاکی.

خێرخواه (ف) : چاکە خواز ، خێرخوا ، خێرەوەمەند.

خێزنا : هەستان.

خویش (ف) : خزم.

(د)

دا : تا ، هەتا ، بۆ ئەوەی

دادڕەس : فریاڕەس . ئەوەی بەهانای یەکێ دەگا.

دارو (ف) : دەرمان

داڤ : داو

داغ : داخ ، خەم ، خەفەت.

دام (ف) : داو ، داڤ.

داوێن : دامەن ، لای خوارەوەی جل. (دەستم دامێنت).

دەبێژم : دەڵێم.

دەخیل : هانا بۆ بردن.

دەرماندە : تێماو ، گیرخواردوو.

دەر : دەرگا.

دەری : فارسی

دەم : کات . دمَ (ع) : خوێن.

دعوة (ع) : دآوا ، پەیام.

دفع (ع) : پاڵدان ، جێبەجێکردن.

دفعة (ع) : جار ، چەل.

دقیق (ع) : ورد . ئارد.

دەلق : غەرگەی پڕلەپینەی دەروێشانە.

دەماخ : لووت ، کەپوو.

دهن (ف) : دەم ، زار . دەڤ.

دوا (ع) : دەرمان.

دەوات : مەرەکەبدان.

دەورانی : خڕ ، لە سوڕدایە

دەیباب : دایکو باوک.

دەیجوور : تاریک.

دبەر : لە پێش.

درشت : گەورە ، زڵ.

درك : چقڵ ، ستری.

دسۆژم : دەسووتێم.

دڵڕویا : دڵكێش.

دڵگەستە : ئەوەی دڵی گەسترابێ.

دڵ شكستە : دڵشكاو.

دنێڤە : لە نێودا ، دەناودا.

دواوان : دوئاوان ، ئەو شوێنەی دووئاو (ڕوبار) تێك دەكەنەوە.

دوود: دووكەڵ ، دوو . دود (ع) : كرم.

دودمان (ف) : بەرەباب ، ماڵبات.

دورد : خڵت ، نیشتە.

دوڕ : مرواری . ناو (لە دوڕ ژوورێ).

دورج : قوتووی عەتار كەشتی گرانبەهای تێدا هەڵدەگیرێ.

دۆس : دۆست ، برادەر ، هاوڕێ.

دوعا : نزا ، پاڕانەوە.

دوعاگۆ : دوعاكەر.

دوون : كەم و پەست ، نزم ، بێ نرخ.

دوونپەروەر : ئەوەی مرۆڤی كەم و چرووك دەلاوێنێتەوە.

دوێت : دەوات ، مەرەكەبدان.

دیار : ئاشكرا ، بەرچاو.

دیار (ع) : كۆی (دار)ە خانوو و ئاوەدانی.

دیبا : جۆرە قوماشێكە.

دیدە : چاو.

الدِقة (ع) : وردی.

دیم : ڕوو ، روخسار.

دین : ئایین . شێت.

دییە : بینین ، بصر.

(ذ)

ذرة (ع) : گەردیلە ، تۆزقاڵ.

(ڕ)

ڕابوو : هەستا.

ڕاحەت : ئیسراحەت ، ئارخەیانی

ڕاح : شەراب . مەی.

ڕاخوشین : ئاوابوون ، دارژان.

ڕاز : نهێنی دڵ.

ڕاگە : ڕێ ، ڕێگە.

ڕاه : ڕێ ، ڕێگە ، ڕاگە.

ربنا (ع) : ئەی خوای ئێمە !

رحیم (ع) : بەزەدار ، میهرەبان.

رحیق (ع) : شیلەی گوڵ.

رجیم (ع) : ڕەجم كراو ، بەردەباران كراو.

ڕەخشان(ع) : درەخشان ، ڕۆشن ، بریقەدار.

ڕەزن : ئەسبابی چەك.

رغبة : ئارەزوو ، كام.

رفیق (ع) : هاوڕێ ، برادەر.

ڕقص (ع) : سەماو هەڵپەڕكێ.

ڕقیب (ع) : چاوەدێری كەر ، ناحەز ، نەیار.

رقیق (ع) : تەنك . كۆیلە.

ڕەمەق : قنیات . ئەوەندە خواردنەی بابی ژیان بكا. خۆراكی نەمرو نەژی.

ڕەوا : هەق . داد.

ڕەواح : ئێوارە.

روزن (ف) : كلاوڕۆژنە. كولانكە.

ڕەونەق : گەشی و ڕووناكی.

ڕەنجووری : خەفەتباری.

ڕەنجیدە : ڕەنجاو ، دڵشكاو.

ڕشك (ف) : بەخیلی ، ئێرەیی ، حەسوودی.

رك : ڕق ، هەورازی سەخت.

ڕوباب : جۆرە ئامێرێكی مۆسیقایە.

ڕوتبە : پایە.

ڕوخ (ف) : ڕوو . ڕوخسار.

ڕوزگار : ڕۆژگار ، زەمانە.

ڕووسیاە (ف) : ڕووڕەش ، شەرمەزار.

ڕوومەت : ڕوو ، كۆلمە ، گۆنە ، ڕێزو ئیحترام.

ڕیشە : ڕەگ.

(ز)

زاغ : قەلەڕەش.

زاغ (ع) : لاركردنەوە ، خواركردنەوە ، چاوڵیلادان.

زام : برین.

زانوو (ف) : ئەژنۆ ، چۆك.

زانۆ : بزانێ.

زانی : زیناكەر.

زەبوون : كەسیرە ، كلۆڵ . بێ توانا ، بێچارە ، ژێردەست.

زەر : زەرد.

زەڕ : زێڕ.

زەڕگەر : زێڕنگەر.

زرع (ع) : چاندن ، كشتوكاڵ.

زەریف : ناسك ، جوان ، خۆش و بەتام.

زەمزەم : بیرێكە لە مەككە.

زەنەخ : چەناگە.

زەورەق : بەلەم.

زەبیب : مێوژ.

زندگانی (ف) : ژیان.

زمرە (ع) : تاقم ، دەستە.

زوهرە (ع) : ئەستێرەیەكە.

زیبا : جوان.

زیارەت : سەردان ، چوونەلا . گۆڕستان . گۆڕ.

زینهار : دەخیل‌و ئامان!

(ژ)

ژار : هەژار ، نەدار ، بێوەی. ژەهر ، زەهر.

ژاکاو : سیس بوو ، پەژموردە.

ژنەفتەن : بیستن.

(س)

سا : جا ، ئینجا.

ساحة (ع) : گۆڕەپان . گۆڕایی.

سارا : سەحرا ، بیابان.

ساز : جۆرێکە لە مۆسیقا.

ساغر : بادە ، جام ، کاسە.

ساقی (ع) : ئاودەر ، ئاوگێڕ . مەیگێڕ.

سالار : سەرکردە ، سەرتۆپ.

سامانی سام : تەخت وەك زەوی.

سایە : سێبەر

سجادە (ع) : دووگرد ، بەرماڵ.

سجدە (ع) : کڕنۆش بردن.

سەحەر : بەیانی ، کازیوەی بەیانی سبەینەی زوو ، سپیدە.

سەحرانەوەرد : بیابانگەڕ . چۆلگەڕ.

سەردەرە : لای سەرەوەی دەرگا.

سەرو : دارێکی بەرزو باریك و رێك هەڵچووە ، هەمیشە سەوزە.

سعادة (ع) : بەختەوەری ، بەختیاری.

سەرفرۆدێنێ : سەرخواردەکاتەوە . سەردادەنەوێنێ.

سعی (ع) : هەوڵیدا ، تێکۆشا ، خەباتی‌کرد. خەبتی.

سەلسەبیل : کانییەکە لە بەهەشت.

سماوات (ع) : کۆی(سماء)ە : ئاسمان ، عاسمان.

سەماوەر (رووسی) : دەزگای چالینانە.

سەمەن : گولیکی بۆنخۆشە.

سەمتوور : جۆریکە لە مۆسیقا.

سەودا : ماخۆلیا ، کەلکەلە.

سوداء (ع) : رەش.

سوبحان : پاك و بیگەرد . کلەی خوایی.

سپلە : بێوەفا ، بێئەمەك ، سفرە.

سپیدە : بەیانی زوو.

ستارە : ئەستیرە.

ستوون : ئەستوندە ، دیرەك . کۆلەگە.

سڕبوون : لە جوولەکەوتن ، چریوون.

سفید (ف) : سپید ، سپی.

سن (ت) : تۆ.

سندان : نەخۆشی ریخۆلە کویرە.

سهو : بەهەلەداچوون . غەلەت کردنی بەنەزانی.

سوڕ : جوان.

سورلحی : دۆلکەی ئاو ، گومکومەی ئاو.

سورخ(ف) : سوور ، سۆر ، مەرەکەبی‌سوور.

سوور : کەیفو شادی . ڕەنگی سوور.

سۆزیام : سووتام.

سورمە : وەکو کل وایە لە چاو دەکرێ.

سونبول : گوڵەگەنم . گوڵێکی بۆنخۆشە.

سیا : ڕەش.

سیاماڵ : ڕەشماڵ ، دەوار ، کۆنە.

سیب (ف) : سێو . سێڤ.

سِدرة (ع) : دار کێوژ.

سدرة المنتهی: دارکێوژێکە لە دەستی ڕاستی عەرش.

سر (ع) : نهێنی ، ڕاز.

سیس : ژاکاو ، پەژموردە . پووت.

سێڤ : سێو.

سیما (ع) : روخسار ، دیما.

سلك (ع) : داو ، ڕێچکە.

سینە : سنگ ، بەرۆك.

سوڕ : دڵکێش.

(ش)

شاباش : (شاد - باش = خۆش بی)، خەلات ، بەخشش بەتایبەتی لە شاییدا.

شاخ : چیا ، کێو . لق ، چل ، تێ.

شانۆ : بوەشێنێ.

شەرت (ع) : مەرج .وەفا، (بێشەرتی : بێوەفایی).

شەربەت : گیراوەیەکە بۆ خواردنەوە.

شەرزە : ئازا ، چاوقایم ، نەترس ، بوێر.

شریك (ع) : هاوبەش ، هەڤپشك.

شەست : کرپوە ، تۆف . ڕەهێڵە.

شەککەر : شەکر.

شەککر فشان : شەکر بڵاوکەرەوە، قسەشیرین.

شکوی (ع) : سکالا ، گازاندە ، گلەیی.

شەمال: بای شەمال . مۆم.

شەمراند : فرێیدا . دووری هاوێشت . رشتی.

شمس(ع) : ڕۆژ ، خۆر.

شمع (ع) : مۆم ، شەم.

شەمل : ئەو چارۆکە یان عەبایەیەکە لە لەشی دەهاڵێنن.

شمل (ع) : کۆبوونەوەسەریەك ، گربوونەوە.

شەونم : خوناو ، ئاونگ.

شهیر : ناودیر، ناودار ، بەناوبانگ.

شد (ف): بوو.

شرب (ع) : خواردنەوە ، ڤەخارن ، نۆشین.

شکار : راو.

شکارگاه : جێراو.

شکۆفه : غونچه ، پشکۆژه.

شکیا : شکا.

شمشاد : درەختیکە گەلای خرویچووك و ئەستوورە، هەمیشە سەوزە، داری توندو رەقە.

شنه : کزەبا.

شوخول : کار ، ئیش ، شۆل.

شعلة (ع) : بلیسە ، گر ، گلپە.

شۆل : کار ، ئیش.

شیرگیر : زۆرئازا ، ئەوەندە ئازابێ بتوانێ شیریگرێ (شیر بە گوێ دەگرێ)

شفاء (ع) : چاکبوونەوە لە نەخۆشی.

شین : رەنگی شین. بەهی ، تازیە.

(ص)

صادق (ع) : راستگۆ.

صبا (ع) : کزەبا ، شنەبا.

صبر (ع) : ئارامی ، دان بە خۆداگرتن.

صدا (ع) : زایەلە ، دەنگدانەوە.

صدارة (ع) : بەرسنگی ، سەری کۆڕو مەجلیس.

صدف (ع) : ڤەپلیکەی دور.

صحراء (ع) : سارا ، بیابان ، چۆلەوانی.

صحن (ع) : لەگەن ، قاپ . حەوشە.

صفاء (ع) : روونی ، بیگەردی.

صلاة (ع) : نویژ.

صید (ع) : راو . نیچیر.

صیاد (ع) : راوکەر ، راوچی.

صبح (ع) : سبیانە ، بەیانی ، سبەینە.

صین : ولاتی چین.

(ض)

ضرب (ع) : لیدان.

ضیا (ع) : روناکی ، رۆشنایی.

ضیغم (ع) : شیر.

(ط)

طاعة (ع) : خواپەرستی ، گوێ رایەلی.

طالع (ع) : بەخت ، ئیقبالّ.

طرف (ع) : چاو . (غض الطرف عنه): چاوی لی پۆشی.

طرف (ع) : لا.

طلعة (ع) : روخسار . دەموچاو.

طي (ع) : پیچانەوە . تەی کردنی رێ: ریگابرین.

(ظ)

ظاهر (ع) : بەرچاو ، دیار ، پەیدا ، بینراو.

ظلام (ع) : تاریکی.

(ع)

عاجز : ناتەوان ، بێتوانا. زیز ، غەمبار.

عارض(ع) : ڕوو ، ڕووخسار.

عال (ع) : بەرز ، بڵند.

عام (ع) : خەڵك. (ڕوومەت مەنما لە پێش عامێ)

عەتر (ع) : جۆرە بۆنێکی خۆشە.

عجب (ع) : سەیرە !

عەجەم : لای عەرەب جگە لە عەرەب ولای فارس تورك دەگەیەنێ.

عدم (ع) : نەبوون.

عقارب (ع) : کۆی (عقرب)ە: دووپشك.

العرش : تەختی پاشایەتی. تەختی خوا.

عذاب : ئەشکەنجە ، ئازار.

عەساس : ئەساس ، بنچینە ، بناخە.

عفو (ع) : بووردن ، لێ خۆش بوون. چاولێپۆشین.

عقل (ع) : هۆش.

عەقیق (ع) : جۆرە بەردێکی گرانبەهایە ، ڕەنگی سوورە.

عظام (ع) : کۆی (عظم)ە : ئێسك . ئیسقان.

علییّن (ع) : دەڵێن کتێبێکە هەموو کردەوەی خێری فریشتەو ئەجندەو بنیادەمی تێدایە، یان دەڵێن جێگایەکە لە ئاسمانی حەفتەمینەو کەوتۆتە بن عەرش.

عەماری : کەژاوە.

عهد (ع) : پەیمان ، بەڵێن ، هەرێ.

عیب (ع) : خەوش ، نەنگ.

عەینی : هەر وەکوو.

عذار (ع) : دەموچاو . ڕوخسار.

العسر (ع) : تەنگانە ، ناخۆشی . دژواری.

عوممان : وڵاتی عومان کە دەکەوێتە سەر دەریایەکی بەناوی خۆیەوە کراوە.

عمري (ع) : تەمەنی من. (لعمری : بەسەری خۆم).

عید (ع) : جەژن.

عزة (ع) : سەربەرزی ، شکۆمەندی.

عنوان (ع) : ناونیشان ، دەعیە.

(غ)

غەبغەب : خوار چەناگە.

غرق (ع) : خنکاو ، نقووم بوو.

غریب (ع) : بیانی ، بێگانە.

غزال (ع) : مامز ، ئاسک ، ئاهوو.

غزل (ع) : جۆرێکە لە هۆنراوە لە بارەی لاواندنەوەو پێداهەڵگوتنی ئافرەتە. قوماش.

غفّار (ع) : لێبوردە.

غفلة (ع) : بێئاگایی . کتوپڕی.

غلاء (ع) : گرانی ، قات و قڕی.

غلط (ع) : چەوتی . هەڵە.

غەمزە : گرشمەی چاو.

غواص (ع) : ئەو کەسەی مەلەوانێکی چاکەو دەتوانێ ماوەیەکی زۆر لە ژێر ئاودا بمێنێتەوە.

غوطەك : نقووم بوون.

غولو : غورو . دەنگە دەنگی ڕاکردنی بە کۆمەڵ و کتوپڕ.

(ف)

فائدة (ع) : سوود ، مفا ، کەلك.

فاتَ (ع) : تێپەڕی ، ڕۆیشت.

فتّان (ع) : جادوولێکەر ، دڵکێش.

فتح (ع) : کردنەوە.

قتل (ع) : کوشتن.

فحَاشی (ع) : کاری خراپە ، بەدکاری ، بێ حەیایی.

فەرامۆش کردن : لە بیرکردن.

فەرد : تاکەکەس ، تاك.

فەرش : ڕایەخ.

فەرفوور : کاسەی چینی ، فەخفووری.

فرق : جیاوازی . تۆقەڵەی سەر.

فریاد : هاوار ، دادوبێداد. هانا

الفضل (ع) : چاکە لەگەڵ کردن.

فصل (ع) : وەرز . جیاکردنەوە.

فغان : هاتوهاوار. ئەفغان.

فەغفوور : کوڕە پاشا (فەغ + فوور).

فقط (ع) : تەنیاو بەس.

فلاة (ع) : چۆڵەوانی ، بیابان.

فەوتی بکا : لەناوی ببا ، بیکوژێ.

فوق (ع) : سەرەوە.

فیض (ع) : بەرەکەت.

فتلی : سووڕایەوە.

فدێ : فیدا ، گۆڕی ، قوربانی.

فریب : فریو ، تەفرە ، دەستخەڕۆ.

فرۆتی : فرۆشتی.

فلفل : بیبەر.

فند : مۆم ، شەم.

فور : لەکوڵ ، بەکوڵهاتوو.

(ڤ)

ڤاژی: بەپێچەوانەوە ، بەرەواژی ، ئاوەژوو.

ڤان : ئەوانە.

ڤیرایە : لەگەڵدایە.

(ق)

قاب قوسین : ماوه‌ی درێژی دوو که‌وانی ته‌ك یه‌ك.

قاپیه‌وان : ده‌رگه‌وان.

قات : قات‌وقڕی ، نه‌بوونی ، گرانی.

قالمش (ت) : مانه‌وه.

قالوا (ع) : گوتیان.

قامه‌ت : بالآ ، به‌ژن . هه‌ستایه‌وه ، ڕابوو ، قامه‌ت کردنی نوێژ.

قان (ت) : خوێن . ئه‌سل.

قانون: ده‌ستوور ، یاسا ، ئامێرێکی مۆسیقایه

قباحة (ع) : خراپه‌کاری ، به‌دکاری.

قبضه (ع) : ده‌سك ، مشتوو.

قطرة (ع) : دڵۆپ ، پشك.

قدم (ع) : پێ.

قديم (ع) : کۆن ، دێرین.

قرار (ع) : بڕیار ، حه‌جمان (بێ‌قه‌راره : بێ‌حه‌جمانه).

قضاء (ع) : چاره‌نووس (قه‌زاو قه‌ده‌ر).

قه‌ساره‌ت : شووشتن.

قسم (ع) : سوێند.

قصير (ع) : کورت.

قه‌قنه‌س : باڵدارێکی خه‌یاڵییه، گوایه له‌ناو ئاگردا له دایك ده‌بێ‌و به ئاگر ناسووتێ. که ته‌مه‌نی ته‌واو ده‌بێ گرده‌گرێ‌و ده‌سووتێ ئینجا له خۆڵه‌مێشه‌که‌ی بێچووی تازه‌ی ده‌بێ.

قه‌لغان : پارچه پۆلایه‌کی وه‌کو سێڵاوایه، جه‌نگاوه‌ر خۆی پێ له شیروتیرو ڕمی دوژمن ده‌پارێزێ.

قمر (ع) : مانگ ، هه‌یڤ.

قه‌مسی : ده‌غه‌ڵ ، ناڕاست.

قه‌ند : شه‌کر.

قوسین (ع) : دووکه‌وانه ، مه‌به‌ستی دوو بڕۆیه.

قول (ع) : قسه.

قوم (ع) : نه‌ته‌وه.

قيد (ع) : کۆت ، سندم.

قبة (ع) : گومه‌ز ، گومبه‌ت.

قُبلة (ع) : ماچ.

قِبلة (ع) : ڕووگه.

قرب (ع) : نزیکی

قدسيان : فریشته پیرۆزه‌کان.

قرص (ع) : خه‌پڵه.

قلوب (ع) : کۆی (قلب)ه : دڵ.

قُم (ع) : هه‌ڵسه ، ڕابه.

قیبله‌گا : جێی قیبله.

قسمة (ع) : به‌ش ، پشك.

(ك)

كاتب (ع) : نووسەر.

كاسب (ع) : ڕەنجبەر ، كرێكار ، ئیشكەر.

كافرین (ع) : كۆی (كافر)ە : ئەوەی نكووڵی بوونی خوا دەكا.

كافوور : دەرمانێكی سپی بۆنخۆشە لە درەختێك دەردەهێنرێ كە لە ژاپۆن و چین دەچێنرێ.

كام : ئارەزوو ، مگێز.

كانی : سەروچاوەی ئاو . كامە ، كیهە . لەكارخانە دەرچوو.

كأس (ع) : كاسە ، بادە ، جام.

كەڕەت : جار ، نۆرە.

كەرد : كردی.

كثیر (ع) : زۆر ، گەلەك.

كەشاكەش : كێشمەكێش ، بگرەوەبەردە ، قەرقەش.

كەلام : قسە.

كەللە : كاپێل ، سەر.

كەمال : تەواوی.

كەمان : ئامێرێكی موسیقایە.

كەمەرە : پشتێنی ئافرەتان.

كەمەند : پەتێكی توندو درێژە، لەكاتی شەڕدا جەنگاوەر بۆ ناحەزەكەی هەڵدەداو دەیدەگرێو ڕایدەكێشێ . یان لە دیواری گیردەكاو پێی هەڵدەگەڕێ.

كەمین : بۆسە.

كەنگێ : كەی ، چ كاتێ.

كەوكەب : ئەستێرە.

كەی : كەنگی ، چ كاتێ . داغ كردن . كەیخوسرەوی پاشای ئێرانی.

كر : كردی . قوماش.

كفشە : ئاشكرایە ، دیارە ، پەیدایە.

كڵافە : كەلەف ، گلۆڵە بەن و دەزی.

كۆ : چیا ، شاخ . گشت.

كوجا (ف) : لە كوێ؟ لە كوێندەرێ ، لە كودەرێ.

كۆس : تەپڵ.

كوڵمە: ڕوومەت ، گۆنە.

كوهنە : كۆن.

كیبر : فیز ، دەعیە.

كیم (ت) : كێ؟

كیهان : كامە ، كامەیان.

(گ)

گەپ : گالتە ، گەمە ، حەنەك.

گەبر : گاور ، دیان ، عیسایی.

گەدا : هەژار ، نەدار ، دەرۆزەكەر ، سوالكەر.

گەستیمە : منی گەستووە.
گەزمە : تیر.
گوش : گوێ ، گوێچکە.
گۆشوارە : گوارە.
گەنج : لاو ، جاحێل، جەوان . گەنجینە.
گوم کەردەن : بزرکردووە.
گەه : جار ، تاو ، چەل.
گەوهەر : بەردێکی گرانبەهایە.
گڕگڕانمە : سووتانمە ، دەسووتێم.
گرفتار : گیرۆدە.
گرۆ : کۆمەڵ.
گفتار : قسە.
گڵ : خۆڵ.
گل (ف) : قوڕ.
گلە : گازاندە ، سکاڵا.
گۆشە : کوژی ، قوژبن.
گولاڤ : گولاو.
گوڵاڵە : لاڵە ، کولووک نیسان.
گوڵشەن : شوێنی گوڵ ، گوڵزار.
گوڵعوزار : ڕوو وەکو گوڵ.
گوللەنار : گوڵە هەنار.
گوهەر : گەوهەر.
گوهدێرە : گوێ بکرە.
گیت (ت) : چوون.
گێج : گێژ ، خول.
گێجاو : گێژاو ، گێژەن.
گیسو (ف) : زولف ، بسک.
گیول (ت) : دل.

(ل)

لائق (ع) : لێوەشاو . شیاو.
لازم (ع) : پێویست.
لامع (ع) : درەوشاوە ، بریقەدار ، بریسکەدار.
لەب (ف) : لێو ، لێڤ.
لیس (ع) : (فعل ناقص)ە. بۆ نەفی بەکاردێ (لیس کمثله شیء).
لعب (ع) : یاری ، گەمە.
لەعل (ع) : بەردێکی گرانبەهایە ڕەنگی سوورە ، لەعلی بەدەخشان بەناوبانگە.
لطایف (ع) : لەتەسەووفدا بە پێنج جێگا دەگوترێ لە سنگی مرۆڤ کە نووری خودایان بەسەردادێ: (قلب) ، (روح) ، (سر) ، (خفی) ، (أخفی). کۆی (لطیفە)یە: نوکتەی خۆش ، قسەی خۆش.
لفظ (ع) : وشە ، واژە.
لَكَ (ع) : بۆ تۆ.

یم (ع) : دەریا.

لهو (ع) : یاری ، گەمە ، حەنەك

لوح (ع) : تەختە ، دەپ.

لیل (ع) : شەو.

الیسر (ع) : فەرەحنایی ، خۆشی.

لباس : بەرگ ، جل‌ویەرگ.

لسان : زمان.

لێڤ : لێو.

لقاء : بەیەك گەیشتن.

اللینة (ع) : نەرمی.

لێوە : گێلۆکە ، گەوجە ، دەلوو ، کەم ئەقڵ.

(م)

ما (ع) : ئامرازی نەفی کردنە: ماعاد : نەگەڕاوە. ما (ف) : ئێمە.

مائدة (ع) : مێز.

مابالك (ع) : (ما + بال + ك) : ئەوە تۆ چیتە؟

ماتەم : تازیە ، بەهی.

ماتشاء (ع) : هەرچیت دەوێ.

مادەنی : جۆرە تفەنگێکە.

ماذا (ع) : چی؟

ماسوی (ع) : جگەلەو ، جگە لە خوا هەموو دروستکراوێکی خوا.

ماند(ف) : مایەوە.

مانەند : وەکوو.

مانی : (٢١٦-٢٧٧)ز کوڕی پووتەگی کوڕی بابەك بووە، ناوی دایکی مەریەم بووە، لە سەردەمی شاپووری یەکەم داوای پێغەمبەرایەتی کردووە، کتێبێکی هەبووە بە ناوی (ئەرژەنگ)، ئایینەکەی لە زەردەشتیو جوولەکەییو وعیسایی تێکەڵ بوو.

ماه : مانگ ، هەیڤ.

ماهی : ماسی.

ماهڕوو : ئاوەڵناوێکی لێکدراوە (ماه + ڕوو): ئەوەی ڕووی وەکو مانگە.

مائل (ع) : لاکردن ، ئارەزووکردن لە شتێ.

مأوی (ع) : دالدە ، پەناگا ، حەشارگە.

مەوینای : دەتبەست.

مبۆ : دەبێ.

متی (ع) : کەی ، کەنگی؟

متاع (ع) : کەل‌وپەل.

مطلب (ع) : داوا ، داخوازی.

مطلع (ع) : سەرەتا . ڕۆژهەڵات.

مجمر (ع) : مەنقەڵی ، مەقەڵە.

محزون (ع) : غەمگین ، غەمبار.
محمل (ع) : كەژاوە.
محو (ع) : سڕینەوە ، نەهێشتن.
مخصوص : تایبەتی.
مدار (ع) : خولگە.
مەدەدكاری : فریارەسی ، هاوكاری ، بەهاناوەچوون.
مەر : مەگەر.
مەردم : خەلك . بیبیلەی چاو.
مەریزۆ : ئەریژێ.
مضابط (ع) : مووچە ، بەرات.
مەزاق : گالتە.
مزرعە (ع) : كیلگە.
مصرع (ع) : شیپی دەرگا ، نیودێڕ. كوژران.
مەش : رۆیشتن.
مشروع : پرۆژە ، رەوا.
مەشی : دەچی.
مەشق : راهینان.
مەغز : میشك.
مەگیلوون : دەگەریم.
مع (ع) : لەگەڵ.
معرفة (ع) : زانین ، ناسین.
معصیة (ع) : تاوان ، گوناح.
مقلوب (ع) : هەلگەراوە ، ئاوەژوو ، بەرەواژی.
مكان (ع) : شوین ، جیگە ، یاگە.
مكتب (ع) : قوتابخانە.
من (ع) : كێ.
منصب (ع) : پایە.
منظرة (ع) : دیمەن ، دیما ، چاوەنداز.
مەنزل : قۆناغ ، كاروانسەرا ، خانوو.
منظور (ع) : دیتراو ، بینراو . مەبەست.
منصور (ع) : سەركەوتوو. حوسین كوری مەنسووری حەللاج سۆفییەكی بەناوبانگ بووە ، كە جەزبەی دەگرت دەیگوت (انا الحق). گرتیان و كوشتیان و پیستیان گروو.
مهد (ع) : لانك ، بیشكە ، ماتك.
مەواچۆ : دەلی.
موت (ع) : مردن.
موج (ع) : شەپۆڵ ، پیل.
موجود (ع) : هەبوو.
مەودا : ماوەی نیوان دووشت . دەمی تیغ.
موزون (ع) : هاوسەنگ ، ریكوپیك.
مەوینوون : دەبینم.
مبۆ : دەبێ.
مەلی : مەلە ، مەلەوانی.

مرۆژی : مرواری.

مزگی : مزگەوت.

مسک : مشک . مادەیەکی ڕەشی بۆنخۆشە، لە ناوکی مامزەکانی خەتاوخوتەن پەیدا دەبێ.

مسکین : هەژار ، نەدار ، دەست کورت.

مسکێن : کرمانج.

مشکین : وەك مشك.

ملوو : دەڕۆم ، دەچم.

منارە : دیوارێکی لوولەیی زۆر بەرزە ، کاتی خۆی ئاگری لەسەر دەکرایەوە بۆ ئاگاداری ئێستا لەناو مزگەوتدا دەکرێ.

مطابق (ع) : وەکو یەك.

موتالا: مطالعة ، خوێندنەوەو لێ وردبوونەوە.

متنفس (ع) : هەناسەدەر ، پشووخۆرەوە ، درکەیە لە مرۆڤو زیندەوەریتر بەرامبەر بەخوا کە هەناسەدانی نییە.

مطرب (ع) : گۆرانیبێژ ، مۆسیقاژەن ، سەماکەر. ئەوەی خەڵك دەخاتە خۆشی و سەما.

مطمئن (ع) : دڵنیا ، خاترجەم.

مطیع (ع) : گوێ ڕایەڵ ، گوێدێر.

موحابا : لاگری ، یاریدەدان. لایەنگری کردن بەناهەق.

مۆر : ڕەنگێکی تێکەڵ لە شینو سوور. موهر.

موهر : نیشانەیەکی لەسەر مەعدەن دەرهێنراوەو بە مەرەکەب لەسەر کاغەز دەدرێ.

مورغ (ف) : باڵندە ، باڵدار . مریشك.

مراد (ع) : دڵخواز ، خواستراو.

مرور (ع) : تێپەڕین ، بووڕین.

مضمحل : لەناوچوو ، نەماو.

موژە : مژۆل ، بژانگ ، برژانگ.

مستعد (ع) : ئامادە. پلەی پێش مەلایەتییە لە خوێندنی ئایینی ئیسلامدا.

معما (ع) : مەتەل ، مەیل.

معتبر (ع) : جێبڕوا ، جێمتمانە.

موغبەچە(ف) : (موغ + بەچە) کوڕەمەلای زەردەشتی.

مووقەد : (موو + قەد) : کەمەرباریك ، بەژن زراف ، ناوقەد باریك.

منوّر (ع) : ڕوناك.

مناجاة (ع) : پاڕانەوە.

منقاد (ع) : جڵەوکێشراو.

محراب (ع) : جێگەی پێشەوای ئایینی لە کاتی نوێژکردندا کە لە مزگەوتدا وەکو تاقێکی بچووک وایە. دەوروبەر.

محنة (ع) : مەینەت ، دەردو وئازار.

مثال (ع) : وەکوو.

مصباح (ع) : چرا ، جام یا بادەی شەراب خواردنەوەی بەیانی.

مشکاة (ع) : دەڵاقە ، چرادان ، ئەو شوێنەی چرای لێدادەنرێ.

معراج (ع) : گەشتی پێغەمبەر بۆ ئاسمان.

مقراض : گاز . مەقەس.

میان : نێوان ، ناوقەد ، کەمەر.

مێنی : دەمێنێ.

میهر (ف) : ڕۆژ ، خۆر . خۆشەویستی.

(ن)

ناتەوان (ف) : بێتوانا ، بێ تاقەت.

ناطقة (ع) : زمان.

ناخودا (ف) : کەشتیەوان ، کەلەکوان.

نادان (ف) : نەزان.

نار : ئاگر ، ئایر ، ئازەر . هەنار.

نارنج : میوەیەکی خڕی پڕ بەمشتەنەختێ لە پرتەقالی ئاسایی بچووکترە.

ناصح (ع) : ئامۆژگاری کەر ، مۆچیار ، ڕاوێژکار.

ناصر (ع) : سەرخەر ، پشتگر.

ناعیلاج : ناچار.

نافە : ناوک ، بۆمسکی ناوکی مامزەکانی خەتان و خوتەن بەکاردێ.

نالەباری : ناگزوری ، نارێکی.

ناولها (ع) : (ناول + ها) : بیدەرێ . وێی دە.

النبأ (ع) : دەنگوباس ، خەبەر.

نبات (ع) : گیاوگوڵ ، ڕوەک.

نەبات (ف) : وەکو نوقل وایە ، شیرینە.

نبی (ع) : پێغەمبەر.

نجاة (ع) : ڕزگاری.

نخل (ع) : دارخورما.

نحس (ع) : شووم ، بەد ، دمۆر.

نەحەسی : هەستی پێنەکرد.

نظیر (ع) : وەکو ، هاوقووف.

نصیب (ع) : بەش ، پشك.

نسیم (ع) : کزەبا ، شنەبا.

نە : لە. نەسای = لەسای.

نەشئە : جۆرە مەستیەکی سووک وخۆش.

نشر (ع) : بڵاوکردنەوە.

نغمة (ع) : ئاواز.

نفح (ع) : هەناسە ، بۆنێکی ناسکی بەدەم بایەکی لە خۆی ناسکتر بڵاوبێتەوە.

نفخ (ع) : فوو پێداکردن ، پف لێکردن.

نقاش (ع) : نەخشکەر.

نقل (ع) : گواستنەوە . ڕازی کورت.

نەبیەنی = نەبووی.

نەدیەنی = نەتدیوە.

نەکەرۆ : نەکا.

نەکس : خوارهێنان.

نەگێلا : نەچوو.

نەم : تەڕاتی ، شێ ، بۆ فرمێسکی چاویش بەکاردێ.

نەهار : ڕۆژ ، لە ڕۆژهەڵاتەوە تا ڕۆژئاوا.

نەو : نوێ ، تازە ، لەو.

نەوا : ئاواز.

نەوبەر : نۆبەرە ، تازە بەرە ، یەکەم بەری درەخت.

نوع (ع) : جۆر ، چەشن.

نەومێدی : نائومێدی.

نەیچی : (نەی + چی) : نەیژەن.

نەی : قامیش ، چیت ، چیخ ، ئامرازێکی مۆسیقایە لە قامیش دروست دەکرێ.

نەیشەکەر : قامیشی شەکر.

نسێ : سێبەر.

نمەکگیر : سزای بێوەفایی بخوا.

نما : نوێژ. نما (ف) : دەرخەر.

نهین : نین.

نجوم (ع) : کۆی (نجم)ـە ئەستێرە.

نوور : ڕووناکی ، پەرتوو.

نوقل : لوقم . شیرنەمەنی.

نوماندن : دەرکەوتن.

نوون : تیپی (ن) ، بە زۆری چاوبرۆی پێ چوێندراوە (ن).

نوهتم : منی پێکا ، منی ئەنگاوت.

نثار (ع) : بڵاوکردنەوە، بەخشین . پرژان.

نێش : سەری کلکی دووپشک کە ژەهری تێدایە.

نیگار : یار

نیهال : نەمام.

نیل : ڕووبار گەورەکەی وڵاتی میسرە. لە خوارەوە بۆ سەرەوە دەڕواو لە دەریای سپی ناوەڕاست دەکاتەوە.

نیم بەسمەڵ : نیوە (بسم الله)لێکراو. تازە سەربڕاو ، حەیوانێك تازە سەری بڕابێ و هێشتا گیانی دەرنەچووبێ و لە پەلەقاژە دابێ.

(ه)

مذه (ع) : ئەمە ، بۆ تاکی مێیە.

مانا (ع) : دەخاڵەت بوون.

هەڤۆت : فێری کرد.

هەڕن : بڕۆن ، بچن.

هەڵزوورا : سووتا (بۆ موو بەکاردێ).

هەمرەه : هاوڕێ.

همە (ف) : هەموو ، گشتی.

هەناسە سارد : نائومێد.

هەندەسە : ئەندازە. (هەندە + سە): ئەوەندە سەگ.

هەوار : هەوارگە ، شوێنی ئێورانی خێل.

هواك (ع) : (هوی + ك) : خۆشەویستی تۆ ، ئەوینی تۆ ، عیشقی تۆ.

هەودا : داوە مووی باریك.

هەوری : جۆرە سەرپێچێکە وەکو جامانە بەڵام لە ئارمووشەو ڕەنگی ڕەشو سووری هەیە.

هیبة (ع) : شکۆمەندی ، سەنگینی.

هل بت : هەڵ ببێ ، پێ ببێ ، دابگیرسێ.

هندی : ئەوەندەی.

هنگی : ئەوسا ، هەینی ، ئەوکاتە.

هدهد : پەپووسلێمانە.

هۆرداو : هەڵدایەوە.

هۆرێز : هەستا.

هوستایی : وەستایی ، شارەزایی.

هون : خوێن . ئێوە.

هوناو : خوێناو.

هجران (ع) : دوورکەوتنەوە ، دابڕان.

هدایة (ع) : ڕێ دۆزینەوە.

هێژ : هێشتا.

هلال (ع) : مانگی تازە دەرکەوتوو کە وەکو کەوانە دیارە.

هێلەگ : ئامرازی بێژتنی ئاردە ، وەکو سەرەدو بێژنگ وایە بەڵام کونی وردترە.

هلینت : هەڵداتەوە.

(و)

وارث (ع) : میراتگر.

وار (ف) : پاشگرێکە بەمانای (وەکو) دێت - خزروار : وەکو خزر. هەوار.

واجب (ع) : ئەرك.

واسەواس : واتەوات ، دمگۆ.

واشی : قسەچن ، ئەوەی قسە لە نێوان دوو کەسی تەبا دێنو و دەبا بۆ ئەوەی لێکیان بکا.

واعظ (ع) : ئامۆژگاریکەر ، مۆچیار ، وەعزدەر.

وانەبوو : نەکرایەوە ، نەبووەوە ، ئاوهانەبوو.

ولو (ع) : (و + لو) : هەر چەندە ، ئەگەرچی.

وەرد : هەڵگێڕانەوەی زەوی بۆ دووەم جار پێش داچاندنی.

ورد (ع) : گوڵ.

وەردەن : خواردوویانە.

وضع (ع) : بار ، ڕەوش.

وصل (ع) : بەیەك گەیشتن.

وەشی : خۆشی.

وەهەمدا : بەیەکدا.

وهّاب (ع) : بەخشندە.

وتەن : نووستووە.

وسا : بەم جۆرە ، ئاوها ، وەتۆ.

وجود : بوون.

وی : ئەو.

ویەردەن : تێپەڕیوە.

وێش : خۆی.

وقار (ع) : سەنگینی ، شکۆمەندی.

وێل : ئاوارە ، سەرگەردان.

وێنەی : وەکوو ، چەشنی.

وێم : خۆم.

(ی)

یاسەمین : جۆرە گوڵێکە.

یاغمە (ت) : تاڵان کردن.

یاوا : گەیشت.

یە : ئەمە.

یعمر (ع) : ئاوەدان دەکاتەوە ، چێدەکا، دروست دەکا.

یقین (ع) : بێشك ، بێسوو.

یوقسە (ت) : یان ، تەنیا ، بەڵام ، کەچی.

سەرچاوەکان

سەرچاوەی زانستی:

١- القرآن الكريم

٢- ابن عبدالله شعيب، علم البيان وعلم المعانىو علم البديع، دار الهدى، عين مليله ، الجزائر ، ١٩٩٢.

٣- أبو هلال الحسن بن سهل العسكرى، كتاب الصناعتين، تحقيق، على محمد البجاوى ومحمد أبو الفضل ابراهيم، دار الفكر العربي، ١٩٧١.

٤- احمد مصطفى المراغى، علوم البلاغة، المكتبة المحمودية التجارية، ؟،؟.

٥- اسامة بن منقذ ، البديع في نقد الشعر، تحقيق: احمد محمد بدوى (د.) و حامد عبدالمجيدد، شركة مكتبة ومطبعة مصطفى البابى الحلبى ولولاده، القاهرة، ١٩٦٠.

٦- الخطيب القزوينى، الايضاح، ؟ ،؟.

٧- درويش الجندى، علم المعانى، دار نهضة مصر للطباعة والنشر،؟،.

٨- ڕەفیق حلمی ، شیعرو ئەدەبیاتی کوردی، چ٢، مطبعة التعليم العالى هەولێر، ١٩٨٨.

٩- عبدالله ابن المعتز، كتاب البديع، تحقيق اغناطيوس كراتشقوفسكى، دار الحكمة، دمشق، ؟.

١٠- عەزیز گەردی، ڕەوانبێژی ، ب١ ، چاپخانەی (الجاحظ، بەغداد، ١٩٧٢.

١١- ــــــ ، ــــــ ، ب٢، چاپخانەی شارەوانی، هەولێر، ٩٧٥.

١٢- ــــــ ، ــــــ ، ب٣، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی، ٩٧٩.

١٣- عەلائەدین سجادی، ئەدەبی کوردی ولێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٦٨ (ل).

١٤- ــــــ ، مێژووی ئەدەبی کوردی، چـ٢، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٧١ (م).

١٥- ــــــ ، خۆشخوانی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین هەولێر ١٩٨٦ (خ).

١٦- كراتشكوفسكى، علم البديعو البلاغة عند العرب، ترجمة: محمد الحجيرى، دار الكلمة للنشر، ١٩٨٣.

١٧- مارف خەزنەدار (د.)، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردیەوە، چاپخانەی (المؤسسة العراقية للطباعة) بەغدا، ١٩٨٤.

١٨- مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، بەدیع و عەرووزی نامی، چاپخانەی (دار الجاحظ) بەغدا ١٩٩١.

سەرچاوەی شیعرو پەخشانەکان:

١٩-ئەحمەدی کۆر (دیوان)، ئامادەکردنی: عەزیز محەمەد پور (داشبە ندێ)، چاپخانەی پەیام، تاران، ١٣٧٨.

٢٠-ئەحمەد موختار بەگی جاف (دیوان)، ئامادەکردنی د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول، چاپخانەی (الادیب)، بەغدا ، ١٩٨٦.

٢١-ئەحمەد هەردی، ڕازی تەنیایی، چ٢، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٨٤.

٢٢-ئەدەب (دیوان)، چاپخانەی هەولێر، هەولێر، ١٩٦٩.

٢٣- باتەیی (دیوان)، کۆمکرنا: تحسین ابراهیم دوسکی و محسن ابراهیم دوسکی، چاپخانەی هاوار، دهۆک ١٩٩٦.

٢٤-بێخود (دیوان) کۆکردنەوەی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی (سلمان الاعظمی) بەغدا، ١٩٧٠.

٢٥-بێسارانی (دیوان)، کۆکردنەوەی کیو مرث نیک ڕەفتار، چاپخانەی (الادیب)، بەغدا، ١٩٨٢.

٢٦- بێ کەس (دیوان) ئامادەکردنی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی (الادیب) ، بەغدا، ١٩٨٠.

٢٧- پیرەمێرد(دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد ڕەسوول هاوار، چاپخانەی (العانی) ، بەغدا، ١٩٧٠ (م).

٢٨- پیرەمێرد (دیوان)، ئامادەکردنی فائق هوشیار و هیتر، چاپخانەی (الزمان)، بەغدا، ١٩٩٠ (ف).

٢٩-تاهیربەگی جاف (دیوان)، چاپخانەی هەولێر ، هەولێر، ١٩٦٦.

٣٠-جەباری (مەلا) (دیوان)، ئامادەکردنی: عبدالجبار محمد الجباری، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٩٦٨.

٣١-جەفایی (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد عەلی قەرەداغی، (دار الحریة)، بەغدا، ١٩٨٠.

٣٢- وەفایی (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی (شفیق)، بەغدا، ١٩٨٠.

٣٣- جزیری (دیوان)، هەژار شەرحی لێکردووە، سروش ، تاران، ١٣٦١.

٣٤- حاجی (دیوان)، ئامادەکردنی کەریم شارەزلو سەردار میران، بەغدا ، ١٩٨٦.

٣٥- حەریق (دیوان)، ئامادەکردنی مەحموود خاکی، چاپخانەی (الجمهوریة)، کەرکووک، ١٩٦٩.

٣٦- حەمدی (دیوان)، چاپخانەی ئەسعەد، بەغدا، ١٩٥٧.

٣٧- حجی جعفر، گوتنێن مەزنا ل دەڤەرا بەهدینان، چاپخانەی (علاء)، بەغدا ، ١٩٨٦.

٣٨- خانای قوبادی، شیرین و خوسرەو، ئامادەکردنی: محمدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٥.

٣٩- خانی، مەم و زین ، ئامادەکردنی هەژار، پاریس، ١٩٨٩.

٤٠- خانی (دیوان)، ئامادەکردنی، اسماعیل بادی، چاپخانا هاوار، دهۆک، ١٩٩٦.

٤١-دڵدار (دیوان)، ئامادەکردنی عبدالخالق علاء الدین، مطابع دار آفاق عربیە للصحافة والنشر، بەغدا، ١٩٨٥.

٤٢-دیلان (دیوان)، ئامادەکردنی عبدالله عزیز خالد، چاپخانەی (سومر)، بەغدا، ١٩٨٧.

٤٢- ڕەنجووری (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد عەلی قەرەداغی، مطابع آفاق عربیة، بەغدا، ١٩٨٣.

٤٤-زێوەر (دیوان) چاپخانەی مەعاریف، بەغدا، ١٩٥٨.

٤٥-سابری (دیوان)، چاپخانەی شارەوانی، کەرکووک، ١٩٦٩.

٤٦- سافی (دیوان)، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٣.

٤٧- سالم (دیوان)، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٢.

٤٨- سەفوەت (دیوان)، ئامادەکردنی د. عیزەدین مستەفا ڕەسوول، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا، ١٩٨٤.

٤٩-سەلام (دیوان)، چاپخانەی (الحوادث) ، بەغدا، ١٩٩٢.

٥٠-سەیدی (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەدئەمین کاردۆخی، چاپخانەی کامەران سلێمانی، ١٩٧١.

٥١-شێخ ڕەزا (دیوان)، چاپخانەی مەعاریف، بەغدا ، ٩٤٦.

٥٢-شێخ محەمەدی خاڵ، پەندی پێشینان، چ٢، چاپخانەی کامەران سلێمانی ١٩٧١.

٥٢- عەونی (دیوان)، چاپخانەی پەروەردەی هەولێر، ١٩٩٧.

٥٤-عەبدول کەریم فندی دوسکی، گوڵچن، مطابع دارالجماهیر للصحافة، بەغدا، ١٩٨٨.

٥٥-عومەر شێخەللا دەشتەکی، پەندی کوردی، ب١، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٢.

٥٦- عەبدوللا پەشێو، فرمێسک و زام، چاپخانەی (الشمال)، کەرکووک ١٩٦٧ (ف).

٥٧- ـــــــ، شەونامەی شاعیرێکی تینوو، چاپخانەی (الجاحظ)، بەغدا، ١٩٧٢ (ش).

٥٨- قانع (دیوان) ئامادەکردنی بورهان قانع، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی، ١٩٧٩.

٥٩-کامیل ئیمامی، دیوانی ئاوات، ئامادەکردنی سەید نەجمەدین ئەمینی، چاپخانەی (مهارت)، تاران، ١٣٦٥.

٦٠-کەمالی (دیوان)، ئامادەکردنی کەمال عەلی باپیر، چاپخانەی (دار الشؤون الثقافية العامة) ، بەغدا ، ٩٨٦.

٦١- کوردی (دیوان)، چاپخانەی کوردستان، هەولێر، ١٩٧٢.

٦٢- گۆران (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٨٠.

٦٣- مەحوی (دیوان)، ئامادەکردنی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسو محەمەدی مەلا کەریم ، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٧٧.

٦٤- مەدهۆش، یانەی دڵان، ئامادەکردنی: محەمەدی مەلا کەریم، چاپخانەی (علاء) ، بەغدا، ١٩٨٢.

٦٥- مەم، چیرۆکەکانی مەم، ب١، چاپخانەی (اسعد) بەغدا، ١٩٦٩.

٦٦- مەلای گەورە (دیوان)، ئامادەکردنی عبدالخالق علاءالدین چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٤.

٦٧- مەلا مەحموودی دێرشەوی، مشتاخا چیا ژ گوتنێن پێشیا، چاپخانەی (شفیق)، بەغدا، ١٩٨٠.

٦٨- مەولەوی (دیوان)، ئامادەکردنی مەلا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، چاپخانەی (النجاح) ، بەغدا، ١٩٦١.

٦٩- ناری (دیوان)، ئامادەکردنی کاکەی فەللاح، چاپخانەی کاکەی فەللاح، سلێمانی، ١٩٨٤.

٧٠-نالی (دیوان)، ئامادەکردنی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیسو فاتح عبدالکریم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عیراق، بەغدا، ١٩٧٦.

٧١- نالی (دیوان) ئامادەکردنی: د. مارف خەزنەدار، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا، ١٩٧٧.

٧٢- هەژار ، خەیام ، چاپخانەی عیتانی ، بیروت ، ٩٦٨.

٧٣- هەکاری (دیوان)، ئامادەکردنی صادق بهاالدین، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا، ١٩٧٨.

٧٤- هێمن، تاریکو ڕوون، بنکەی پێشەوا، ؟، ؟ (ت).

٧٥- ـــــ، نالەی جودایی، چاپخانەی (علاء) ، بەغدا، ١٩٧٩ (ن).

٧٦-وەفایی (دیوان)، ئامادەکردنی محەمەد عەلی قەرەداغی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧.

٧٧- وەلی دێوانە (دیوان)، ئامادەکردنی مەحموود خاکی، چاپخانەی کامەرانی ، سلێمانی، ١٩٧٠.

* * *

ژمارەی سپاردن (٣٤٤) ساڵی ٢٠٠٢ ز

تیراژ ٥٥٠ دانە

٢٠٠٢ ز – ٢٧٠٢ کوردی

چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە – هەولێر